

T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Orhan ÖZKAN

ALEVÎ-BEKTÂŞÎ KLASİKLERİNDE SAHABE ALGISİ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman:
Doç. Dr. Kıyasettin KOÇOĞLU

Yozgat – 2015

T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Orhan ÖZKAN

ALEVÎ-BEKTÂŞÎ KLASİKLERİNDE SAHABE ALGISİ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman:
Doç. Dr. Kıyasettin KOÇOĞLU

Yozgat – 2015

T.C.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABULÜ

Enstitümüzün Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 80110712039 numaralı öğrencisi Orhan Özkan'ın hazırladığı “**Alevî-Bektâşî Klasiklerinde SahabeAlgısı**” başlıklı YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca .../.../..... günü saat’te yapılmış, tezin kabulüne OY ÇOKLUĞU/OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Başkan_____

Üye_____

Üye_____

ONAY

Bu tezin Kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun.....tarih ve.....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../2015

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Kıyasettin KOÇOĞLU

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Sahabe Algısı” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2015

Orhan ÖZKAN

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Sahabe Algısı

Orhan ÖZKAN

Danışman: Doç. Dr. Kıyasettin KOÇOĞLU

2015-Sayfa: 113+VIII

Tasavvufî bir düşünce ve tarikat özellikleri taşıyan Alevîlik-Bektâşîlik nitelemeli yapı, târihî seyir içerisinde önemli değişiklikler geçirmiştir. Yarı göçebe-göçebe bir sosyal yapıda olan ve daha çok Yesevî geleneğe mensup sûfler kanalıyla İslamlaştırılan Alevî-Bektâşî nitelemeli gruplar yaşadıkları zaman ve coğrafyaya bağlı olarak farklı tesirlerden etkilenmişlerdir. Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan “Alevî-Bektâşî Klasikleri” içerisinde yer alan eserler Alevî-Bektâşî nitelemeli gruplara ait yazılı kaynakların tanınmasına vesile olmakta ve söz konusu değişim ve gelişimi ortaya koyması açısından da önem arz etmektedir.

Çalışmamızda, TDV tarafından yayımlanan “Alevî-Bektâşî Klasikleri”nden hareketle geçmişte herbiri kendi ocağıyla anılan ama günümüzde Alevî-Bektâşî geleneği olarak tanımlanan yapıda sahabenin nasıl konumlandırıldığı ele alınmıştır.

Giriş bölümünde, kullanılan metodoloji ile kaynaklar hakkında bilgiler verilerek kaynak değerlendirmesi yapılmıştır.

Birinci bölümünde Alevîlik ve Bektâşîlik kavramlarıyla sahabe tanımı, sahabenin önemi ve tabakaları açıklanmıştır.

İkinci bölümde ise Alevî-Bektâşî nitelemeli gruplarda öne çıkarılan sahabîler tespit edilerek öncelikle târihî hayatlarına temas edilmiş ve Klasiklerde sahabenin tanımlanması üzerinde durulmuştur. Sonra ilgili gelenek içerisinde daha arka planda olan sahabîler tespit edilerek hayatlarına temas etmeden eserlerde nasıl konumlandırıldıkları analiz edilmiştir.

Sonuç olarak sahabe tanımlanırken kullanılan kavramların genel bir kabulden ziyade Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Selmân-ı Fârisî gibi sahabîler etrafında şekillendiği, bazı Hurûfî-Bâtınî ve Şî‘î-Safevî etkiler görülmeyle birlikte sahabenin inanç unsuru olarak görülmediği, sahabeye karşı teberrî ve düşmanlık gibi yaklaşımların olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alevîlik-Bektâşîlik, Klasikler, Tarikat, Edep-Erkân, Sahabe.

ABSTRACT

Master Thesis

The Perception of Companionship in the Alevi-Bektashi Classics

by

Orhan ÖZKAN

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Kiyasettin KOÇOĞLU

2015-Page: 113+VIII

Groups that are identified as Alevi-Bektashi, which has the features of a Sufi thought and a tariqa (a school of Sufism), have undergone significant changes in history. These groups, which originally were in the semi-nomadic or nomadic structure and were Islamized largely by Sufis from Yasawi tradition, were influenced from different effects in different times and geographies.

The works in the “Alevi-Bektashi Classics” which was published by the Turkish Diyanet Foundation (TDF) let the groups that are identified as Alevi-Bektashi to be known. These works are also important because they give indications about the change and development of the groups.

In this study, based on the works “Alevi-Bektashi Classics,” which was published by TDF, the place of Companions of Prophet Muhammad in the group that is identified as Alevi-Bektashi tradition, in which each separate group is called with distinctively, is examined.

In the introduction, information is given about the methodology of the study and the basic sources.

In the first chapter the concepts of Alevism and Bektashism, Companionship, importance of Companions and works about them are articulated.

In the second chapter, the important Companions of the Prophet who are highlighted in the groups that are identified as Alevi-Bektashi are determined by exploring their lives in detail. Moreover, their representation in the Classics is explored. Then, the Companions of Prophet who are less stressed in these groups are determined and how they were presented is discussed without touching on their lives.

It is concluded that when defining the Companionship it is observed that the concept was designed generally with companions such as Ali, Hasan, Hussein, Salman al-Farisin instead of a general recognition of all companions of the prophet. It is also found out that there are Hurufi-Batini and Shia-Safawi influence on the concept of companionship, yet the issue of companionship is not considered as an issue of faith and there is no adversity toward the companions.

Keywords: Alevîsm-Bektashism, Classics, Tariqa, decency, Companions of Prophet.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
1. Metod	1
2. Kaynaklar Hakkında.....	4
2.1. Besmele Tefsiri.....	5
2.2. Dil-güşâ	6
2.3. Saraynâme	7
2.4. Makâlât	7
2.5. Fütüvvetnâme-i Tarîkat	8
2.6. Velâyetnâme	9
2.7. Erkânnâme-I	10
2.8. Kitâb-ı Cabbâr Kulu	12
2.9. Hızırnâme	13
2.10. Dâstân-ı İbrahim Ethem, Dâstân-ı Fâtıma, Dâstân-ı Hâtun	14
2.11. İlm-i Câvidân.....	15
2.12. Kitâb-ı Dâr.....	17
2.13. Muhammed b. Hanefiyye Cengi	18

BİRİNCİ BÖLÜM

ALEVİLİK BEKTÂŞİLİK ve SAHABE KAVRAMLARI

1.1. Alevîlik	21
1.2. Bektâşîlik	25
1.3. Sahabe	28
1.3.1. Sahabe'nin Tanımı	28
1.3.2. Sahabe'nin Önemi.....	30
1.3.3. Sahabe'nin Tabakaları	32

İKİNCİ BÖLÜM

ALEVÎ-BEKTÂŞÎ KLASİKLERİNDE SAHABE ALGISI

2.1. Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Öne Çıkan Sahabîler.....	35
2.1.1. Hz. Ali	35

2.1.1.1. Şâh-ı Velâyet Hz. Ali.....	40
2.1.1.2. İmam Ali	53
2.1.1.3. Şâh-ı Merdân, Aliyyü'l Murtezâ ve Allah'ın Arslanı Ali.....	58
2.1.1.4. Hakk-Muhammed-Ali ve Muhammed-Ali	62
2.1.1.5. Ehl-i Beyt'ten Hz. Ali.....	67
2.1.1.6. Tarîkat ve Tasavvuf Erbabı Olarak Hz. Ali.....	73
2.1.1.7. İlmin Kapısı Hz. Ali.....	77
2.1.2. Hz. Hasan	79
2.1.3. Hz. Hüseyin	82
2.1.4. Hz. Fâtıma ve Hz.Hatice	85
2.1.5. Selmân-ı Fârisî	87
2.1.6. Bilâl-i Habeşî.....	91
2.1.7. Ammâr b. Yâsir	93
2.1.8. Ebû Zer el-Gıfârî	93
2.1.9. Mikdâd b. Esved.....	93
2.2. “Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde Nadir Geçen Sahabîler.....	94
2.2.1. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman	94
2.2.2. Hz. Hamza	94
2.2.3. İkrime	95
2.2.4. Ümmühan	95
2.2.5. Ebü'd-Derdâ	95
2.2.6. Amr b. Ümeyye	95
2.2.7. Suheyb-i Rûmî.....	96
2.2.8. Abdullah b. Abbas	96
2.2.9. Câbir el-Ensârî.....	96
2.2.10. Ebû Ubeyde	96
2.2.11. Câ'fer et-Tayyâr	96
2.2.12. Sa'd b. Ebî Vakkâs	97
2.3. “Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde Sahabe Olarak Değerlendirilen Ancak Gerçekte Sahabe Olmayan Kişiler.....	97
SONUÇ	99
KAYNAKÇA.....	102
ÖZGEÇMİŞ	113

ÖNSÖZ

Tasavvufî bir düşünce ve tarikat olarak tanımlanan Alevîlik-Bektâşîlik nitelemeli yapı günümüzde hakkında en çok yazılan ve konuşulan olgulardan birisidir. Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların temel düşüncelerinin doğru anlaşılması için objektif ve bilimsel nitelikli araştırmaların yapılması gerekmektedir.

Son dönemde Alevîlik-Bektâşîlik nitelemeli yapı ve sorun olarak dile getirilen hususlarını anlama ile ilgili olarak ülkemizde sevindirici gelişmeler yaşanmaktadır. Bunlar arasında Alevîlik-Bektâşîlik nitelemeli yapı ile ilgili ilmi ve akademik çalışmaların artması, pek çok sempozyum ve paneller düzenlenmesi, Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların dile getirdikleri sorunlarına odaklanan çalıştaylar yapılması, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin müfredatında Alevîlikle ilgili konulara yer verilmesi ve tezimizin de konusunu teşkil eden Türkiye Diyanet Vakfı tarafından “Alevî-Bektâşî Klasikleri” ismiyle tıpkıbasım ve günümüz Türkçesine aktarılan yazılı kaynakların okuyucuların hizmetine sunulması dikkat çekmektedir.

İslam kültür ve medeniyetinde sahabe, sürekli Hz. Peygamber’le beraber olması, İslam’ın yayılması ve korunmasında etkin olması ve dinin yaşanmasında öncülük etmeleri gibi nedenlerle çok önemli bir yere sahiptir. Alevî-Bektâşî nitelemeli gruplar içerisinde, Ehl-i Beyt’i sevme ve onlara hürmet gösterme tarikatın önemli düsturlarından birisidir. Sahabeden bazı kişiler ilgili gelenek içinde önemli görülmekte ve onlara muhabbet beslenmektedir. Bununla ilgili olarak Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların sahabeye bakış açısıyla ilgili akademik nitelikli müstakil bir çalışma da yapılmamıştır. Daha çok sözlü kültüre dayalı olduğu bilinen Alevîlik-Bektâşîlik nitelemeli yapının yazılı kaynakları olması bakımından Türkiye Diyanet Vakfı tarafından şu ana kadar 13’ü yayımlanan “Alevî-Bektâşî Klasikleri” adlı çalışma ayrı bir katkı sağlamıştır. Biz de bu klasik kaynaklardan hareketle Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların sahabeye bakışını tespit etmeye çalıştık.

Araştırmamız çerçevesinde “Alevî-Bektâşî Klasikleri” tespit edilebilen istinsâh tarihleri esas alınarak kronolojik olarak taranmış, ismi zikredilen sahabîler hakkındaki bilgiler objektif bir biçimde analiz edilmeye çalışılmıştır.

Giriş kısmında araştırmada kullanılan metodoloji ve kaynaklar hakkında bilgiler verilerek kaynak kritiği yapılmıştır.

Birinci bölümde Alevîlik ve Bektâşîlik kavramlarının sözlük ve terim anlamları tartışılmış, sahabe kavramının da tanımı, önemi üzerinde durularak sahabe'nin tabakaları açıklanmıştır.

İkinci bölümde ilgili Klasiklerde öne çıkarılan sahabîler tespit edilip birincil kaynaklardan yararlanılarak onların hayatları tarihsel veriler ışığında ele alınmıştır. Sonra eserlerde nadir olarak adı geçen sahabîler sıralanarak nasıl konumlandırıldıkları analiz edilmiştir. Klasiklerde sahabe olarak tanımlanan ama gerçekte sahabe olmayan kişiler de tespit edilerek isimleri verilmiştir. Eserlerden hareketle Alevî-Bektâşî nitelilemeli grupların sahabe kavramına ve sahabeye nasıl bir anlam yüklediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bununla beraber eserlerde geçen bazı Hurûfî-Bâtînî ve Şî'î-Safevî söylemleri de vurgulayarak ilgili grupların farklı düşüncelerden de etkilendiğine dikkat çekilmiştir.

Sonuç olarak sahabe tanımlanırken kullanılan kavramların genel bir kabulden ziyade Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Selmân-ı Fârisî gibi sahabîler etrafında şekillendiği, bazı Hurûfî-Bâtînî ve Şî'î-Safevî etkiler görülmele birlikte sahabenin inanç unsuru olarak görülmediği, sahabeye karşı teberrî ve düşmanlık gibi yaklaşımların olmadığı tespit edilmiştir.

Alana önemli katkı sağlayacağını düşündüğümüz bu konuyu seçmemde beni yönlendiren ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen, eleştiri ve önerileriyle araştırmamda bana yön veren danışman hocam Doç. Dr. Kıyasettin KOÇOĞLU'na, verilere ulaşmamda ve kaynak değerlendirmesinde değerli katkılarını sunan Doç. Dr. Cenksu Üçer'e şükranlarımı arz ediyorum. Çalışmamızı inceleyen Araştırma Görevlisi arkadaşlarım Mehmet KALKAN, Kenan ÇETİNKAYA ve Naciye KAYA'ya, ayrıca Mükerrrem AYHAN, Emin CENGİZ ile Enes MÜSLİM'e teşekkürü bir borç bilirim.

Orhan ÖZKAN

Yozgat-2015

KISALTMALAR

AÜİFD	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
İSAM	:	İslami Araştırmalar Merkezi
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
sad.	:	Sadeleştiren
GÜİFD	:	Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
thk.	:	Tahkik eden
çev.	:	Çeviren
haz.	:	Hazırlayan
bkz.	:	Bakınız
ÇÜİFD	:	Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
AÜSBE	:	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
trc.	:	Tercüme eden
ts.	:	Basım yılı yok
ys.	:	Basım yeri yok
red.	:	Redaktör
HÜİFD	:	Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hz.	:	Hazreti
SÜSBE	:	Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.	:	Sayfalar
m.	:	Mîlâdî
h.	:	Hicrî
ö.	:	Ölüm tarihi
s.	:	Sayfa
vd.	:	Ve diğerleri
İ.A	:	Milli Eğitim İslâm Ansiklopedisi
cc	:	Celle celâlühû
b.	:	bin (oğlu)

GİRİŞ

1. Metod

Mezheplerle ilgili çalışmalar İslam tarihinin ilk asırlarından itibaren başlamış olmasına rağmen¹, İslam Mezhepleri Tarihi henüz genç bir bilim dalıdır. İslam Mezhepleri Tarihi'nin çalışma alanları mezhebî yapıların geçmişini ve güncelini kapsamaktadır. Bundan dolayı hem tarih, antropoloji, edebiyat, arkeoloji vb. geçmişe yönelik hem sosyoloji, psikoloji gibi güncel bakan kısaca sosyal bilim alanındaki metodolojileri çalışma alanına uygun boyutlarıyla kullanmak durumundadır².

İslam Mezhepleri Tarihi'nin yöntembilimsel yaklaşımı tarihsel süreçteki ve çağdaş yaklaşımlarla birlikte Fığlalı³ ve Onat⁴ tarafından yapılan tanımlar da esas alınarak Kutlu tarafından şöyle ortaya konulmuştur: “*İslam Mezhepleri Tarihi, geçmişte ve günümüzde siyâsî ve itikâdî gayelerle vücud bulmuş ‘İslam Düşünce Ekolleri’ diyebileceğimiz beşerî ve toplumsal oluşumların, doğdukları ortamı, doğuş sebeplerini, teşekkül süreçlerini, fikirlerini, mensuplarını, edebiyatını, yayıldığı bölgeleri, İslam düşüncesine katkılarını kendi eserlerinden hareketle zaman-mekân bağlamında ve fikir-hâdise irtibatı çerçevesinde betimleyici metotla ve tarafsız bir gözle inceleyen bir bilim dalıdır*”⁵. “Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Sahabe Algısı” adlı çalışmamız, doğru sonuçlara ulaşabilmek için Mezhepler Tarihi Usûlünün (metodoloji) temel prensiplerine bağlı kalınarak hazırlanmıştır.

Sosyal bilimlerde olayları incelemek, soruşturmak ve her yönüyle tam bir fotoğrafını ortaya koymak çok önemlidir. Mezhepler tarihinde de olayları, fikirleri, kavramları, şahsiyetleri, fırkaları ve gelişim süreçlerini inceleyip elden geldiğince yorum katmadan olduğu gibi ortaya koymak esastır. Çalışmamızda izlenen yönteme baktığımızda, başta tarihsel boyutların ele alındığı kısımlar olmak üzere tamamında

¹ Hasan b. Muhammed el-Hanefîyye (100/718); (Van Ess, Josef) “*Das Kitabü'l-İrqa des Hasan b. Muhammed el-Hanefîyya*”, Arabica, XXIII (1973), s. 20-24; El-Cahız, Ebû Osman Amr b. Bahr (255/869); *Risale fi Beyan Mezahibi's-Şia*, Mecmuatü'r-Resail, Kahire 1324, s. 178-185; geniş bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2008, s. 185-190.

² Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze Şî'îlik ve Kolları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, s. 28; geniş bilgi için bkz. Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 13-21.

³ Ethem Ruhi Fığlalı, “İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler”, Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu Tebliğ Ve Müzakereler, (16-18 Eylül 1985), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 1985, s. 369.

⁴ Hasan Onat, “Türkiyede Mezhepler Tarihi'nin Gelişim Sürecinde Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı'nın Yeri”, *Ethem Ruhi Fığlalı'ya Armağan*, Vadi Yayınevi, Ankara 2002, s. 236.

⁵ Sönmez Kutlu, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, *İslami İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi I*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 396.

“*Tasviri/Betimleyici (Deskriptif) Metod*” kullanılmıştır. Bu metodun hedefi İslam düşünce tarihinde ortaya çıkan fikirlerin ne zaman, nerede ve hangi şartlarda ortaya çıktığı ile kimler tarafından kabullenilip hangi amaçla kullanıldığının objektif olarak ortaya konulmasıdır. Çünkü İslam Mezhepleri Tarihi araştırmalarının hedefi bir fikrin doğruluğunu ya da yanlışlığını araştırmak değil ancak var olanın bir resmini çizmektir⁶. Bu bağlamda çalışmamızda Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların önemli eserlerinden oluşan Klasiklerdeki sahabe algısının tespiti yapılmaya çalışılacaktır.

Dînî oluşumlar kendi düşünce ve anlam dünyalarını ifade edebilmek için bir takım kavram ve terimler kullanırlar. Bu kavram ve terimler tarihsel süreç içerisinde fikrî, siyâsî, ictimâî ve iktisâdî gelişmeler neticesinde anlamlar kazanmakta, bazen de tamamen farklılaşabilmektedir. Bir mezhebin ve daha küçük dinî-politik bir grubun fikrî sisteminin oluşması, toplumsal yapıya kavuşma süreci ve mensuplarının ayrı ayrı teolojik ve sosyolojik olarak tanımlanması gerekirken, tüm bu süreçler göz ardı edilerek tek bir terimle ifade edilmesi metodolojik ve bilimsel sorunlar çıkarmaktadır⁷. Bu bağlamda çalışmamız, metodolojik hatalara düşmemek ve tarihsel gelişimde kavramlara yüklenen anlamlardaki değişimin reel bir tespitini yaparak fikrin gelişimini doğru anlayabilmek için araştırmada kullanılan eserlerin kronolojik sıralaması tespit edilebilen istinsâh tarihleri dikkate alınarak yürütülecektir. Birinci bölümde Geleneksel Alevîlik muvacehesinde Alevîlik ve Bektâşîlik’in sınırları kendi kaynaklarından hareketle belirlenmeye çalışılacaktır. Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların sahabeye bakışını daha iyi anlamak için sahabe kelimesinin de tanımını yapılarak İslam geleneğinde sahabenin önemi ve tabakaları açıklanacaktır.

“Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde bahsedilen sahabîlerin isimleri bazen çok açık bir şekilde tam künyeye verilirken, bazen de sadece “Sa’d”, “Ümmühan”, “Ubeyd oğlu...” gibi kısa isimler kullanılarak verilmiştir. Bu kişilerle ilgili olarak eserlerde tarihsel bilgilerin eksik olması veya hiç bulunmaması da olaylar ile kişiler arasındaki bağı koparmaktadır. Mesela “Sa’d” denildiğinde “Sa’d b. Muaz” mı, “Sa’d b. Ubâde” mi, “Sa’d b. Rebî” mi yoksa “Sa’d b. Ebî Vakkâs” mı anlaşılacağı

⁶ Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikâdî İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, s. 23; Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, Otto Yayınları, Ankara 2012, s. 405.

⁷ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 133-136; geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Büyükkara, “İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Terminolojiyle İlişkili Sorunlar”, *İslami Araştırmalar*, 19, 2 (2006), s. 257-271.

bilinememektedir. İslam Mezhepleri Tarihinde “*Şahsiyetlar üzerinde derinleşme*”⁸ olarak formüle edilen metod kullanılarak bu kişilerin kimler olduklarına ve anlatılan târihî olayların daha doğru anlaşılmasına çalışılacaktır. Ayrıca çalışmamızın ana konusunu teşkil eden kaynaklarda Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin gibi Ehl-i Beyt’e mensup olan sahabîlerle Hacı Bektâş-ı Velî ve Muhammed b. Hanefiyye gibi şahsiyetlerin menkıbevî hayatları daha çok öne çıkarılmıştır. Bu menkıbevî bilgiler elbette tarihsel olarak önemli olmakla birlikte⁹ çalışmamızda adı geçen kişilerin gerçek hayatlarına temas edilip veri karşılaştırması yapılarak adı geçen kişilerin hangi yönlerinin daha çok vurgulanarak verildiği ve hangi sıfatlarla anıldıkları da konu başlıkları verilerek incelenmeye gayret gösterilecektir.

İslam Mezhepleri Tarihi kaynaklarında yer alan bazı bilgiler zaman zaman abartılmış veya uydurulmuş olabileceği düşünülürse bu bilgilerin târihî gerçekliklerle karşılaştırılarak test edilmesi gerekebilmektedir. Bir fikrin veya inancın varlığının tespiti sosyâl, siyâsî, ekonomik ve dinî hâdiselerle bu fikrin tezahürlerinin “zaman-mekân bağlamı” göz önünde bulundurularak ortaya konulmasına fikir hâdisi irtibatı¹⁰ denmektedir. Bu irtibat fikirden hâdiseye olabildiği gibi hâdiseden fikre işleyen çift yönlü bir müşâhede şeklinde de olabilmektedir. Mezhepler tarihçisi araştırmasında mezheple ilgili fikirleri, olayları ve davranışları ortaya koyarak bu ilişkileri zaman-mekân bağlamında fikir ve hâdisi irtibatını kurarak derinlemesine analiz etmeye dikkat etmelidir¹¹. Meselâ çalışmamızın temel kaynakları arasında bulunan Fütüvvetnâme-i Tarîkat adlı eserde anlatılan Gadir-i Hum olayından sonra Hz. Peygamber Hz. Ali’ye şedd bağlamaktadır. Ondan sonra Hz. Ali, Hz. Peygamber’in emriyle yanındaki on yedi kişiye, Hz. Ali’nin talimatıyla da Selmân-ı Fârisî orada bulunan elli üç kişiye şedd bağlamıştır. Fakat bu kişiler içerisinde çok azının sahabeden olduğu anlaşılacaktır. Hatta bazılarının târihî bir kişilik olarak

⁸ Kutlu, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, s. 437.

⁹ Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak MENAKIBNAMELER*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.

¹⁰ Bu metod ilk olarak W. Montgomery Watt ve Ethem Ruhi Fığlalı tarafından kullanılmıştır. Ancak metodu “Emeviler Devri Şî’î Hareketleri” adlı çalışmasıyla Hasan Onat teorik olarak alana taşımıştır. O bu metodu kullanarak Şî’îliğin ilk çıkış sürecine dair önemli bulgulara ulaşmıştır. Bkz. Hasan Onat, *Emeviler Devri Şî’î Hareketleri ve Günümüz Şî’îliği*, TDV Yayınları, Ankara 1993; Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2011, 29. Dipnot.

¹¹ Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikâdi İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 25.

varlığına dahi rastlanılamamaktadır¹². Çalışmamızda fikir hâdise irtibatı ve kişiler üzerinde derinleşme metodları uygulanarak adı geçen kişiler hakkında en doğru bilgilere ulaşılmaya çalışılacaktır.

2. Kaynaklar Hakkında

Bilimsel araştırmalarda sonucu doğrudan etkileyen faktörlerden birisi kaynakların niteliği, kullanılan metod ve bu metodun olması gerektiği gibi uygulanmasıdır. Dolayısıyla araştırmada kullanılacak materyallerin kaynaklık niteliği ve değerinin analizi çalışmamız açısından önem arz etmektedir.

Tarihsel araştırmalar uzun bir süreçten günümüze kadar gelebilen veriler üzerinden yapılmaktadır. Yapılan çalışmalarda elde edilen verilerin gelişim sürecinde değişim, dönüşüm ve başkalaşmaya uğraması gibi etmenler dolayısıyla birincil kaynaklara ulaşmak önemlidir. Eğer araştırma varlığını farklı kuşaklar tarafından devam ettiren geleneksel yapıların düşünce ve algıları üzerine yapılıyorsa; o zaman kuşaklar arasındaki değişimin tespiti için verilerin tarihlendirilmesi de önemlidir. Araştırmamızın yürütüldüğü Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların kaynaklarının önemli bir kısmını sözlü kültürün oluşturduğu ve yazılı kaynakların ise ekseriyetle bu sözlü kültürün sonuçları olarak şekillendiği düşünülürse¹³, bu aktarım süreçlerinde verilerde olması muhtemel değişimler dolayısıyla kaynak kritiği araştırmamız açısından daha da önem arz etmektedir.

Araştırmamızda istifade edilen temel kaynak Türkiye Diyanet Vakfı yayınları arasında basılan “Alevî-Bektâşî Klasikleri”dir (13 cilt)¹⁴. Çalışmamızın temelini

¹² Selmân-ı Fârisî'nin sahabe olarak kendilerine şedd bağladığı elli üç kişinin içerisinde tarihsel kimliği tespit edilemeyenler: Ebû'n-Nasr, Ömer b. İmran, Adi b. Yasir, Ubeyd el-Mısri, Muhammed b. Süleyman, Mansur b. Kasım, Davud b. Abdurrahman, İmran b. Amir, Ebû Said eş-Şeybani, Ukayd, Kasım b. Abdullah, Abdullah-ı Yetim, Hamza el-Yemani, Ebû Zeyd Müslim, Ebû Habib Muhyiddin, Ebû Kasım b. İyaz, Ebû'l Kasım Simya, Nasr b. Abdillallah, Hüseyin b. Nasr, Hüssam b. Abdillallah, Sa'd b. Ebi Ubeyde, Muhammed Ekber, Nasr b. Haşimî Bağdadî, El-Hindî, Ebû'l Feth b. Abdillallah el-Basrî, Nasır b. Abdillallah Mekkî, Ebû'n-Nasr Hindî, Hasan el-Fettal, Ömer b. Huzaa, Nasrullah es-Semmak, Ebû Kasım b. Abdulvâhid, Ebû Ubeyde el-Harrat, Kasım b. Nasr, Ebû Muhammed İmran, Amir b. Abdillallah, Ömer b. Nusayr, Abdulgaffar, Gayyas b. Abdulharis, Ebû Zeyd Hindî, Avn b. İmran-ı Hurda, Abdullallah Bahri, Muhammed b. Haris. Bkz. Abdulgani Muhammed b. Alauddin el-Huseyni er-Radavi, *Fütüüvetnâme-i Tarîkat*, haz. Osman Aydınlu, TDV Yayınları, Ankara 2011, 18a-20b/127-137.

¹³ Hasan Onat, “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, *İslamiyat Dergisi*, 6, 3 (Temmuz-Eylül 2003), s. 112.

¹⁴ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, TDV Yayınları, I. Baskı, Ankara 2007; Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, haz. Hamiye Duran, TDV Yayınları, Ankara 2007; Hacı Bektâş-ı Velî, *Velâyetnâme*, haz. Hamiye Duran, TDV Yayınları, Ankara 2007; *Kitâb-ı Dâr*, Anonim, haz. Osman Eğri, TDV Yayınları, Ankara

teşkil eden “Alevî-Bektâşî Klasikleri” istihsan tarihleri doğrultusunda kronolojik olarak şu şekilde sıralanmıştır:

2.1. Besmele Tefsiri

Araştırmamızın temel kaynaklarından olan eser de Besmele Tefsiri olarak yayımlanan Şerh-i Besmele’dir. Hacı Bektâş-ı Velî’ye atfedilen bu eser Makâlât’la birlikte istinsâh edilmiş olup tam adı “Kitâb-ı Tefsîr-i Besmele Ma’a Makâlât-ı Hacı Bektâş”dır. 30 varaklı tek nüshadan oluşan eser h. 827 (m. 1423) tarihinde Cafer bin Hasan tarafından istinsâh edilmiş ve 3536 numara ile Manisa Kütüphanesi’nde kayıtlıdır¹⁵.

Eserde besmele okumanın faziletleri ve besmelenin gereği anlatılmış olup Hz. Peygamber’in Miraçta yaşadıklarından bölümler de yer almaktadır. Cömertlik, hoşgörü, bağışlayıcılık gibi insanî değerlerin yanında tevbe, nefis, vesvese, kulluk etme, tevazu, zikir gibi tasavvufî ıstılahlar da işlenmiştir. Sabır, şikâyet etmeme ve takdire rıza gösterme gibi özelliklerin sâliklerin en büyük destekçisi olduğu ifade edilirken Allah’ın Rahmân sıfatının bütün canlıları, Rahîm sıfatının ise sadece mü’minleri kapsadığı ve kıyamet günü merhametinin yalnız mü’minlere olacağı gibi konular da yer almaktadır. Ayrıca iman eden ve Bismillâhirrahmânirrahim diyen insanları cennet ve cennet nimetleriyle müjdeleyen 22 tane ayet bulunan eserde, bütün tasavvufî ekollerde olduğu gibi insanları dünya ve ahiret saadetine erdirmenin yolları kısa tasvirlerle hikâye edilmektedir¹⁶.

Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların önemli kaynaklarından olan Besmele Tefsiri’nde bir yerde, sahabeden sadece Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’den¹⁷ bahsedilmektedir. Bununla beraber en dikkat çeken hususlardan birisi de eserde Hz. Ali’den hiç bahsedilmiş olmasıdır. Eserin indeksinde Hz. Fâtıma doksan yedi, Hz.

2007; *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem*, *Dâstân-ı Fâtıma*, *Dâstân-ı Hâtun*, haz. Mahfuz Söylemez, TDV Yayınları, Ankara 2007; *Erkânâme I*, haz. Doğan Kaplan, TDV Yayınları, Ankara 2007; Cabbâr Kulu, *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, haz. Osman Eğri, TDV Yayınları, II. Baskı, Ankara 2012; Virânî Baba, *İlm-i Câvidân*, haz. Osman Eğri, TDV Yayınları, Ankara 2008; Seyyid Alizade Hasan b. Müslim, *Hızırnâme Alevî Bektâşî Âdab ve Erkânı (Buyruk)*, haz. Baki Yaşa Altınok, TDV Yayınları, Ankara 2007; *Muhammed b. Hanefîyye Cengi*, Anonim, haz. Ceyhun Ünlüer, Ankara 2010; Kaygusuz Abdal, *Dil-gûşa*, haz. Abdurrahman Güzel, TDV Yayınları, Ankara 2009; Kaygusuz Abdal, *Saray-nâme*, haz. Abdurrahman Güzel, TDV Yayınları, Ankara 2010; Abdulgani Muhammed b. Alauddin el-Huseyni er-Radavi, *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, haz. Osman Aydınli, TDV Yayınları, Ankara 2011.

¹⁵ Hamiye Duran, “Giriş”, Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, s. 29.

¹⁶ Hamiye Duran, “Giriş”, Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri*, s. 31-35.

¹⁷ *Besmele Tefsiri*, 13a/86.

Hasan'ın da yetmiş dördüncü sayfada bahsedildiği gösterilse de yaptığımız incelemelerde isimlerine rastlanılamamıştır. Sahabe hakkında çok az bilgi bulunmasına rağmen esere, Alevîlik-Bektâşîlik nitelemeli yapıyı yansıtması bakımından araştırmamızın kaynakları arasında yer verilmiştir.

2.2. Dil-güşâ¹⁸

Kaygusuz Abdâl'a¹⁹ ait olan ve birçok nüshası bulunan bu eser Veliyettin Ulusoy'un²⁰ Özel Kütüphanesi'ndeki *Mecmû'â-i Resâil*'in 24b-44a varakları arasında yer alan Dil-güşâ esas alınarak hazırlanmıştır. Mesnevî nazım türünde yazılan eserin amacı tasavvufun öğretilmesi olduğu için herkesin anlayabileceği sâde ve açık bir anlatım kullanılmıştır. Eser 650 beyitten oluşmakta olup bunlardan 576 beyit kadarı Türkçe, gerisi Farsça olarak yazılmıştır. Sanatsal yönden de dikkate değer bir eser olduğu belirtilen Dil-güşâ'nın nasihat-nâme özelliği taşıdığı belirtilmektedir. Eserdeki hemen her cümlenin bir ayet veya hadis-i şerifle pekiştirildiği de göze çarpmaktadır²¹.

Tasavvufî bir mahiyette olan Dil-güşâ'da sahabeden bir yerde sadece Hz. Ali'ye²² rastlanılmaktadır. "Aşk eri"nin özelliklerinin sayıldığı yerde onun huyunun Ali'ye benzemesi gerektiği belirtilmektedir. Bundan başka da sahabeden kimse yer almamaktadır.

¹⁸ Eserde istinsâh eden ve tarih olmamakla birlikte yapılan karşılaştırmada 907/1501 tarihli marburg nüshasından istinsah edildiğine dair bkz. Abdurrahman Güzel, "Giriş", Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, 82. Dipnot.

¹⁹ Hayatına dair bilgi bulunmayan Kaygusuz Abdal'ın XIV. yy'da yaşadığı ve XV. yy'ın ilk yıllarında öldüğü kabul edilmektedir. Alevî-Bektâşî edebiyatının kurucusu sayılan Kaygusuz'un menakıbında Alaiye (Alanya) sancağı beyinin oğlu Gaybî olduğu belirtilmiştir. Abdal Musa'ya intisab eden Kaygusuz Abdal'a "Kaygusuz" mahlasını da o vermiştir. Bektâşîlerin dört halife makamından biri olarak gördükleri Mısır'daki Bektâşî tekkesinin kurucusu sayılmaktadır. Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, s. 14; Nihat Azamat, "Kaygusuz Abdal", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 74.

²⁰ Veliyettin Hürrem Ulusoy 01.02.1942 tarihinde Hacibektaş'ta dünyaya geldi. Babasının adı Feyzullah, annesinin adı Emine Fitnat'tır. İlk ve ortaokulu Hacibektaş'ta bitirdi. Liseyi yatılı olarak Kayseri'de okudu. Liseyi bitirdikten sonra, yurtdışı sınavlarına girerek 1962 yılında Almanya'ya gitti. Orada mimarlık tahsili yaptıktan sonra, Almanya'da beş yıl mimar olarak çalıştı. 1974 yılında Türkiye'ye döndü. Askerlik hizmetinden sonra, bir yıl Sosyal Sigortalar Kurumu Yapı İşleri Daire Başkanlığı'nda görev yaptı. Hacibektaş Belediyesi'nin teklifi üzerine Hacibektaş'a dönerek, Belediye Fen İşleri Müdürlüğü'ne atandı. 2002 yılına kadar bu görevde çalışan Veliyettin Hürrem Ulusoy oradan emekli oldu. Elinizdeki yazma eser Hacibektaş'tan (Veliyettin Ulusoy'un evinden) Urfâ Kısas Köyü'nden Hamdullah Baba'nın (Aykut) babası Ahmet Baba'ya emanet edilmiştir. Daha sonra Hamdullah Baba eseri tekrar Veliyettin Ulusoy'a iade etmiştir. Bkz. Ali Yılmaz vd. "Giriş", Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s. 12.

²¹ Abdurrahman Güzel, "Giriş", Kaygusuz Abdal, *Dil-güşâ*, s. 61-63.

²² *Dil-güşâ*, 33a/104.

2.3. Saraynâme

“Alevî-Bektâşî Klasikleri” içerisinde Kaygusuz Abdâl’a ait ikinci eser olan Saraynâme Abdurrahman Güzel tarafından yayıma hazırlanmıştır. Eser hazırlanırken 895/1489 tarihli Topkapı Sarayındaki *Mecmû’â-i Latîfe* ile 907/1501 tarihli Marburg nüshası esas alınmıştır. Derviş Ali Horasânî tarafından istinsâh edilen Saraynâme, Marburg nüshasındaki 1b-69b varakları arasında manzum+mensur olarak yer almaktadır. Eserin manzum kısmı 1703 beyitten oluşmaktadır²³.

Saraynâme’de Kaygusuz Abdâl dünyaya insanların Allah’a (cc) ibadet edip kulluk görevlerini yerine getirdikleri, şükür ve niyazda bulunarak diğer yaratılanlardan daha üstün olduklarını gösterecekleri bir saray nazarıyla bakmaktadır. Eserde bu sarayın mutlaka bir padişâhının olacağı, insanın bu dünyaya gelmesindeki amacı dünyayı ve ahireti unutmadan çalışarak, ibadet etmenin ve Allah’ı (cc) tanımanın faziletleri alegorik bir üslupla manzum ve mensur olarak anlatılmaktadır.

Saraynâme’de sahabeden yalnızca Hz. Ali’den bahsedilmektedir. Hz. Ali “Şâh”²⁴, “Şâh-ı Merdân”²⁵, “Haydar”²⁶, “Muhtâr”²⁷ olarak tanımlanmaktadır. Eserin sonunda Na’t-ı Aliyyül Murtazâ²⁸ başlığıyla da bir naat bulunmaktadır. Az da olsa sahabeden bahseden eser araştırmamızın kaynakları arasında yer almaktadır.

2.4. Makâlât

Makâlât, Hacı Bektâş-ı Velî’ye (ö.1271) atfedilen en önemli eserlerden biridir. Çünkü ona atfedilen eserler arasında günümüze ulaşan isnadı en sağlam olan eser Makâlât’tır. “Alevî-Bektâşî Klasikleri” arasında yer alan Makâlât, Hacı Bektâş Dergâhı’nda okunan nüsha olup müstensih ve istinsâhı belli olmayan, harekeli bir nesirle yazılmıştır. Yazı karakteri bakımından XVI. yüzyılda yazıldığı kabul edilen nüshalara benzerliği ile dikkat çekmektedir²⁹. Transkribe edilerek basılan bu eserin kaynak kişisi, kitabın başında fotoğraflı bir öz geçmişine yer verilen ve Hacı Bektâş-ı Velî evladı olduğu kabul edilen Veliyettin Hürrem Ulusoy’dur.

²³ Abdurrahman Güzel, “Giriş”, Kaygusuz Abdal, *Saraynâme*, s. 85-86.

²⁴ *Saraynâme*, 13a/160, 41a/272.

²⁵ *Saraynâme*, 5b/131, 20b/191, 26b/215, 29b/227, 56a/332.

²⁶ *Saraynâme*, 39b/267, 57b/339, 63b/363, 67b/379.

²⁷ *Saraynâme*, 21a/192, 35a/248.

²⁸ *Saraynâme*, 70b-71a/392-395.

²⁹ Ali Yılmaz vd. “Giriş”, Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, s. 26.

Bir tasavvuf klasiği olarak kabul edilen eser “dört kapı”ve “kırk makam” üzerine kurulmuştur. Şeriat, tarîkat, marifet ve hakikât kapılarından geçilerek kırk farklı makama ulaşma anlatılmaktadır. Bir talim sistemi olan bu yapıda tâlibin *Âbidlik* makamından Hakk aşığı olarak nitelenen *Muhibb* makamına yükselmesi hedeflenmektedir. Eserde dört kapının her biri kendi içerisinde 10 farklı makama³⁰ açılmaktadır. Her bir makam hemen hemen birer ayet ile izah edilmektedir. Eserde ayrıca insanın yaratılışı, güçlü ve zayıf yanları, şeytan ve nefsin oyunları, Allah’ın varlığının delilleri, imanın gücü ve Allah’ın yardımı, Allah sevgisi, tövbe ve arınma, dünyanın geçiciliği, kalbin özellikleri, evrenin yaratılışı ve mükemmelliği gibi konular Kur’ân ayetlerine dayanan yorumlarla açıklanmaktadır³¹.

Eserin farklı nüshaları da bulunmaktadır. Klasikler içerisindeki Makâlât ise, her ne kadar kullandığımız nüshada belli bir tarih kaydı olmasa da diğer nüshaları da dikkate alındığında en eski tarihli olanıdır. Ancak sahabeyle ilgili içerdiği bilgiler yeter düzeyde değildir. Sadece bir yerde Hz. Ali’den³² bahsedilen eser, mahiyeti itibariyle tasavvuf geleneği içerisinde değerlendirilebilmektedir. Alevî-Bektâşî nitelemeli grupları yansıtması bakımından çalışmamız açısından önem arz etmektedir.

2.5. Fütüvvetnâme-i Tarîkat

“Alevî-Bektâşî Klasikleri” serisi içerisinde yayınlanan ve Bursa’da kâdılık yapan Seyyid Muhammed b. Seyyid Alâuddin Radavî’nin h. 931’in (m. 1524) başlarında yazdığı *Miftâhu’t-Dekâyık fi Beyâni’l-Fütüvvet ve’l-Hakâyık* adlı fütüvvetnâmesi olan eser *Fütüvvetnâme-i Kebîr* olarak da bilinmektedir. Üçüncü Türkçe Fütüvvetnâme olarak tespit edilen eserin Osmanlıca nüshalarında istinsâh tarihi bulunmamaktadır³³.

Fütüvvetnâme-i Tarîkat besmele, hamdele, salvele, metnin yazılış sebebi ve genel bilgilerle başlayıp Âdem kıssası, Nuh tufanı, İbrahim Peygamber’in kurban hadisesi, Kâbe’nin inşası, Hz. Peygamber’in Miracı ve Gadir-i Hum olayları ile

³⁰ İncelediğimiz bu nüshada dört kapıdan sadece Tarîkat kapısında on bir makam diğerlerinde onar makam bulunmaktadır. Tarîkat makamındaki bu on birinci makam diğer nüshalarda onuncu makamın devamı şeklinde yer almaktadır. Bkz. M. Esad Coşan, *Makalat Hacı Bektaş Veli*, sad. Hüseyin Özbay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 16.

³¹ Osman Eğri, “Alevî Bektâşî Klasikleri Üzerine”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 32 (Şubat 2008), s. 166-167.

³² *Makâlât*, 16a/102.

³³ Osman Aydın, “Giriş”, Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, s. 23.

devam etmektedir. Şedd'in Hz. Ali'ye nasıl geçtiği anlatılarak kemerbestler hakkında bilgi aktarılmakta ve biyografileri verilmektedir. Helva yapımı, fütüvvetin dereceleri, fütüvvet ehlinin tasnifi ve fütüvvetin şartları gibi konular ayet ve hadislerle açıklanmaktadır. Eserde mahfil tertibi, ahd alma, bey'ât, şedd töreni, fütüvvet grupları ve erkân hakkında bilgiler verilip helva yapımı ve dağıtımı, sefere çıkma, müride sofra, çerağ, âlem teslimi, sual-cevap bölümü ve dualarla sona erdirilmektedir³⁴.

Fütüvvetnâme-i Tarîkat Klasikler içerisinde en çok sahabe adının geçtiği eserdir. Gerçekte sahabe olmayan bazı kişiler sahabe olarak sayılmakta ancak bu kişilerle ilgili hiçbir bilgiye ulaşılamamaktadır. Eserde sahabeden Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Selmân-ı Fârisî, Bilâl-i Habeşî, Ammâr b. Yâsir, Ebû Zer el-Gıfârî, Mikdâd b. Esved, İkrime, Ümmühan, Ebü'd-Derdâ, Amr b. Ümeyye, Suheyb-i Rûmî, Abdullah b. Abbas, Câbir el-Ensâri, Ebû Ubeyde, Câ'fer et-Tayyâr ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan bahsedilmektedir. Bu sahabîler hakkında önemli bilgiler verilen eserde tarihsel gerçekliklerle bağdaşmayan bilgiler de bulunmaktadır. Ancak bu veriler ilgili geleneğin sahabe algısını yansıtması açısından önemlidir. Bu nedenle eser çalışmamızdaki temel kaynaklar arasında yer almaktadır.

2.6. Velâyetnâme

Klasiklerden Hacı Bektâş-ı Velî'ye atfedilen ve Velâyetnâme ismiyle basılan eserde Hacı Bektâş-ı Velî'nin hayatı menkıbevî bir şekilde anlatılmaktadır. Eserin sonundaki bir künyeyi andıran mühürlü yazıdaki h. 1035 (m. 1625-1626) tarihi eserin bu yılda istinsâh edildiğini göstermektedir³⁵. Eserde menâkıb kitaplarına özgü bir üslûpla Hacı Bektâş-ı Velî'nin nesebi, doğumu, çocukluğu, Ahmet Yesevî ile münâsebeti ve Anadolu'ya gelişi, Anadolu'daki hayatı, yaşadığı dönemde çağdaşı olan diğer önemli şahsiyetlerle olan ilişkileri, halifelerinden bazılarının menkıbeleriyle ölümünden bahsedilmektedir.

Eserin Hacı Bektâş-ı Velî'den sonra kaleme alınmış olduğu içerisindeki vasiyetinin gerçekleşmesi ve kendi cenazesini yıkaması³⁶, sultan Murad'ın türbesini yaptırması ve türbe yapımı esnasında Hacı Bektâş-ı Velî'nin kerameti³⁷, Hacı

³⁴ Osman Aydın, "Giriş", Radavî, *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, s. 25.

³⁵ *Velâyetnâme*, 149b/648.

³⁶ *Velâyetnâme*, 144a/626 vd.

³⁷ *Velâyetnâme*, 146a/634 vd.

Bektâş-ı Velî türbesinin kubbesinin kurşunla kaplanması ve vakfiyesinin artırılması³⁸ gibi onun ölümünden sonraki süreçlerden bahseden konulardan anlaşılmaktadır. Alevî-Bektâşî geleneğinin menkıbevî de olsa algısını yansıtmaya açısından önemli veriler içermektedir. İçeriğinde pek çok isim yer alırken³⁹ araştırmamızın konusunu içeren sahabîler hakkında pek fazla bilgi yer almamaktadır. Eserde sahabeden en çok Hz. Ali'den bahsedilip çeşitli lakablarla nitelendirilmekte ve özellikle de onun velâyetine vurgu yapılmaktadır⁴⁰. Hz. Ali ile ilgili bilgiler sınırlı olmakla birlikte gelenek içerisindeki konumunu yansıtmaya bakımından önemlidir. Hz. Hüseyin ise sadece dört yerde “İmam Hüseyin Velî”⁴¹ şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Velâyetnâme, ilgili geleneğin temel algısını içeren kaynaklardan birisi olduğundan çalışmamız kaynakları arasında yer almıştır.

2.7. Erkânnâme-I

Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların devamlılığı açısından hayatî öneme sahip Erkânnâmeler tarikat erkânı yürütülürken başvurulan temel kaynaklardır. Alevîlik-Bektâşîlik'in yazma eserlerinden birisi olan Erkânnâme-I başlığıyla yayınlanan cilt, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, Yazma Eserler bölümü No: 24 te “Tasavvuf Risalesi”⁴² adıyla bulunmakta olup buraya Fuat Köprülü özel kütüphanesinden kazandırıldığı bilinmektedir. Dört adet *Erkan Risalesi*'nden oluşan eserin XIX yy.da istinsâh edildiği vurgulanmakla birlikte müellifi ya da istinsâh edeni hakkında bir bilgi bulunmamaktadır⁴³.

Alevîlik-Bektâşîlik nitelemeli yapı'nın yazılı kurallarını içeren Erkânnâme-I'nin ilk risalesinde tâliblik ve müridliğin âdâp-erkânı, sûfilik, halka sohbeti, evliyânın on iki buyruğu ile tâlibin Şâh'ı ziyaret etmesi gibi tarikât kurallarından

³⁸ *Velâyetnâme*, 149a/646.

³⁹ Eserde sahabe dışında adı geçen şahsiyetler: Ahi Evrân, Şems-i Tebrîzî, Musa-yı Rızâ, Lokman-ı Perende, Molla Saidüddin, Necmü'ddîn-i Kübrâ, Sultan Alâaddin Keyhüsrev, Gâzi Murat, Kolu Açık Hacim Sultan, Sarı Saltuk, Sadru'ddîn-i Konevî, Sultan Bayezid, Tapduk Emre, Yunus Emre.

⁴⁰ *Velâyetnâme*, 2a/58, 7b/81, 9b/89, 14b/109.

⁴¹ *Velâyetnâme*, 2b/61, 4a/66, 15a/110, 132a/578.

⁴² Eser incelendiğinde muhteva olarak Buyruk nüshası olduğu fakat yayıma hazırlanırken Erkânnâme adının verildiği, bunun ise yanlış değerlendirmelere sebep olduğuna dair bkz. Cenksu Üçer, “Alevî Klasikleri Çalışmalarında Ocak Sisteminin Önemi Üzerine”, Uluslararası Alevî Bektâşî Klasikleri Sempozyumu (8-9 Kasım 2014), Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2014, s. 14.

⁴³ Doğan Kaplan, “Giriş”, *Erkânnâme I*, s. 13-14.

bahsedilmektedir⁴⁴. İkinci risale müsaheplik, üç sünnet ile yedi farzın açıklamasıyla Oniki İmâmlara ve Safevî şeceresine yapılan duayı içeren bir hutbe'yi konu edinmektedir⁴⁵. Üçüncü risalede tarîkâta girme usûlü, tâlibin mürebbiye nasıl hizmet edeceği, nefsin mertebeleri, tarîkâtın on iki manâsı, tarîkât içindeki yirmi sekiz soru ve cevap ile Safevî şeceresini içermektedir⁴⁶. Dördüncü risale ise taç ile ilgili otuza yakın konunun ayetler ve hadisler referans gösterilerek anlatıldığı *Şeyh Safi Menâkıbı*'dır. Ayrıca sehâvet, marifet, yakîn, sabır, tevekkül, tefekkür, hilm, rızâ, şükür, uzlet, ihsan, zikir, terk, havf, recâ, zevk gibi İslam tasavvufunda sıkça kullanılan kavramlarında açıklamalarına yer verilmiştir⁴⁷.

Eserde sahabeden hakkında en çok bahsedilen kişi Hz. Ali'dir. O Ali⁴⁸, Allah'ın Aslanı Ali⁴⁹, Emire'l-Müminin⁵⁰, İmam Ali el-Mürtezâ⁵¹, Muhammed-Ali⁵², Muhammed-Ali nesli⁵³, Şâh-ı Merdân⁵⁴, "Erenler sultanı, Emire'l-Müminin Ali⁵⁵, Velâyet makamının Şâhı Ali⁵⁶, Müminlerin Emiri İmam Ali el-Mürtezâ⁵⁷, Mürşid-i Kamil Hz. Ali⁵⁸, Hz. Ali⁵⁹ ve "Ali el-Mürtezâ⁶⁰ gibi daha birçok şekilde nitelenmektedir. Yine sahabe arasında Hz. Fâtıma ile Hz. Hatice iki yerde Fâtıma-yı Zehrâ ve Hatice-yi Kübrâ⁶¹ olarak, bir yerde Hz. Fatımâ ve Hz. Hatice⁶² olarak, bir yerde de sadece Fatımâtu'z-Zehrâ⁶³ olarak zikredilmektedir. Eserde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'nin isimleri de yan yana kullanılmakta ve daha çok İmam Hasan ve İmam Hüseyin⁶⁴ şeklinde yer almaktadır.

⁴⁴ *Erkânnâme I*, 1b-12b/24-69.

⁴⁵ *Erkânnâme I*, 13a-19a/70-95.

⁴⁶ *Erkânnâme I*, 21b-44a/96-187.

⁴⁷ *Erkânnâme I*, 44b-58b/189-245.

⁴⁸ *Erkânnâme I*, 2a/26.

⁴⁹ *Erkânnâme I*, 1b/25.

⁵⁰ *Erkânnâme I*, 1b/25.

⁵¹ *Erkânnâme I*, 18a/90.

⁵² *Erkânnâme I*, 8b/53.

⁵³ *Erkânnâme I*, 14b/77.

⁵⁴ *Erkânnâme I*, 19a/94.

⁵⁵ *Erkânnâme I*, 21b/97.

⁵⁶ *Erkânnâme I*, 22a/98.

⁵⁷ *Erkânnâme I*, 23b/105.

⁵⁸ *Erkânnâme I*, 24b/109.

⁵⁹ *Erkânnâme I*, 24b-25a/109-110.

⁶⁰ *Erkânnâme I*, 26a/114.

⁶¹ *Erkânnâme I*, 18a/90, 23b/105.

⁶² *Erkânnâme I*, 30a/130.

⁶³ *Erkânnâme I*, 34b/149.

⁶⁴ *Erkânnâme I*, 18a/90, 23b/105, 34b/149.

Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların herbiri bağlı buldukları ocaklara göre tarîkat âdâb ve erkânının yürüttüklerinden Erkânname adı verilen eser aslında içerik olarak buyruk olması dolayısıyla bir genelleme yapılmamalıdır⁶⁵. Çalışmamız açısından önemli bulunan esere kaynaklar arasında yer verilmektedir.

2.8. Kitâb-ı Cabbâr Kulu

XVI. yüzyılda yaşamış bir Bektâşî dervişi olan Cabbâr Kulu⁶⁶ tarafından yazılan Kitâb-ı Cabbâr Kulu, Bektâşî âdâb-erkân, eğitim ve öğretimine önemli derecede ışık tutmuş, en eskisi 270 yıllık olan üç nüshadan oluşmuş ve bu üç nüshanın karşılaştırması yapılarak Türkçe'ye çevrilmiştir. Tâlip ve dedelerce sürekli okunan hatta bir kısmının ezbere bilindiği ifade edilen eserin Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların önemli kaynaklarından olduğu kaydedilmektedir⁶⁷.

Eserde gerçek zamandan çok sanal bir zaman süreci işletilmiş ve manevî âlemde insanlar bir araya getirilmiştir. Meselâ tarihsel gerçeklerden uzak bir şekilde bazen Hz. Peygamber - Hz. Ali,⁶⁸ bazen Cabbâr Kulu, Hz. Ali, Hz. Peygamber bir araya gelerek⁶⁹, bazen de Selmân-ı Fârisî ve Hz. Ali⁷⁰ arasında sohbetler olmaktadır. Bundan başka bazen Cabbâr Kulu ve Hz. Ali⁷¹, Veysel Karâni ile Cabbâr Kulu⁷² ve bunların hepsinin bir arada oldukları⁷³ bir ortamda, bazen de Hacı Bektâş-ı Velî ile Hz. Ali⁷⁴ ve Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hızır ve Cabbâr Kulu arasında geçen⁷⁵ sohbetvari diyaloglara rastlanılmaktadır. Çoğu zaman soru cevap tarzında olan bu

⁶⁵ Alevî-Bektaşî nitelemeli gruplardan Bektaşî gelenekteki gruplar âdâb ve erkânını yürütürken kullandıkları kaynakları Erkânname şeklinde isimlendirirken, Erdebil Sûfiyân Süreği geleneğindeki gruplar tarafından yazılmış eserler ise daha çok Buyruk olarak isimlendirilmiştir. Bu ayrım dikkate alınmadan yapılan çalışmaların doğuracağı sorunlar için bkz. Üçer, "Alevî Klasikleri Çalışmalarında Ocak Sisteminin Önemi Üzerine", s. 13-15.

⁶⁶ Cabbar Kulu'nun kimliği, mezhebi ve meşrebi ile ilgili olarak ona nispet edilen Kitab-ı Cabbar Kulu adlı eserden başka diğer kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Kitab-ı Cabbar Kulu'nun nüshalarından anlaşıldığına göre Cabbar Kulu kendi döneminde kimseden ders almamıştır. Kendisinden asırlar önce yaşayan başta Hz. Peygamber olmak üzere Hızır, Hz. Ali, Veysel Karani ve Selman-ı Farisi gibi kimselerin ruhaniyetinden feyz alan Üveysî meşrep bir kişidir. Bkz. "Giriş", Cabbar Kulu, *Üveysilikten Bektâşîliğe Kitab-ı Cebbâr Kulu*, haz. Hasan Yüksel, Saim Savaş, Dilek Matbaası, Sivas 1997, s. 8-15; Osman Eğri, *İlimden İrfana Nehirden Ummana Alevîlik Bektâşîlik*, Şâh-ı Merdân Yayınları, İstanbul 2014, s. 306.

⁶⁷ Osman Eğri, "Giriş", *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, s. 16.

⁶⁸ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 2a-b/83-84.

⁶⁹ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 10a/114 vd, 42a/248 vd.

⁷⁰ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 62b-63a/331-332, 71b-73a/367-372.

⁷¹ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 76b-77a/387-388.

⁷² *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 1a-2b/76-83.

⁷³ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 81b/407 vd.

⁷⁴ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 86a/424 vd.

⁷⁵ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 105b/501 vd.

sohbetler iman, ibadet, inanç ve tarikât âdâb-erkânı gibi çeşitli konular üzerinde devam ederken okuyucu bilgilendirilmeye çalışılmaktadır.

Bir erkân kitabı formunda olan Kitâb-ı Cabbâr Kulu adlı eserde sahabeden Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Selmân-ı Fârisî'den bahsedilmektedir. Eserde geçen bütün diyaloglarda Hz. Ali soru soran veya kendisine soru sorulan ana karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarikât âdâb-erkânı hakkında detaylı bilgilerin verildiği bu konuşmalarda Selmân-ı Fârisî ise ikincil karakter olarak görülmektedir. Burada verilen bilgiler arasında özellikle dört halife ve dört mezhebin hak olması⁷⁶ şeklindeki ifade Sünnî gelenekte var olan formülasyonu hatırlatmaktadır. Aynı şekilde sahabe'den Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın Hz. Peygamber'in yanında *cihar-ı yar*⁷⁷ olarak tanımlanması ve dört halife sıralamasının korunması geleneğin sahabeye yaklaşımının dayandığı temeller hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Ancak Cabbâr Kulu'nun Üveysî meşrep biri olması dolayısıyla eserinin de Üveysîlik'in âdâb kitabı olduğu fakat zamanla eserlerin değişik tarikatlar tarafından benimsenerek bir takım ilave ve kısaltmalarla istinsâh edilerek kendi tarikatlarına mâletmeye çalıştıkları belirtilmektedir⁷⁸. Bu itibarla Alevî Bektâşî nitelemeli grupların farklı silsilelerle değişik tasavvufî geleneklere sahip olması sebebiyle bu grupların her birinin aslında ayrı bir gelenek oldukları ve bu anlamda Alevî Bektâşî Klasikleri şeklinde tek çatı altında bir isimlendirmenin sağlıklı olamayacağı ifade edilmektedir⁷⁹.

2.9. Hızırnâme

Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların anlayışını ve kültürünü en güzel ve sıhhatli bir şekilde yansıtan kaynaklardan biri olarak tanımlanan Hızırnâme toplam 166 varaktan oluşmaktadır. İmlâ bakımından aksaklıklar bulunan bir nesihle yazılmış tek nüshadan oluşmaktadır. Sayfaları bazen 12 bazen de 14 satır olan eser Alevî-Bektâşî geleneğinde önemli bir yeri olan Oniki imâm ve Ondört Ma'sûm-i Pâk'ı remzettiği belirtilmektedir⁸⁰. İki kez istinsâh tarihi verilen eserde ilki ana metin olan Hızırnâme

⁷⁶ Kitâb-ı Cabbâr Kulu, 13a/126.

⁷⁷ Kitâb-ı Cabbâr Kulu, 127a/586.

⁷⁸ Cabbar Kulu, *Üveysilikten Bektâşîliğe Kitab-ı Cebbâr Kulu*, s. 15.

⁷⁹ Üçer, "Alevî Klasikleri Çalışmalarında Ocak Sisteminin Önemi Üzerine", s. 9-13.

⁸⁰ Baki Yaşa Altınok, "Giriş", Seyyid Alizade Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 15.

metni sonunda 1264/1848 tarihinde Amasya’da⁸¹, diğeri ise eserin sonunda bulunan 1265/1849 tarihinde yazıldığı ve müstensihî Seyyid Ali Zâde Hasan b. Müslim olduğu zikredilmektedir⁸².

Alevîlik-Bektâşîlik nitelemeli yapıdaki cem ayini başta olmak üzere adap erkânı tam anlamıyla anlatan⁸³ bir eser olan Hızırnâme genelde Hz. Peygamber, Hz. Ali, İmam Ca’fer-i Sadık (ö. 765), Şeyh Safî (ö. 1334) ve Hızır arasında geçen konuşmalardan oluşmakta ve bu konuşmalar manevî bir âlemde gerçekleşmektedir. Bundan başka Ehl-i Beyt sevgisi ve önemi⁸⁴, Oniki imâm hutbeleri⁸⁵ ve Oniki imâm hakkında kısa bilgilerin verildiği bölümler de bulunmaktadır.

Eserde sahabeden Hz. Ali’den bahsedilirken “Muhammed-Ali” veya “Ali-Muhammed” şeklinde bahsedilmektedir. Hz. Ali’nin tek başına bahsedildiği yerlerde “Şâh”, “Şâh-ı Merdân”, “Sultan Ali”, Aliyyü’l-Murtazâ” ve “Şâh-ı Hub” gibi lakablar kullanılmaktadır. Sahabe olarak Oniki imâm arasından Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’den, Ehl-i Beyt arasında da bunlarla birlikte Hz. Hatice ve Hz. Fâtıma’dan bahsedilmektedir. Eserde sahabeden Bilâl-i Habeşî⁸⁶, Hz. Hamza⁸⁷, Selmân-ı Fârisî⁸⁸ de yer almakta ancak kendileriyle ilgili özel bir niteleme yapılmamaktadır. Aslında bir buyruk olan ancak müellif tarafından İmam Câ’fer ve Şeyh Sâfi Buyrukları cem edilerek Hızır motifleri eklenen ve Hızırnâme olarak isimlendirilen eser⁸⁹, Alevî-Bektâşî nitelemeli gruplarca önemli bir yere sahip olması ve sahabe hakkında önemli bilgiler içermesi dolayısıyla kaynaklar arasında yer almıştır.

2.10. Dâstân-ı İbrahim Ethem, Dâstân-ı Fâtıma, Dâstân-ı Hâtun

Eserde, başlığın da anlaşıldığı üzere, Alevî-Bektâşî nitelemeli gruplarca bilinen ve anlatılan üç hikâyeden bahsedilmektedir. Birinci hikâyede İbrahim b. Ethem’in padişahlığı bırakıp Hakk yolunda bütün makamları terk etmesi efsaneleştirilerek anlatılmaktadır. Dâstân-ı Fâtıma adıyla bilinen ve Alevî

⁸¹ *Hızırnâme*, 137b/583.

⁸² *Hızırnâme*, 167/698.

⁸³ Baki Yaşa Altınok, “Giriş”, Seyyid Alizade Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 24; Kıyasettin Koçoğlu, “Türkiye Diyanet Vakfı Tarafından Yayımlanan Alevî-Bektaşî Klâsiklerinde Hz. Ali”, *ÇÜİFD*, 12, 1 (Ocak-Haziran 2009), s. 81.

⁸⁴ *Hızırnâme*, 138a-148a/585-624.

⁸⁵ *Hızırnâme*, 158a-164b/662-691.

⁸⁶ *Hızırnâme*, 11b/79, 60b/275.

⁸⁷ *Hızırnâme*, 154b/651.

⁸⁸ *Hızırnâme*, 38a/184, 40b/195, 43a-44a/204-208.

⁸⁹ Baki Yaşa Altınok, “Giriş”, Seyyid Alizade Hasan b. Müslim, *Hızırnâme*, s. 23.

toplumunun Hz. Fâtıma'ya duyduğu sevgiyi göstermesi bakımından önem arzeden ikinci hikâyede ise Hz. Peygamber'in vefatı ve sonrasında Hz. Fâtıma'nın yaşadıkları ile vefat edip babasına ulaştığı ana kadarki bazı olaylar menkıbevî bir şekilde anlatılmaktadır. Son hikâyeye ise Dâstân-ı Hâtun'dur. Zahid bir kadının oğuluyla arasında geçen olaylar Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin de eklenerek menkıbevî bir şekilde yer verilmektedir.

Eserde bulunan bu üç hikâyeye manzum olarak yazılmış ve aynı şekilde çevrilmiştir. Eserin sonunda Hz. Peygamber'in vilâdetini anlatan bir şiir ile eserin müellifi ve yazılış tarihi olan 1269/1852-1853 bilgisi yer almaktadır⁹⁰.

Eserin Dâstân-ı İbrahim Ethem adlı bölümünde hiçbir sahabî ismine rastlanılmamaktadır. Ancak İbrahim b. Ethem bütün sûfî geleneklerin ortaklaşa sembolleştirdiği bir isim olması sebebiyle önem arz etmektedir. Dâstân-ı Hâtun kısmında da sahabeden Hz. Ali⁹¹ bir yerde, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin⁹² de birlikte iki yerde karşımıza çıkmakta olup onlarla ilgili özel bir nitelemeye rastlanılmamaktadır. Dâstân-ı Fatımâ adlı bölüm de ise sahabeden Hz. Fâtıma ve eşi Hz. Ali ile çocukları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimleri zikredilmektedir. Hz. Ali'den bahsedilirken "ya Ali" ve "ya Veli"⁹³ şeklinde ve bir yerde de "Aliyyül Murtaza"⁹⁴ olarak hitab edilmektedir. Hz. Fâtıma ve evlatları olarak anılan Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin⁹⁵ beraber kullanılmakta ve onlarla ilgili özel bir niteleme de bulunmamaktadır. Ehl-i Beyt sevgisini yansıtmaya bakımından değer taşıyan eser ilgili gelenek içerisinde nesilden nesile manzum bir destan şeklinde aktarılmaktadır. Az da olsa sahabeden bahseden eser çalışmamız kaynakları arasında yer almaktadır.

2.11. İlm-i Câvidân

İlm-i Câvidân Alevîlik-Bektâşîlik nitelemeli yapıda yedi büyük ozandan birisi⁹⁶ kabul edilen Virânî Baba⁹⁷,ya aittir. Müellifin doğumu ve ölümü hakkında

⁹⁰ Dâstân-ı İbrâhîm Edhem, Dâstân-ı Fâtıma, Dâstân-ı Hâtun, 19a/90.

⁹¹ Dâstân-ı İbrâhîm Edhem, Dâstân-ı Fâtıma, Dâstân-ı Hâtun, 16b/81.

⁹² Dâstân-ı İbrâhîm Edhem, Dâstân-ı Fâtıma, Dâstân-ı Hâtun, 16b-17a/81-82.

⁹³ Dâstân-ı İbrâhîm Edhem, Dâstân-ı Fâtıma, Dâstân-ı Hâtun, 10a-12a/54-62, 13a/66.

⁹⁴ Dâstân-ı İbrâhîm Edhem, Dâstân-ı Fâtıma, Dâstân-ı Hâtun, 13b/69.

⁹⁵ Dâstân-ı İbrâhîm Edhem, Dâstân-ı Fâtıma, Dâstân-ı Hâtun, 10b-11a/57-58, 11b/61.

⁹⁶ Yedi büyük ozan şunlardır: Nesîmî, Fuzûlî, Hatâyî, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Yemînî, Virânî. Abdülbaki Gölpinarlı, *Pir Sultan Abdal Hayatı Sanatı Eserleri*, Varlık Yayınları, İstanbul 1992, s. 6; Iréné Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, çev. Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul 2011, s. 39.

kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bektâşî geleneğinde Virânî'nin ölmediği, sırrolduğu şeklinde bir anlayışın varlığı ve Necef Bektâşî Dergâhı'nın bir sûtûnunun Virânî'nin sırrolduğu yer olarak ziyaret edildiği nakledilmektedir. Bununla birlikte onun 1587-1628 yılları arasında saltanat süren Şâh Abbas'la görüştüğü de belirtilmektedir⁹⁸.

Anadolu'da pek çok nüshasının bulunduğu tahmin edilen eser Merzifon/Amasya ve Dodurga/Çorum'da bulunan nüshalardan oluşmaktadır. Okunması sırasında eksiksiz olması nedeniyle esas alınan Merzifon nüshasının burada ikamet eden Turhan Sâltuk Dede'nin özel kütüphanesinde bulunduğu belirtilmiştir. Otuz yedi varaktan oluşan eserin son sayfasındaki mühürde eserin yazıldığı tarih olduğu tahmin edilen 1290/1873 kaydı yer almaktadır. Bir diğer nüshanın ise Çorum/Dodurga Mehmet Dede Tekkeköy'de yaşayan Eyüp Öztürk Dede'nin özel kütüphanesinde bulunduğu, yirmi altı varaktan oluştuğu ve Merzifon nüshasına göre bazı eksikliklerin varlığı tespit edilmiştir⁹⁹.

İlm-i Câvidân'da üslûp olarak tâlibleri iyi ve güzel davranışlara yakınlaştırıcı nasihat etme, kötü ve çirkin davranışlardan uzaklaştırıcı eleştirme ve sakındırma/uyarma metodları kullanılmaktadır¹⁰⁰. Eserde Fatıha sûresinin tefsiri, Ehl-i Beyt, dört kapı kırk makam, âdâb-erkâna ait bazı tasavvufî kavramlar açıklanmaktadır¹⁰¹.

Alevî-Bektâşî nitelemeli grupları yansıtan kaynaklar arasında gösterilen eserde sahabeden Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hatice, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Selmân-ı Fârisî hakkında bilgiler yer almaktadır. Hurûfî-Bâtınî düşüncelerin ağırlıklı olarak yer aldığı eserde en çok Hz. Ali'den bahsedilmekte ve sahabîden biri olarak Hz. Ali'nin konumu oldukça farklılaşmaktadır. Tarîkat içinde bir veli olarak tanımlanan Hz. Ali'nin, Muhammed-Ali şeklinde kullanılan kavramla Hz. Peygamber ile konumunun aynîleştiği ve nübüvvetin sıfatlarının kendisine

⁹⁷ Nerede ve hangi tarihte doğduğu ve öldüğü bilinmemektedir. Virânî Balım Sultan'a intisap etmiş ve Necef'te Hz. Ali türbesinde bir müddet türbedarlık yapmıştır. 1587-1628 tarihleri arasında Şâh Abbas görüştüğü rivayet edilmektedir. Anadolu ve Rumeli'de birçok yer gezdiği belirtilmektedir. Osman Eğri, "Giriş", Virânî Baba, *İlm-i Câvidân*, s. 16; Nurettin Albayrak, "Virânî", *DİA*, XLIII, İstanbul 2013, s. 109-110.

⁹⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *Alevî Bektâşî Nefesleri*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1992, s. 20.

⁹⁹ Osman Eğri, "Giriş", Virânî Baba, *İlm-i Câvidân*, s. 20-21.

¹⁰⁰ Osman Eğri, "Giriş", Virânî Baba, *İlm-i Câvidân*, s. 23.

¹⁰¹ Geniş bilgi için bkz. Osman Eğri, "Giriş", Virânî Baba, *İlm-i Câvidân*, ss. 28-42.

yüklendiği görülmektedir¹⁰². Yine Ehl-i Beyt olarak görülen Hz. Fâtıma, Hz. Hatice, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Selmân-ı Fârisî'nin tarîkat içindeki konumları sahabenin genel kabul olan konumunun üzerinde görülmekte, onları ve tarîkatı kabul etmenin her şeyin üzerinde olduğu değerlendirilmektedir¹⁰³. Bunun yanında Ehl-i Beyt'in önemi, dört kapı kırk makam ve tarîkat âdâb-erkânının ayet ve hadislerle açıklandığı eser sahabenin konumunu yansıtmaya açısından önem arz etmektedir.

2.12. Kitâb-ı Dâr

Klasiklerden Kitâb-ı Dâr ismiyle basılan eserin belli bir müellifi bulunmayıp anonim olarak kabul edilmektedir. Eseri yayına hazırlayan Osman Eğri üç farklı nüshasından bahsetmekte ve içerik olarak bazı kelime değişiklikleri dışında nüshalar arasında önemli metin farklılıklarının bulunmadığını belirtmektedir¹⁰⁴. Amasya/Gümüşhacıköy ilçesi Beden köyü nüfusuna kayıtlı Hasan Topal'ın merhum babası Durmuş Topal Baba'nın özel kütüphanesinde bulunan birinci nüsha 12 satır olarak Osmanlı Türkçesi'yle yazılmıştır. Tarih kaydı ve yazarı ile ilgili bir bilgi bulunmayan eserin kâğıdı ve yazısı düzgün olması sebebiyle temel nüsha olarak kullanıldığı ifade edilmiştir. Durmuş Topal Baba'nın özel kütüphanesinde bulunan ikinci nüshanın ise yazı kalitesi düşük olup kitabın sonunda h.1377 ve m. 1962 tarihleri kayıtlıdır¹⁰⁵.

Üçüncü nüsha Çorum/Dodurga ilçesi Mehmet Dede Tekkeköy'de ikamet eden Hacı Molla Mustafa oğlu Bektaş Güneş Dede'de bulunmaktadır. Osmanlı Türkçesi'yle 15 satır olarak yazılmış ve tarihinin h.1248 (m. 1832/1833) olduğu belirtilmiştir¹⁰⁶. Eserde, Alevîlik-Bektâşîlik nitelemeli yapıda Hakk'a yürüyen bir kişinin ardından üçüncü, yedinci ve kırkıncı günlerinde yapılan tören olan *dârdan indirme*'nin âdâb ve erkânı anlatılmaktadır.

Sözlü kültürün yazıya aktarılmasına önemli bir örnek olarak gösterebileceğimiz Kitâb-ı Dâr'da sahabeden Hz. Ali¹⁰⁷, Hz. Fâtıma, Hz. Hatice, Hz.

¹⁰² *İlm-i Câvidân*, 36a/343.

¹⁰³ *İlm-i Câvidân*, 20a-b/215-219.

¹⁰⁴ Mesela Gümüşhacıköy nüshasında “Süleyman peygamberin parmağında olan hâtemin...(9b)” şeklinde yer alan metin Tekkeköy nüshasında “Süleyman peygamberin parmağında olan mührün...(26a)” şeklindedir. Geniş bilgi için bkz. Osman Eğri, “Giriş”, *Kitâb-ı Dâr*, s. 22-23.

¹⁰⁵ Osman Eğri, “Giriş”, *Kitâb-ı Dâr*, s. 20-21.

¹⁰⁶ Osman Eğri, “Giriş”, *Kitâb-ı Dâr*, s. 21-22.

¹⁰⁷ *Kitâb-ı Dâr*, 3a/42, 6b/57, 7b/61, 13a/82, 14a-b/86-89, 18a-b/102-105, 19b/109.

Hasan¹⁰⁸, Hz. Hüseyin¹⁰⁹ ve Selmân-ı Fârisî'nin¹¹⁰ isimleri geçmektedir. Alevîlik-Bektâşîlik nitelemeli yapıda Hakk'a yürüyen kişinin arkasından onun affı için sahabîden bu kişiler şefaathî kılınarak dua edilmektedir. Bunların dışında başka sahabî ismine rastlamadığımız esere, gelenek tarafından önemli kabul edilmesinden dolayı araştırmamızda temel kaynaklar arasında yer verilmiştir.

2.13. Muhammed b. Hanefiyye Cengi

Yazarı ve yazıldığı dönem tam olarak bilinmeyen eserin orijinal nüshası Karaköy/Gümüşhacıköy'de Durmuş Topal Dede'ye ait özel kütüphanede bulunmaktadır. H. 1309 yılında Yumurta oğlu Ali b. Hüseyin tarafından istinsâh edilen eser 15 satır halinde kaleme alınmıştır¹¹¹.

Cenknâme'de Hz. Ali'nin Havle bint Ca'fer el-Hanefiyye ile evlenmesi ve ondan olan oğlu Muhammed Hanefiyye'nin (16/637-81/700) cengi anlatılmaktadır. Eser efsânevî bir tarzda yazılıp tarihî gerçeklerle birebir örtüşmese de Türk halkının Ehl-i Beyt'e vermiş olduğu değeri göstermesi açısından büyük öneme sahiptir. Muhammed Hanefiyye ile ilgili cenknâmeler hiçbir grup taassubu olmadan İslam kültüründe yer almış ve bütün müslamanlar arasında da yaygınlık kazanmıştır.¹¹² Geçmişte köy odalarında yapılan sohbet meclislerinde okunarak milletimizde bulunan yiğitlik, fedakârlık ve vefakârlık gibi değerlerin neşvü nema bulmasının, Ehl-i Beyt'in anılması ve topluma tarih bilgi ve şuuru verilmesinin hedeflenmesi bakımından önem arz etmektedir¹¹³.

Dilden dile ve nesilden nesile aktararak gelen Muhammed Hanefiyye Cengi'nde sahabeden Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman yer almaktadır. Târihî gerçekliklerle örtüşmeyen ve menkıbevî bir tarzda yazılan eser sahabîye yüklenen anlam bakımından değerli görülmektedir. Hz. Ali "Şâh-ı Merdân"¹¹⁴, "İmam Ali"¹¹⁵, "Mü'minlerin Emiri Ali"¹¹⁶ ve "Haydar-ı

¹⁰⁸ *Kitâb-ı Dâr*, 7b/61.

¹⁰⁹ *Kitâb-ı Dâr*, 7b/61, 18b/105.

¹¹⁰ *Kitâb-ı Dâr*, 15a/90.

¹¹¹ Ceyhun Ünlüer, "Giriş", *Muhammed b. Hanefiyye Cengi*, s. 16-17.

¹¹² Mehmet Atalan, *Muhammed b. El-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2007, s. 203.

¹¹³ Atalan, *Muhammed b. El-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri*, s. 209.

¹¹⁴ *Muhammed b. Hanefiyye Cengi*, 1b-2a/21-23, 3b/29 vd.

¹¹⁵ *Muhammed b. Hanefiyye Cengi*, 3a/27, 17b/85, 23a/107.

¹¹⁶ *Muhammed b. Hanefiyye Cengi*, 4b/33, 5b-6a/37-39, 11b/61, 13a/67, 23a/107.

Kerrar”¹¹⁷ olarak Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ise “İmam Hasan”¹¹⁸, “İmam Hüseyin”¹¹⁹ ve ikisine birden “İmamzadeler”¹²⁰ denilerek anılmaktadır. Hz. Ebû Bekir “Ebûbekir Sıddîk Radiyallahu anı”¹²¹ şeklinde Hz. Osman ise “Hazreti Osman”¹²² olarak eserde yer almaktadır. Alevîlik-Bektâşîlik nitelemeli yapı içerisinde var olan cenknâme kültürünü yansıtan eser, sahabe hakkında önemli bilgiler içermesi dolayısıyla çalışmamızın temel kaynakları arasında yer almaktadır.

“Alevî Bektâşî Klasikleri” tespit edilebilen istinsâh tarihleri dikkate alınarak kronolojik olarak taranmış ve sahabe ile ilgili bölümler tespit edilerek analiz edilmiştir. İlgili geleneği tam yansıtmayan bu eserler tasavvufî nitelik taşımakla birlikte yer yer bazı Şî‘î-Safevî etkilerden de söz edilebilmektedir. Tarihsel olarak Alevî-Bektâşîliğin ilk eserlerinden olan Makâlât ve Besmele Tefsiri gibi eserlerde bulunmayan bu Hurûfî-batınî etkinin sonraki dönemlerde yazılan eserlerde ortaya çıkması dikkat çekicidir¹²³. Ayrıca klasiklerin tarihsel olarak ilk eserlerinde sahabeden çok az bahsedilirken sonraki dönemlerde daha fazla yer aldığı görülmektedir. Klasiklerde sahabeden genellikle Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’den bahsedilmekte diğer sahabîlerle ilgili olarak yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bazı sahabîlerin az da olsa biyografileri verilmiş olsa da bunlarda da bir takım yanlışlıklar tespit edilmiş olup yeterli düzeyde değildir. Eserler uzun bir târihî süreci kapsadığından kavram ve dil bütünlüğünün olmadığı gibi fikirlerin tarihsel sürecinin takibinde de kopukluklar görülmektedir. Ayrıca “Alevî Bektâşî Klasikleri” olarak isimlendirilen eserlerin, Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların ocak sistemlerine göre yürüttükleri tarîkat âdâb ve erkânı gözetilmeksizin bir genelleme yapılarak tek bir gelenek algısı içerisinde hazırlandığı göze çarpmaktadır¹²⁴. Her ne kadar ilgili Klasikler problematik bir isimlendirmeye sahip olsa da alanın temel eserlerini kapsamaması açısından önem arz etmektedir..

Tezimizde çağdaş çalışmalar olan birçok ikincil kaynak da kullanılmıştır. Kavramsal tartışma kısmında Alevîlik ve Bektâşîlik’i anlatırken Fığlalı’nın

¹¹⁷ Muhammed b. Hanefiyye Cengi, 20a/95.

¹¹⁸ Muhammed b. Hanefiyye Cengi, 22b/105.

¹¹⁹ Muhammed b. Hanefiyye Cengi, 23a/107.

¹²⁰ Muhammed b. Hanefiyye Cengi, 23a/107.

¹²¹ Muhammed b. Hanefiyye Cengi, 3a/27.

¹²² Muhammed b. Hanefiyye Cengi, 3b/29.

¹²³ Koçoğlu, “Alevî-Bektâşî Klâsiklerinde Hz. Ali”, s. 96.

¹²⁴ Geniş bilgi için bkz. Üçer, “Alevî Klasikleri Çalışmalarında Ocak Sisteminin Önemi Üzerine”, s. 1-18.

“Türkiyede Alevîlik Bektâşîlik”, Eröz’ün “Türkiyede Alevîlik Bektâşîlik”, Kutlu’nun “Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları; Alevîliğin Yazılı Kaynakları”, Üzüm’ün “Günümüz Alevîliği”, Atalay’ın “Bektâşîlik Edebiyatı”, Ocak’ın “Babailer İsyanı” vb. çalışmalarından faydalanılmıştır. Yine konuyla alakalı yapılan önemli bir alan araştırması olan ve Geleneksel Alevîliği’in çerçevesini çok iyi ortaya koyan Üçer’in “Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik” ile temel kaynaklarından hareketle yapılmış Kaplan’ın “Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik” adlı çalışmaları da yol gösterici olmuştur. Sahabe kavramı açıklanırken Talât Koçyiğit’in “Hadis Tarihi” ve Bünyamin Erul’un “Sahabenin Sünnet Anlayışı” adlı çalışmalarından da faydalanılmıştır. Ayrıca sahabîlerin hayatlarına temas edildiği noktalarda İslam Tarihi ve Hadis kaynaklarından da istifade edilmiştir.

Çalışmamızda karşımıza çıkan bazı tasavvufî kavramların açıklanmasında “Diyanet İslam Ansiklopedisi” maddelerinden de faydalanılmıştır. Klasiklerde adı geçen sahabîlerin isimlerinin yer yer farklı şekillerde kullanılmış olması ve bir dil-üslup bütünlüğünün sağlanamamış olması sebebiyle İslam Ansiklopedisi usulüne göre isimlendirme yapılmıştır. Eserlerin asıl metin kısımlarında dipnotlar varak numaraları esas alınarak verilmiş, zaman zaman eserin sadeleştirilmiş kısmında yer alan şerh/yorum yer alan bilgilere işaret etmek amacıyla “vd.” şeklinde de dipnotta gösterilmiştir. Bununla beraber bazı kavramlar açıklanırken “MEB İslam Ansiklopedisi”, Mücteba Uğur’un “Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü”, Ethem Cebecioğlu’nun “Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü” gibi kaynaklar da başvurulan eserler arasında yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALEVİLİK BEKTÂŞİLİK ve SAHABE KAVRAMLARI

1.1. Alevîlik

Arapçada, “Ali’ye mensup”, “Ali’ye ait” ve “Ali soyundan gelen” anlamlarına gelen Alevî kelimesinin çoğulu Alevîyye (علویة) ve Alevîyyûn (علویون)’dur¹²⁵. Terim olarak ise “Alevî” kelimesi siyasî, itikâdî ve tasavvufî konularda çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Siyasî bir terim olarak “Alevî” kelimesi ilk defa hilâfetle ilgili ortaya çıkan anlaşmazlıklar sırasında kullanılmaya başlanmıştır. Hz. Peygamber’in vefatından sonra başlayıp Hz. Osman’ın öldürülmesiyle devam eden hilafet tartışmalarında, Hz. Ali’nin hâlife olması ve hilâfetin onun soyundan gelenlerden devam etmesi gerektiğini savunanları kapsayan bir kavram olup Hz. Ali tarafını tutanlara el-Alevîyye veya şîatu Ali (Ali’ye bağlı olanlar, Ali taraftarları) denilmiştir. Bununla beraber Abbasiler döneminde İslam dünyasında ortaya çıkan mahalli idareler ya da müstakil devletler kuran bazı sülaleler de Hz. Ali soyuna mensup olduklarını göstermek için “Alevî” nisbesini kullanmışlardır¹²⁶.

İtikâdî bir terim olarak “Alevî” kelimesi Hz. Ali hakkındaki inançlara dair kullanılmaktadır. Nitekim Hz. Ali’yi üstün gören ve Hz. Peygamber’den sonra onun, Allah’ın ve Hz. Peygamber’in tâyini ile imâmlığa gelmesi gerektiğini kabul edenler için de “Şîa” ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır¹²⁷. Şî’îler ve Şîa içinde yer aldıkları kabul edilen bazı mezhepler de Alevî nisbesini almışlardır. Zeydiyye, İsnâaşeriyye gibi mutedil Şî’îlerin yanında Beyânîyye, İsmâiliyye ve Bâtınıyye mensupları da “Alevî” diye bilinmektedirler¹²⁸.

Tasavvufta ise “Alevî” kelimesi “Hz. Ali’yi sevmek, saymak ve her hususta ona bağlı olmak” anlamlarında kullanılmış ve Hz. Ali’yi seven, sayan ve ona bağlı olan herkese “Alevî” denilmiştir¹²⁹. Ayrıca tarikat silsileleri Hz. Ali kanalıyla Hz.

¹²⁵ İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, Daru'l-ihya'it-turasi'l Arabiyyi, IX, Beyrut 1996, s. 385; Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, Şa-to Yayınları, İstanbul 2001, s. 273; Ahmet Yaşar Ocak, “Alevî”, *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 368.

¹²⁶ Ocak, “Alevî”, s. 369.

¹²⁷ Fırlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, s. 273.

¹²⁸ Ocak, “Alevî”, s. 369.

¹²⁹ Fırlalı, *Türkiye’de Alevîlik Bektâşilik*, Selçuk Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1996, s. 7.

Peygamber'e ulaşan tarîkatlara da "Alevî" denilmektedir¹³⁰. Tasavvufun XI. yüzyıldan itibaren tarîkatlar şeklinde teşkilatlanmasından sonra bazı tasavvufî gruplar silsilelerini çeşitli maksatlarla Hz. Ali'ye dayandırdıkları için "Alevî tarîkatlar" diye tanınmışlardır. Kâdiriyye ve Rifâiyye bunlardandır¹³¹. Sûfilere göre Hz. Peygamber ilk dört halifeye değişik usullerle zikir telkininde bulunmuş ve buradan hareketle her birine birer tarîkat nisbet edilmiştir. Daha sonra ortaya çıkan tarîkatlar ise bu usûllere göre zikirlerine yön vermişlerdir. Tasavvuf tarihinde Sıddîkiyye, Ömeriyye, Osmâniyye ve Alevîyye adı verilen bu tarîkatlardan Sıddîkiyye ve Alevîyye daha çok önem kazanmış, genellikle hafî zikri esas alan tarîkatların Hz. Ebû Bekir'e, cehrî zikri benimseyenlerin ise Hz. Ali'ye mensup olduklarına inanılmıştır¹³².

Terim olarak çeşitli konularda ve farklı anlamlarda kullanıldığını gördüğümüz Alevî kelimesinin doğrudan Hz. Ali'yle ilgili olduğu görülmektedir. Hz. Ali'ye bağlılığı ifade etmesi, tasavvufî bir anlam çağrıştırması ve Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların temel düşüncesini yansıtması bakımından tasavvuftaki kullanımı bize daha isabetli görülmektedir.

Çalışmamızda Alevîliğin tarihi üzerinde durmayacağımızı konumuzla alakası sadedinde değinileceğini hatırlatalım. Araştırmamızı TDV tarafından yayınlanan "Alevî-Bektâşî Klasikleri"yle sınırladığımızdan dolayı konunun daha iyi anlaşılması bakımından Alevîliğin dinî statüsünün ne olduğunu tespit etmemiz gerekmektedir. Çünkü dînî gelenekler içerisinde hem kavram dünyası hem de yaklaşım farkları bulunmaktadır. Alevîliğin ise din, mezhep ya da tasavvufî gelenek içerisinde değerlendirilmesi, kullanılan kavramların anlamlandırılması açısından önem arz etmektedir. Çünkü günümüzde Alevîliği din, mezhep, tarîkat veya İslam dışında çağdaş bir yaşam biçimi olarak tanımlayıp aktüel olarak gündeme taşıyanlar da bulunmaktadır¹³³. Ancak biz doğru bilgiye ulaşmamız açısından bu düşünceleri bilimsel olarak analiz etmeye çalışacağız.

Alevîlik bir din midir? Dinler tarihi araştırmacılarına göre bir şeyin din olabilmesi için bazı şartları taşıması gerekmektedir. Bunlar tanrı kavramı, inanç,

¹³⁰ Sönmez Kutlu, *Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları; Alevîliğin Yazılı Kaynakları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008, s. 151.

¹³¹ Ocak, "Alevî", s. 369.

¹³² Süleyman Uludağ, "Alevîyye", *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 369.

¹³³ Bkz. İlyas Üzüm, *Günümüz Alevîliği*, İSAM Yayınları, İstanbul 2000, s. 160-185.

ibadet, ahlâk, kutsal kitâp, vahiy-ilhâm, peygamber-kurucu, cemaat, orijinal muhteva taşıması, taklit olmaması ve siyâsî amaçla veya çıkar amaçlı kurulmamış saf ve temiz bir yapıya sahip olması gibi özelliklerdir¹³⁴. Alevîlik'in İslam kültür havzasında geliştiği, inanç, ibadet, ahlâk, kutsal kitâp, peygamber vb. konularda İslam'ı temel aldığı görülmektedir. Alevîlik geleneğine ve onun yazılı kaynaklarına baktığımızda yukarıda zikredilen bir dinde bulunması gereken şartları taşımadığı görülmektedir. Târihî seyir içerisinde gelişim sürecini takip ettiğimizde Alevîlik'in diğer dinlerden etkilendiği söylenebilir¹³⁵. Ancak Alevîlik'in bu dinlerden birine indirgenmesi yahut birisiyle aynileştirilmesi onun yazılı ve sözlü kaynaklarındaki tarihsel gerçeklerini inkâra ve toplumsal boyutundan soyutlanmış bütünüyle yeni hayali Alevîlikler üretmeye götürecektir¹³⁶. Ayrıca Alevîlikle ilgili yapılan alan araştırmalarında yüzyüze görüşme yapılanlarla kendileriyle genel çerçevede görüşülen kişilerin hemen tamamına yakını gerek kendilerinin, gerekse diğer Alevîlerin din olarak İslam'ı kabul ettikleri bilinmektedir¹³⁷.

Alevîlikle ilgili en çok tartışılan konulardan birisi onun mezhep olup olmaması üzerine yapılmaktadır. İslam Mezhepleri Tarihi Usûlüne göre bir hareketin özgün bir mezhep olarak kabul edilebilmesi için bazı özellikleri taşıması gerekmektedir. Bunlar siyasî ve itikadî konularda sistemâtik bir teolojiye sahip olması, bunun yanı sıra onu ele alan temel eserlerin yazılmış olması yani yazılı bir literâtür oluşturması, bir topluluk tarafından da benimsenmiş olması ve fikhî veya amelî boyutunun olması şeklinde sıralanmıştır¹³⁸. Buradan hareketle Alevîlik'in bir mezhep olma kriterlerine sahip olmadığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte İslam düşüncesinde itikadî ve siyâsî mezheplerin liderleri bir başka otorite tarafından tayin edilmemektedir. Alevîlikte hâlef-selef ilişkisi içerisinde babadan oğula geçen,

¹³⁴ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, IV. Baskı, Ankara 2002, s. 7; Din tanımıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Şehristani, *Milel ve Nihal*, çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 50; *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s. 18-24; Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Din Bilimleri Yayınları, Konya 2005, s. 165-166.

¹³⁵ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektâşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2009, s. 183-278.

¹³⁶ Sönmez Kutlu, "Alevîliğin Dinî Statüsü", *İslamiyat Dergisi*, 6, 3 (Temmuz-Eylül 2003), s. 32. Geniş bilgi için bkz. Cenksu Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010, s. 43-49.

¹³⁷ Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 47-48; Orhan Türkdoğan, *Alevî Bektâşî Kimliği*, Timaş Yayınları, İstanbul 1995, s. 535; Yahya Mustafa Keskin, *Değişim Sürecinde Kırsal Kesim Alevîliği*, İlahiyat Araştırma-İnceleme, Ankara 2004, s. 150-168.

¹³⁸ Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 33-34; Kutlu, *Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları*, s. 154.

soy ya da ocakzâdelerde devam eden bir yetki devri söz konusudur. Alevî dedeleri bu yetkiye sahiptir ve icazetle tayin edilirler. Diğer bir konu da İslam mezhepleri arasında soya dayalı bir süreklilik anlayışı yoktur. İsteyen istediği mezhebe tabi olabilir veya istediği zaman tabi olduğu o mezhepten çıkabilir. Ancak Alevîlik soydan devam ettiği için annesi ve babası Alevî olmayanlar Alevîliğe giremezler. Bu gibi özellikler Alevîliğin bir mezhep olmadığına açık bir göstergesidir¹³⁹.

Son olarak Alevîlik tarikat olarak değerlendirilebilir mi sorusu da sorulabilir. Bu soruya sağlıklı bir cevap verilebilmesi için öncelikle Alevîlik, bir hareketin tarikat olarak değerlendirilebilmesi için gerekli olan şartlara sahip midir? sorusuna cevap aramamız gerekmektedir. Alevîlik üzerine önemli çalışmalar yapan Üçer “Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik” adlı eserinde, geleneksel Alevîliğin tasavvufî tarikatlardaki birçok temel unsuru içerdiğini tespit etmiştir. Nitekim tarikatlardaki tekke anlayışının Alevîlikte çeşitli grupların tekkeye bağlılıklarına göre yapılanmaları şeklinde görüldüğünü söylemekte ve dedeliğin babadan oğla geçmesi, her grubun kendine özgü bazı uygulamalarının olması, tarikatlarını kendi içlerinde yürütmeleri ve diğer gruplardan olanları tarikatlarına almamaları gibi nedenlerle Alevîliği soya dayalı tarikatlar olarak tanımlamaktadır¹⁴⁰.

Alevî geleneğine ait âdâb ve erkânın tasavvufî tarikatlardaki âdâb ve erkânla benzerlikleri gözden kaçmamalıdır. Tarikatlardaki zikir esasına dayalı âyinler günümüzde kendilerine Alevî nitelemesi kullanılan gruplarda cemlerle sürdürülmekte ve bunlar birer tarikat âyini ya da zikir toplantısı olarak görülmektedir. Cem esnasında okunan deyiş ve nefesler ilahilerle¹⁴¹, kullanılan saz ve keman gibi enstrümanların kudüm, def ve neylerle¹⁴², Alevîlerin tevâhid çekerken yaptıkları hareketlerin diğer tarikatların zikir esnasında yaptıkları şekillerle benzerlik arzettiği belirtilmektedir¹⁴³. Bununla birlikte tarikatlardaki seyr-i sülûk ile Alevîlikteki “ıkrar verme cemi”benzer kabul edilmekte, ayrıca Alevîlik içerisinde “soya dayalı” sosyal yapı farklılıkları bulunsa da pir, şeyh, dede, rehber, tâlib şeklindeki hiyerarşik yapılanma diğer islami tarikatlardaki yapılanmalarla benzerlikler taşımaktadır. Yine

¹³⁹ Kutlu, *Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları*, s. 154.

¹⁴⁰ Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 64.

¹⁴¹ Iréné Mélikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, çev. Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 1998, s. 25.

¹⁴² Abdülkadir Sezgin, *Hacı Bektaş Veli ve Bektâşîlik*, Sezgin Neşriyat, İstanbul 1991, s. 129.

¹⁴³ Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 62.

tarîkatlardaki silsile anlayışının Alevîlerin kendilerini Oniki İmam'dan biri kanalıyla Hz. Ali'ye bağlamaları şeklinde tezahür ettiği görülmektedir¹⁴⁴.

Sonuç olarak Alevîlik din olmadığı gibi İslam dışı olarak değerlendirilmemiş olup bir mezhep özelliği de taşımamaktadır. Ancak Alevîlik nitelemeli gruplara baktığımızda tasavvufî tarîkatların özelliklerini yansıtmaları bakımından tarîkat olarak değerlendirilmektedir. İlgili grupların temel kaynakları kabul edilen çalışma konumuz olan söz konusu eserler zaten Alevî geleneğin tasavvuf hayatı kalıplarında değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Çalışmamız da, Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların yazılı kaynaklarından olan “Alevî-Bektâşî Klasikleri” ile sınırlandırıldığından dolayı Alevî nitelemeli gruplar, birer tarîkat olarak kabul edilerek tezimizin temeli oluşturulmuştur.

Alevîlik terimi, içerisinde farklı grupların görüşlerini barındıran şemsiye bir kavram olmakla birlikte özellikle XIX. yy'ın sonlarından itibaren Kızılbaş, Tahtacı, Çepni, Bektâşî gibi toplulukları da içine alacak şekilde kullanılmaya başlanmıştır¹⁴⁵. Şunu da eklemek gerekir ki Alevîlik her ne kadar tasavvufî gelenek içerisinde yer aldığı kabul edilse de mezhepler tarihinde bazı Hurûfî-Batınî grupların anlayışlarını da içerisinde barındırdığı görülmektedir.

Alevîliğin inanç boyutunu ve İslam içindeki konumunu tespit ederek bir kavram olarak da hangi alanlarda kullanıldığını tespit etmeye çalıştık. Konuyu dağıtmamak adına günümüz Alevîliğini farklı yorumlayanlarında olduğuna işaret edip onların görüşlerine girmeyeceğiz¹⁴⁶.

Bütün bunlardan hareketle “Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde sahabe ve özellikle Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin için kullanılan “velî”, “imâm” gibi kavramların tasavvufî yorumların içerisinde tutulmasının gerekliliği görülmektedir.

1.2. Bektâşîlik

Adını Hacı Bektâş-ı Velî'ye (ö. 1271) nispet edilerek alan Bektâşîlik, Hacı Bektâş-ı Velî'nin tasavvufî fikirleri çerçevesinde teşekkül etmiş, Anadolu ve Balkanlarda toplumsal hayatı derinden etkilemiş tarîkatlardan birisidir¹⁴⁷. İnanç

¹⁴⁴ Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 63.

¹⁴⁵ Hasan Onat, “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, s. 123-124.

¹⁴⁶ Konuyla alakalı bkz. Üzüm, *Günümüz Alevîliği*, s. 160-185.

¹⁴⁷ Kutlu, *Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları*, s. 152.

esasları açısından bakıldığında mürşid olarak Hz. Muhammed'i (s.a.s), rehber olarak Hz. Ali'yi ve pir olarak da Hacı Bektâş-ı Velî'yi tanıyan Bektâşîlik İslam kültür havzasındaki on iki esas tarîkattan biri olarak görülmektedir¹⁴⁸.

Hacı Bektâş-ı Velî, muhtemelen Moğol istilası üzerine Horasan Melamîliği etkisinde kalmış tasavvufî bir akım olan Kalenderîlik mensubu olarak Anadolu'ya gelmiş, burada Dede Garkın ve Baba İlyas'ın faaliyetleriyle Anadolu'da yayılmış olan Vefâilik düşüncesinden de etkilenmiştir¹⁴⁹. Kendisine merkez olarak Sulucakaraöyük'ü (Nevşehir ilinin Hacıbektâş kasabası) seçmiş, buradaki dergâhında yaptığı faaliyetleriyle Bektâşîliğin temelleri atılmış ve yetiştirdiği halifelerini farklı yörelere göndererek adı geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Ölünceye kadar burada yaşayan Hacı Bektâş-ı Velî, Baba İlyas ile birlikte kendi fikirlerini sadece Türkmenler arasında yaymakla kalmamış bölgede bulunan Hıristiyanlarla Moğollar arasında da İslamiyeti yayma faaliyetlerinde bulunmuş, çevresindeki diğer tasavvufî gruplarla özellikle de Mevlânâ ve Ahi Evran'la da yakın ilişki içerisinde olmuştur¹⁵⁰.

Hacı Bektâş-ı Velî'den sonra Hacı Bektâş Velî kültü -özellikle XIV. yy. başlarından itibaren- Rûm Abdalları tarafından varlığını devam ettirmiştir. Başlangıçta Yesevî, Kalenderî, Vefâî ve Haydarî dervişler olan Rum Abdalları "Bektâşîlik" adı altında olmamakla birlikte bütün Orta ve Batı Anadolu'da, sonra da Rumeli'de faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu dervişlerin ortak özelliklerinin Hacı Bektâş-ı Velî an'anelerine bağlılıkları olması sebebiyle onlara "İlk Bektâşîler" denilebilir.¹⁵¹ Bu dönemden sonra Hurûfî-batınî fikirler Bektâşîlik içerisine girmeye başlamıştır. XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra Timur'un baskısından kaçarak Anadolu ve Rumeli'ye göç eden Hurûfîler, Bektâşî tekkelerine nüfûz etmişlerdir. Kendilerini korumak için Bektâşî gibi görünen Hurûfîler inançlarını korumuşlar ve Bektâşîliğe hurûfî inançların taşınmasına zemin hazırlamışlardır¹⁵².

Hacı Bektâş-ı Velî'den sonra Bektâşîlik geleneğinde en etkili isim olan ve ikinci pir olarak kabul edilen Balım Sultan'ın 1501 yılında Sultan II. Bayezid tarafından tarîkatın başına getirilmesiyle Bektâşîlik müstakil bir tarîkat halinde

¹⁴⁸ Fırlı, *Türkiyede Alevilik-Bektâşîlik*, s. 133.

¹⁴⁹ Harun Yıldız, *Anadolu Alevîliği*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014, s. 83-84.

¹⁵⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, Dergâh Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1996, s. 176.

¹⁵¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Bektâşîlik", *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 373; Üçer, *Geleneksel Alevilik*, s. 151-152.

¹⁵² Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 38-39.

teşkilatlandırılmıştır. Balım Sultan tarîkatın âyin ve erkânlarında bazı yenilikler yapmış, tekkelerin içyapılarını düzenleyip bir tekke mertebesi tesis ederek köyler ve kasabalara kadar uzanan güçlü ve örgütlü bir mücerret dervişler teşkilatı meydana getirmiştir. Hiç evlenmeyen bu dervişler terk ve tecrit alâmeti olarak kulaklarına demir halkalar takmış ve sadece tekkelerde yaşamlarını idame ettirmişlerdir¹⁵³.

Bu tarihten sonra Bektâşîlik'in Çelebiler ve Babalar olarak bilinen iki ayrı kol halinde günümüze kadar geldiği, Çelebiler'in Hacı Bektâş-ı Velî'nin evlendiği, onun neslinden geldiklerini iddia etmeleri, tekke yapılanması ve mücerretlik gibi yenilikleri kabul etmeyip geleneklerini devam ettirerek kendilerinin "bel evlâdı" olduklarını ileri sürdükleri, Babalar'ın ise gerçek Bektâşî'nin kendileri olduğu, Hacı Bektâş-ı Velî'nin hiç evlenmeyerek mücerret bir hayat yaşadığı, kendilerinin "yol evlâdı" olduklarını iddia ederek tekkenin bütün hizmetini benimsediği ifade edilmektedir¹⁵⁴. Bu ayrışma ile geçmişten gelen geleneklerini devam ettiren ve genellikle aşiret çevrelerden gelmiş göçebeler olan Alevîlerle, kent merkezlerinde yaşayan, müritleri okumuş çevrelerden oluşan Bektâşîler ortaya çıkmıştı ve hem Alevîler hem de Bektâşîlerin Hacı Bektâş-ı Velî ananelerine bağlı olmalarına rağmen aralarında sadece sosyal bir farlılaşmadan söz edilebileceği savunulmaktadır¹⁵⁵. Ancak Üçer, ifade edilen Alevî ve Bektâşî ayrımının, farklılık manasında belli hususları içerse de mevcut yapıyı yeterli derecede yansıtmadığını, ilgili bütün grupların Hacı Bektâş'la bağlantılı görme yanlısına düşüldüğünü ifade etmektedir¹⁵⁶. Çünkü bütün farklı isimlendirmelere ve alt gruplara ayrılmalarına rağmen Alevî grupların "tekkelere bağlılığa göre bir yapılanma" içerisinde ele alınabileceğini ve Dede Garkın Ocağı, Baba Mansur Ocağı, Avuçan/Ağuçan Ocağı, Hasan Dede Ocağı gibi Hacı Bektâş'a bağlı olmayan grupların varlığının bu nedenle olduğunu belirtmektedir¹⁵⁷.

Balım Sultan, devletin de desteğini alarak yaptığı yeniliklerle başında olduğu Bektâşî Tekkesini soya dayalı olmaktan çıkarmak istemiş¹⁵⁸, Bektâşîliğe büyük itibar kazandırmış, bu dönemde yeniçeri ocağı manen Bektâşîliğe bağlanmış, Bektâşîlik

¹⁵³ M. Fuad Köprülü, "Bektaş", *İ.A.*, II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 462.

¹⁵⁴ Besim Atalay, *Bektâşîlik ve Edebiyatı*, Ant Yayınları, çev. Vedat Atilla, İstanbul 1991, s. 28-29; Fırlalı, *Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik*, s. 152-153.

¹⁵⁵ Mélikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 29.

¹⁵⁶ Üçer, *Alevîlikte Musâhiblik*, s. 183.

¹⁵⁷ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Üçer, *Alevîlikte Musâhiblik*, s. 183-184.

¹⁵⁸ Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 153.

devlet tarafından ilgi görmüş, Anadolu ve Rumeli’de geniş bir coğrafyaya yayılmıştır¹⁵⁹. 1826 da Yeniçeri Ocağı’nın II. Mahmut tarafından kaldırılmasına kadar faaliyetlerini sürdüren Bektâşîlik bu dönemden sonra bir süre faaliyetlerine ara vermiş, II. Abdülaziz döneminde yeniden toparlanmaya çalışmışsa da 1925’te Tekke ve Zaviyeler Kanunu kapsamında bütün tarîkat, tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla resmen ortadan kalkmıştır. Bu tarihten sonra da diğer tarîkatler gibi günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Genel itibariyle baktığımızda, geçmişte herbiri kendi ocağıyla anılan Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların günümüzde Alevî-Bektâşî şeklinde birlikte kullanıldığı görülmektedir. Tarihsel süreç takip edildiğinde de Klasiklerde sahabeyi tanımlayan kavramların tasavvufî gelenek içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

1.3. Sahabe

Alevî Bektâşî Klasikleri tasavvufî gelenek içerisinde oluşmuş menkıbevî, destansı bir tarzdaki metinlerden oluştuğundan dolayı sahabeyi niteleyen kavramların klasik kullanımlardan farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Bu kullanımların gelenek içerisindeki yerinin tespiti için sahabe kavramını incelemek yerinde olacaktır.

1.3.1. Sahabe’nin Tanımı

Sözlükte “bir arada bulunmak”, “sohbet veya arkadaşlık etmek” manasına gelen “sahabî” kelimesi “sahibe “صَحِبَ” kökünden türemiştir. Çoğulu “sahabe” (صحابية) dir. Aynı kökten ismi fail olan ve “bir arada yaşayan”, “dost”, “arkadaş” anlamına gelen “sâhib” (صاحب) kelimesinin çoğulu ise sahb (صحاب), ashâb (أصحاب), sahâbe (صحابية) şeklinde olmaktadır¹⁶⁰. “Bir kişiyle birlikte bulunmak, onunla dost ve arkadaş olmak” anlamındaki “sohbet” kökünden gelen “sahâbe” (صحابية), “sâhib” (صاحب) kelimesinin çoğuludur. Sahabe ile birlikte ashâb (أصحاب) da sıkça kullanılmaktadır. Bunun tekili sahâbî (صحابي)’dir¹⁶¹.

“Sahabî” kelimesi sohbet mastarından gelmektedir. Sohbet, temelde bir şeye yakınlık ve beraberliği ifade etmekte olup samimi olmak, arkadaşlık, dostluk ve refakat etmek manalarına gelmektedir¹⁶². “Sahabî” kelimesi sohbet kelimesinden

¹⁵⁹ Mehmet Eröz, *Türkiye’de Alevîlik Bektâşîlik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 75.

¹⁶⁰ İbn Manzur, *Lisânü’l-‘Arab*, V, s. 286-287; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayınları, Ankara 1992, s. 334.

¹⁶¹ Mehmet Efendioğlu, “Sahabe”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 491.

¹⁶² Ergün Çapan, *Kur’ân-ı Kerimde Sahabe*, Işık Yayınları, İstanbul 2002, s. 1.

müştak olup zaman veya mekân sınırlaması olmaksızın, bir kimse ile sohbeti bulunan başka kimseye nisbet edilen isimdir. Zaman sınırlamasının olmaması, sohbetin bir saatlik bir sürenin küçük bir kısmını oluşturabileceği gibi uzun bir zaman dilimini de içine alabileceği de görülmektedir¹⁶³.

Kur'ân-ı Kerim'deki kullanımları dikkate alındığında bu fiilin daha çok beraber yaşamayı, bir arada bulunmayı ifade ettiği anlaşılmaktadır¹⁶⁴. Nitekim Allah'ın (cc) Mekkeli müşriklere hitaben, Hz. Peygamber hakkında birkaç defa 'sâhibüküm' (صاحبكم) ifadesini kullanması¹⁶⁵ onun epey zamandan beri bir arkadaş olarak görüşüp konuştukları ve her bakımdan pekiyi tanıdıkları¹⁶⁶ birisi olduğunu vurgulamak için olsa gerektir. Yine Hz. Peygamber'in en yakın dostu, hicret arkadaşı Hz. Ebû Bekir'i kastederek Allah'ın (cc) (صاحبه) "sâhib" ifadesini kullanması¹⁶⁷ ve Hz. Musa'nın Firavun'dan kurtulmak için onunla yola çıkan İsrailoğullarından "Musa'nın ashâbı" şeklinde bahsedilmesi¹⁶⁸ de bu birlikteliği vurgulamaktadır. Bu iki ayetteki sâhib ve ashâb kelimelerinin kullanılma şekilleri, daha sonra hadis literâtüründe ıstılahlaşan sahâbî ve ashâb tabirleriyle aynen örtüşmekle birlikte Araplar arasındaki yaygın olan kullanımından çıkartılıp, yalnızca Hz. Peygamber'in inanan arkadaşlarına özel bir isim olarak kavramsallaşmasında etkili olmuştur¹⁶⁹.

Sahabenin terim anlamıyla ilgili olarak; biri hadis âlimlerinin diğeri de usûl âlimlerinin olmak üzere iki temel anlayış ortaya konulmaktadır. Hadis âlimlerinin sahabe tarifi daha kapsamlıdır. Hadis âlimleri "sahabî" kelimesinin sözlük ve lügat anlamlarından hareketle sahabenin tanımını geniş tutmuşlardır. Onlar Hz. Peygamber'in yüceliğinden dolayı kişiye mertebe ve şeref kazandıran bir sıfat olan sahabe olmak için Hz. Peygamber'i uyanık iken bir an görmenin yeterli olacağını savunmaktadırlar¹⁷⁰. Bunlara göre, kendisiyle uzun zaman beraber olmak, yolculuk etmek veya gazaya katılmak ya da kendisinden hadis rivayet etmek şart değildir. Abdullah İbni Mektum gibi âmâ olduğu için Hz. Peygamber'i göremediği halde

¹⁶³ Talât Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara 1998, s. 69.

¹⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. Nisâ 4/36; Tevbe 9/40; Kehf 18/34, 37; Kamer 54/29; Yûsuf 12/39, 41; Zâriyât 51/59.

¹⁶⁵ Sebe 34/46; Necm 53/2; Tekvîr 81/22; A'raf 7/184.

¹⁶⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, Zahraveyn Yayınları, sad. İsmail Karaçam vd. İstanbul 2011, s. 198.

¹⁶⁷ Tevbe 9/40.

¹⁶⁸ Şuarâ 26/61; Yunus 10/7, 84.

¹⁶⁹ Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, TDV Yayınları, Ankara 1999, s. 1-2.

¹⁷⁰ M. Hayri Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000, s. 63.

onunla sohbet edenler ve Mekke'nin fethi ile veda haccında olduğu gibi Hz. Peygamber'le birebir sohbet edemediği halde onun kendilerini gördüğü kimseler de sahabedir. Sahabe olmak için buluş çağına ermiş olmak gerekmemle birlikte kişinin temyiz gücüne sahip olması yeterlidir. Ayrıca Hz. Peygamber'i hayatta iken görüp O'nun vefatından sonra müslüman olanlar, Hz. Peygamber'in huzurunda Müslüman olup daha sonra dinden dönüp bu hal üzere ölenlerle onu rüyada görenler sahabe olarak sayılmamaktadır¹⁷¹.

Usûl âlimlerinin sahabe tarifi ise hadis âlimlerine nazaran daha sınırlıdır. Usûlcüler sahabîliğin büyük bir şeref olduğunu kabul etmekle beraber belli vasıfları taşımayan kimselere bu şerefin verilemeyeceğini, asıl olanın dinin sağlam temeller üzerine bina edilmesi olduğunu vurgulamaktadırlar¹⁷². Onlara göre sahabe olabilmek için Hz. Peygamber'i bir an görmek yeterli olmayıp bu görüşmenin süresi ve içeriği önemlidir. Hz. Peygamber'le uzun süre arkadaşlık etmek, ilim öğrenmek maksadıyla yanına çokça gidip gelmek ve ona ittiba etmek gibi şartlar aranmaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in yanına dışarıdan gelen ve fazla kalmadan yanından ayrılan heyetler, ilim öğrenmek maksadıyla değil iman edip geri dönenler ve hadis rivâyet etmeyen binlerce sahabî bu tanımın dışında kalmaktadır¹⁷³.

Sonuç olarak kimlerin sahabe olabileceği konusunda hadis âlimlerinin çerçeveyi geniş tuttukları, usûlcülerin ise akılcı davranarak çerçeveyi daralttıkları görülmektedir. Biz de tezimizde hadis âlimleri gibi çerçeveyi geniş tutarak sohbet etmese de bir kez Hz. Peygamber'i gören herkesi sahabe olarak kabul edeceğiz.

1.3.2. Sahabe'nin Önemi

Sahabe, İslam dîni ve Hz. Peygamber uğruna büyük sıkıntılara göğüs germiş, evlerinden, yurtlarından, anne-baba, çoluk çocuk ve akrabalarından ayrı düşmüş, canlarını, kanlarını, mallarını O'nun yolunda feda etmekten çekinmemiştir¹⁷⁴. İslam'ın ve Hz. Peygamber'in korunması için büyük fedakârlıklar yapmış, onu sonraki nesillere tanıtmada konusunda önemli rol oynamıştır. Hz. Peygamber ve onun şahsiyeti hakkında bilinenler sahabenin naklettikleriyle bize ulaşmıştır. Eğer sahabe

¹⁷¹ Çapan, *Kur'ân-ı Kerim'de Sahabe*, s. 22-26.

¹⁷² Harun Reşit Demirel, "Ehl-i Hadis ve Usulcüler Arasında Sahabe Tanımı Tartışması", *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe (27-28 Nisan 2013)*, Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2013, s. 417.

¹⁷³ Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi* s. 62.

¹⁷⁴ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 336.

olmasaydı bugün Kur’ân-ı Kerim dışında Hz. Peygamber ve İslam’la ilgili güvenilir bilgiler nakledilememiş olabilirdi ¹⁷⁵.

Sahabe, Hz. Peygamber’le sadece dînî meseleleri yaşamamış siyasî, ictimâî ve iktisâdî hayatı tüm yönleriyle beraber yaşamıştır. Sahabe bir müşkülü olduğunda doğrudan Hz. Peygambere başvurmuş, ihtilafa düştüğü konularda onun hakemliğine müracat etmiştir. Hz. Peygamber de sahabenin yanlışlarına müdahale etme imkânı bulmuş, güzel davranışlarından dolayı da tebrik etmiştir. Böylece sahabe, Kur’ân-ı Kerim’in nüzulü ve sünnetin vürudu ile tanzim edilen İslami hayatın aktörleri olmuştur¹⁷⁶.

İslamda bu kadar hayati öneme sahip olan sahabenin Kur’ân-ı Kerim’de çeşitli özelliklerinden bahsedildiğini ve Allah (cc) tarafından övüldüğünü ¹⁷⁷ görmekteyiz. Kur’ân-ı Kerim sahabenin mu’tedil bir ümmet olduklarını ¹⁷⁸, Allah (cc) ve Rasulü’ne iman edip büyük ecir kazandıklarını ¹⁷⁹ Allah’ın kendilerinden, kendilerinin de Allah’tan razı olduğunu ve ebedi kalacakları cennetin onlar için hazırlandığını ¹⁸⁰ bildirmiştir. Ayrıca Allah’a ve Rasulü’ne yardım eden sadık mü’minler olduklarını ¹⁸¹, ihtiyaç içinde bulunmalarına rağmen başkalarını kendilerine tercih ettiklerini ve kurtuluşu hak ettiklerini¹⁸², gerçek mü’minler olarak bağışlanacaklarını ve ahirette cömertçe rızıklandırılacaklarını¹⁸³ haber vermiştir. Hz. Peygamber de ashaptan bahsederken onları “insanlık tarihinin en hayırlı nesli¹⁸⁴”, “ümmetin en hayırlıları¹⁸⁵”, “cehennem ateşinin yakmayacağı kimseler¹⁸⁶” diye tanıtmış, ayrıca ümmetin onlara ikramda bulunmasını ¹⁸⁷, iyilik etmesini ¹⁸⁸

¹⁷⁵ Efendioğlu, “Sahabe”, s. 491-492.

¹⁷⁶ Ali Çolak, “Sahabenin İslam Teşriinin Oluşması Ve Anlaşılmasındaki Konumu (Safvan B. Muattal Örneği)”, *GÜİFD*, 2, 3 (2013), s. 173.

¹⁷⁷ Geniş bilgi için bkz. Çapan, *Kur’ân-ı Kerimde Sahabe*, s. 70-145.

¹⁷⁸ Bakara 2/143.

¹⁷⁹ Al-i İmran 3/172-173.

¹⁸⁰ Tevbe 9/100.

¹⁸¹ Haşr 59/8.

¹⁸² Haşr 59/9.

¹⁸³ Enfal 8/74.

¹⁸⁴ Muhammed b. İsmail el-Buhari, *Sahihu’l Buhari*, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, Feza’ilü’s-sahabe, 1.

¹⁸⁵ Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, I-VI, Müessesetü Kurtuba, V, Kahire ts, s. 350.

¹⁸⁶ Ebû İsa et-Tirmizi, *Sünenü’t-Tirmizi*, thk. Ahmed Mahmud Şakir, Daru’l-ihya’it-turasi’l Arabiyyi, Beyrut ts, Menakıb 57.

¹⁸⁷ Süleyman b. Davud b. Carud, *Müsned-ü Ebû Davud et-Tayalisi*, I-IV, thk. Doktor Muhammed b. Abdülmuhsin, Darul Hicr, I, Cize 1999, s. 34.

¹⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 26.

istemiştir¹⁸⁹. Bundan dolayı Ehl-i sünnet uleması sahabenin adaleti konusunda hiç tereddüt etmemiş ve bunun Kur'ân ve sünnet ile sabit olduğunu söylemiştir. Yine fitne olayına karışmalarının onların adaletine bir mani teşkil etmeyeceğini ve bunun icmâ ile sabit olduğunu vurgulamışlardır¹⁹⁰.

Şî'î âlimler ise sahabîler hakkında şu üç bakış açısının olabileceğini ortaya atmaktadırlar. Bunlardan birincisi; Sahabenin tümü âdildir, onlardan sadır olan her şey bir ictihada dayanır. İkincisi; Sahabîler de diğer insanlar gibidirler. Onların içlerinde âdil olanlar bulunabileceği gibi, fasık olanlar da vardır, amellerine göre değerlendirilirler. İyilik ve kötülükleri dikkate alınır. Üçüncüsü ise; Sahabenin hepsi kâfir olmuştur, onlar da İslam'dan bir eser kalmamıştır¹⁹¹ şeklindeki tezlerdir.

Şî'î âlimler bu üç görüşten en mutedil olan ikinci görüşten yana olduklarını söylemektedirler. Onlara göre sahabe arasında fâsıklar ve münâfıkların varlığının Kur'ân ayetleriyle sabit olduğu hatta Hz. Peygamber'in sağlığında ve vefatından sonra irtidad edenlerin bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca ganimetlere tama' eden, cihaddan kaçan, dinde fitne çıkaranların ve kötü niyetlilerin bulunduğu dair birçok ayetin var olduğu, hal böyle olunca da bütün sahabîlerin âdil olabileceğine hükmetmenin yanlış olduğu belirtilmektedir. Hz. Peygamber'in sağlığında saf ve temiz olan birçok sahabe O'nun vefatından sonra bu sıfatını koruyamamış olabileceği savunulmaktadır¹⁹².

1.3.3. Sahabe'nin Tabakaları

Sahabe'den bazıları Hz. Peygamber ile uzun süre birlikte yaşamış, O'nunla birlikte savaflara katılarak zorluklara göğüs germiş, İslam'ın yayılması ve Allah'ın (cc) adının yüceltilmesi için mücadele etmiş kimseler bulunmaktadır. O'nun etrafında malını mülkünü evini barkını terk ederek kader birliği yapmış, gelen vahiyleri tatbik edip sürekli Allah Rasulü'nün gözetiminde bir yaşam sürdürmüş ve O'nun eğitiminden geçmiş sahabîler de yer almaktadır. Bununla birlikte O'nu bir defa görüp Müslüman olarak yanından ayrılan sahabîlerinde varlığı bilinmektedir. Bu iki zümre arasında derece bakımından farklılıkların varlığı kaçınılmazdır¹⁹³. Kur'ân-ı Kerim'de ise İslam'ın doğuşunun ilk yıllarında iman edenlerle daha sonra

¹⁸⁹ Efendioğlu, "Sahabe", s. 492.

¹⁹⁰ M. Cemal Sofuoğlu, "Şia'nın Sahabîler Hakkındaki Bazı Görüşleri", *AÜİFD*, 24 (1990), s. 534.

¹⁹¹ Esed Haydar, *el-İmam es-Sadık ve'l-Mezahibu'l-Erbaa*, II, Beyrut 1969, s. 592.

¹⁹² Sofuoğlu, "Şia'nın Sahabîler Hakkındaki Bazı Görüşleri", s. 535-536.

¹⁹³ Talat Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1985, s. 380-381.

iman edenlerin aynı olmadıkları¹⁹⁴, mallarıyla canlarıyla cihad edenlerin cihaddan geri kalanlardan derece itibariyle üstün olduğu¹⁹⁵, fetihten önce tasadduk eden ve savaşanların daha yüksek mertebede bulunduğu¹⁹⁶ vurgulanmaktadır. Sahabe arasındaki bu fark İslam âlimleri tarafından da tasnif edilmiştir. Bunlardan en çok şöhret kazanan¹⁹⁷ ise Hâkim en-Neysaburî'nin tasnifidir. Buna göre;

1. Mekke'de İslam'ı ilk kabul edenler. Bunların başında cennetle müjdelenen on sahabe ve onlar arasında ilk dört halife gelmektedir.

2. Daru'n-Nedve üyeleri ki Hz. Ömer'in Müslüman oluşunu müteakip Hz. Peygamber'e biat eden Mekke'lilerdir.

3. Habeşistan'a hicret eden sahabîler.

4. Birinci Akabe'de Hz. Peygamber'e biat edenler.

5. İkinci Akabe'de Hz. Peygamber'e biat edenler ki çoğu Ensar'dandır.

6. Hz. Peygamber'in Kuba'da bulunduğu sırada, yani Medine'ye girmesinden ve ilk caminin orada yapılmasından önce, kendisine katılan ilk muhacirler.

7. Bedir savaşına katılan sahabîler.

8. Bedir savaşı ile Hudeybiye arasında hicret eden sahabîler.

9. Hudeybiye kuyusu yakınındaki ağaç altında Hz. Peygamber'e biat edenler. (Rıdvan bey'ati)

10. Hudeybiye antlaşması ile Mekke fethi arasında hicret eden sahabîler ki bunlar arasında Halid b. Velid, Amr ibnu'l As, Ebû Hureyre ve diğer bazı sahabîler vardır.

11. Mekke'nin fethi günü Kureyşlilerden hidayete erenler.

12. Mekke'nin fethi ve Hz. Peygamber'in Veda Haccı sırasında kendilerini gören ve böylece sahabeden addedilen çocuklardır¹⁹⁸.

¹⁹⁴ Tevbe 9/100.

¹⁹⁵ Nisa 4/95-96.

¹⁹⁶ Hadid 57/10.

¹⁹⁷ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 72.

¹⁹⁸ El-Hâkim Ebû Abdillâh, *Ma'rifetu Ulumi'l-Hadis*, thk. Ahmet b. Faris es-Selum, Daru İbn Hazm, Beyrut 2003, s. 158-165.

Buraya kadar sahabenin tanımını yaparak kimlerin sahabeye dâhil olduğunu tespit etmeye çalıştık. Sahabenin İslam kültüründe ne denli önemli olduğu üzerinde durarak onlar arasında derece bakımından farklılıklar bulunduğunu vurgulamak istedik. İslam geleneği içerisindeki Ehl-i Sünnet âlimleri ile Şî'î âlimlerin onlar hakkındaki farklı düşüncelerine de yer vermeye çalıştık. Şimdi de Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların sahabeye bakış açılarını ve ilgili gelenekte sahabenin nasıl konumlandırıldığını anlamaya çalışalım.

İKİNCİ BÖLÜM

ALEVÎ-BEKTÂŞÎ KLASİKLERİNDE SAHABE ALGISI

2.1. Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Öne Çıkan Sahabîler

Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların sahabeye bakış açılarıyla ilgili bir tanımlama bulunmamaktadır. Ancak Klasiklerde adı geçen sahabîlerden hareketle bir tespitte bulunmak mümkündür. Eserlerde adı geçen ve sahabe'den olan yirmi dört kişi tespit edilmiştir. Sahabe diye nitelenen ancak haklarında herhangi bir târihî bilgi bulunmayan kırk yedi isim bulunmaktadır. Hz. Peygamber döneminde yaşamakla birlikte sahabe olamayan Veysel Karânî de eserlerde sahabe olarak zikredilmektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde yaşayan Hasan Basrî, Zünnûn Mısırî gibi şahsiyetler de sahabe olarak konumlandırılmaktadır. Dolayısıyla tasavvufî nitelikte olan "Alevî-Bektâşî Klasikleri"nde bilgiler aktarılırken bazen manevî bir ortam olması, bazen de olayların zaman-mekân'dan bağımsız olarak gerçekleşmesi ve eserlerde tarihsel süreç bütünlüğünün olmaması nedeniyle sahabe hakkında net bir tablo çizmek zorlaşmaktadır.

Türkiye Diyanet Vakfı'nın yayınlamış olduğu "Alevî-Bektâşî Klasikleri"nde Sahabe Algısı'nı araştırdığımız çalışmamızda Alevîlik-Bektâşîlik nitelemeli yapıda sahabe anlayışının ne şekilde tezahür ettiği, temel kaynaklardan hareketle analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu nedenle öncelikle Alevî-Bektâşî nitelemeli gruplarda öne çıkan sahabîlerin tespit edilip eserlerde nasıl konumlandırıldıkları üzerinde durmaya çalışacağız. Bunu yaparken öncelikle gerekli görüldüğü yerlerde sahabenin hayatı târihî kaynaklardan yararlanılarak anlatılacak, sonrasında o sahabenin "Alevî-Bektâşî Klasikleri"nde nasıl konumlandırıldığı tartışılacaktır.

2.1.1. Hz. Ali

Hz. Ali hicretten yirmi iki yıl önce (m.600) Mekke'de dünyaya gelmiştir. Babası Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib, annesi de Fatıma bint Esed b. Hâşimî'dir. Hz. Ali'nin ilk ismi arslan anlamına gelen "Haydar", annesi tarafından verilmiş ancak babası Ebû Tâlib ona "Ali" adını vermiştir¹⁹⁹. Ebû Tâlib'in en küçük oğlu olan Hz. Ali, Mekke'de baş gösteren kıtlık üzerine, amcası Ebû Tâlib'in yükünü hafifletmek isteyen Hz. Peygamber'in himayesine verilmiş ve beş yaşından itibaren

¹⁹⁹ Ebû'l-Ferec Isfahani, *Mekatilu't-Talibiyyin*, thk. Seyyid Ahmet Sakr, Beyrut 1987, s. 39.

hicrete kadar onun yanında büyümüştür. Hz. Peygamber'e Hz. Hatice'den sonra yaşına göre çocuklar arasında ilk iman eden Hz. Ali, onunla ilk namaz kılan kişidir²⁰⁰.

Hz. Ali'nin künyesi, Arap geleneklerine uygun olarak büyük oğlu Hasan'a nispetle Ebû'l Hasan'dır²⁰¹. Bundan başka toprağın babası, toprağa bulanmış kimse anlamında "Ebû Turab" künyesi de Hz. Peygamber tarafından verilmiştir²⁰². Ebû Turâb'ın yanı sıra Allah'ın rızasını kazanmış anlamında "Murtaza" ve Allah'ın güçlü arslanı anlamında "Esedullahi'l-Gâlip" gibi lakaplar da verilmiştir. Ayrıca Hz. Ali hiç putlara tapmadığından daha sonraları kendisi için dua edilirken "Kerremallahu vecheh" (Allah onun vechini şereflendirsin.) cümlesiyle anılmıştır²⁰³.

Kaynaklarda Hz Ali'nin Hz. Peygamber'in hicretine kadarki yaşamıyla ilgili fazlaca bir bilgi yoktur²⁰⁴. Fakat bu dönemi kapsayan çocukluk ve gençlik yıllarında kesin bildiğimiz önemli olaylar da bulunmaktadır. Hz. Peygamber , "Önce yakın hısımlarını uyar²⁰⁵" ayeti nazil olunca bir yemek hazırlatır ve amcaları Ebû Tâlib, Hamza, Abbas ve Ebû Leheb dahil olmak üzere kırk civarında akrabasını çağırarak onlara Rabbinden geleni tebliğ edip imana davet eder. Bu işte kendisine kimin vasi ve halife olarak yardımcı olacağını sorar. Oradakilerden Hz. Ali ona yardımcı ve vezir olacağını açıklar. Allah Rasulü de "İşte bu genç benim kardeşim, vasim ve sizin aranızda benim halifem'dir. Onun sözlerini dinleyiniz ve ona itaat ediniz²⁰⁶" buyurmuşlardır. Böylece Hz. Ali beş yaşından itibaren yanında yetiştiği Hz. Peygamber'in getirdiği mesaja çocuk yaşta inanmakla kalmamış, ailenin büyükleri arasında da O'nun kardeşlik ve yardımcılığına tâlip olmuştur²⁰⁷.

Mekke'de müşriklerin Müslümanlar üzerindeki baskılarını artırmaları üzerine Medine'ye hicret etmeye karar veren Hz. Peygamber Hz. Ali'yi, yokluğunu gizlemek maksadıyla Mekke'de bırakmıştır. O da geceyi Hz. Peygamber'in yatağında geçirerek onun evde olduğu kanaatini uyandırmış, Hz. Peygamber'i öldürmeye gelen

²⁰⁰ Ethem Ruhi Fığlalı, *İmam Ali*, TDV Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2012, s. 3; Ethem Ruhi Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, Ankara 1989, s. 371.

²⁰¹ Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'udî, *Mürücu'z-Zeheb ve Meadini'l Cevher*, I-IV, thk. Kemal Hasan Mer'î, Mektebetü'l-Asriyye, II, Beyrut 2005, s. 274.

²⁰² İsfahani, *Mekatilu't-Talibiyyin*, s. 40.

²⁰³ Fığlalı, "Ali", s. 374.

²⁰⁴ Fığlalı, *Türkiyede Alevîlik Bektâşîlik*, s. 238.

²⁰⁵ Şuara 26/214.

²⁰⁶ Muhammed ibnu Cerir et-Taberi, *Tarihu't-Taberi*, I-XI, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, II, Daru'l-Maarif, II. Baskı, Mısır ty, s. 320-321.

²⁰⁷ Fığlalı, *Türkiyede Alevîlik Bektâşîlik*, s. 239-240; Abdülbaki Gölpınarlı, *Hz. Peygamber Hz. Fatıma Oniki İmam*, Der Yayınevi, İstanbul 1979, s. 21.

müşrikler karşılarında Hz. Ali'yi bulmuşlardır. Daha sonra Hz. Ali onun kendisine bıraktığı emanetleri sahiplerine iade edip Hz. Fâtıma, kendi annesi Fâtıma ve yanındakilerle Mekke'den ayrılarak Kubâ'da onlara yetişmiştir²⁰⁸.

Hz. Peygamber, hicretten sonra Muhâcirler'le Ensâr arasındaki bağları güçlendirmek ve yurtlarından yuvalarından ayrı düşmüş olan sahabeyi gurbette hissettirmemek amacıyla Ensâr ile Muhâcir arasında kardeşlik ilan etmiş, Hz. Ali'yi de kendisine kardeş olarak seçmiştir²⁰⁹.

Hz. Ali hicretin ikinci yılında, Bedir savaşından hemen sonra Hz. Fâtıma ile evlenmiştir²¹⁰. Hz. Fâtıma'yı, kendisiyle evlenmek için Hz. Peygamber'den ilk olarak Hz. Ebû Bekir istemiş olumsuz cevap alınca durumu Hz. Ömer'e anlatmış ve O'nu kendisinin de istemesini tavsiye etmişti. Hz. Ömer de gidip Hz. Fâtıma'yı Allah Rasülü'nden istemiş, O da olumsuz cevap almıştı. Bu olayı duyan Hz. Ali'nin akrabaları, kendisinin Hz. Peygamber'e yakın akraba olduğunu öne sürerek Hz. Fatımâ'yı Allah Rasülü'nden istemesinde ısrarcı olmuşlar, bunun üzerine Hz. Ali de tereddütler içerisinde Allah Rasülü'ne giderek Hz. Fâtıma'yı istemiştir²¹¹.

Bu evlilikten Hasan, Hüseyin, Muhsin, Zeynep ve Ümmü Gülsüm adında çocuklar dünyaya gelmiş ancak Muhsin düşük sebebiyle ölmüştür²¹². Hz. Ali, Hz. Fâtıma ile evli kaldığı sürede hiç bir hanımla evlenmemiş ancak vefatından sonra çok sayıda evlilik yapmış ve çocukları olmuştur²¹³.

Hz. Ali Medine'ye hicret ettikten sonra, Tebük hariç Bedir, Uhud, Hendek, Hayber başta olmak üzere hemen bütün gazve ve seriyyelere katılmış, bu savaşlarda Hz. Peygamber'in sancaktarlığını yapmış ve büyük kahramanlıklar göstermiştir. Hz. Ali, Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn'de yer alarak Hz. Peygamber'i bütün gücüyle korumuş²¹⁴, Hayber'de kale kapılarını açmış ve bu seferin zaferle sonuçlanarak

²⁰⁸ Fığlah, "Ali", s. 371.

²⁰⁹ Muhammed İbn Sa'd, *Tabakatü'l Kübra*, I-VI, Darü'l-Fikr, II, Beyrut 1994 s. 56; Gölpınarlı, *Hz. Peygamber Hz. Fatıma Oniki İmam*, s. 23.

²¹⁰ İbn Sa'd, *Tabakatü'l-Kübra*, VI, s. 16.

²¹¹ İbn Sa'd, *Tabakatü'l-Kübra*, VI, s. 14; M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, Şamil Yayınevi, II, İst. 1981, s. 255-256.

²¹² Mahmud Es'ad, *İslam Tarihi*, sad. Ahmet Lütfi Kazancı, Osman Kazancı, Marifet Yayınevi, İst. 1983, s. 615.

²¹³ Mustafa Öz, "Ali Evladı", *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 392.

²¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, Acar Matbaacılık, ys. ts.

Yahudilerin yenilgiye uğratılmasında etkili olmuştur²¹⁵. Fedek'te Beni Sa'd'a karşı gönderilen seriyeye ve Yemen'e yapılan seferi bizzat yönetmiş, bu sefer sonunda Beni Hemdan kabilesi İslam'ı kabul etmiştir²¹⁶.

Tebük'te ise, Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'ine bakmak için O'nun vekili olarak Medine'de kalmıştır²¹⁷. Münafıkların dedikoduları üzerine Hz. Ali silahını alıp yola çıkmış ve Cürf denen mevkide mola veren orduya yetişip olanları Allah Rasulü'ne anlatmıştır. Hz. Peygamber : “Yalan söylemişler, ben seni arkamda bıraktığım şeyler için geri bıraktım. Geri dön, ailemin ve ailenin yanında kal ey Ali! Harun'un Musa'ya kardeş olduğu gibi bana dost olmak istemez misin? Fakat benden sonra bir peygamber daha gelmeyecektir.” demiştir. Bunun üzerine Hz. Ali Medine'ye geri dönmüştür²¹⁸.

Hz. Ali, Hz. Peygamber'e kâtiplik ve vahiy kâtipliği yapmış, Hudeybiye Antlaşmasını da o yazmıştır. Evs, Hazrec ve Tay kabilelerinin taptıkları putlarla Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'deki putları imha etme görevi de ona verilmiştir²¹⁹.

Hz. Peygamber Veda haccı dönüşü Gadir-i Hum denen mevkide konaklamış, bu sırada, kendisine indirilen her vahyi tebliğ etmesini emreden, bunu yapmadığı takdirde elçilik görevini yerine getirmiş sayılmayacağını belirten âyet²²⁰ nazil olmuştur. Allah Rasulü, kabiledeki herkes geldikten sonra öğle namazını kıldırılmış ve arkasından yeni gelen âyeti tebliğ ederek bir konuşma yapmıştır. Hz. Peygamber bu konuşmasında dünyaya veda etme zamanının yaklaştığına işaret ederek, risâlet görevini yerine getirip getirmediği hakkındaki kanaatlerini sahabeye sormuş, olumlu cevap aldıktan sonra sahabenin Allah'a ve âhîret gününe olan imanını yeniden ikrar ettirmiş ve ardından "sekaleyn hadisi" diye meşhur olan sözlerini söylemiştir. “Size paha biçilmez iki şey bırakıyorum: Allah'ın kitabını ve Ehl-i Beyt'imi. Benden sonra bunlara sarılırsanız asla sapıklığa düşmezsiniz”. Bu konuşmasını bitirdikten sonra Hz. Ali'yi sağ tarafına almış, elini tutup kaldırmış ve şöyle demiş: “Ben kimin

²¹⁵ Muhammed b. Amr b. Vakîdî, *Kitabü'l-Megâzî*, I-III, thk. Marsden Jones, Alemlü'l-Kutub, II, Beyrut 1984, s. 654.

²¹⁶ Fığlalı, “Ali”, s. 371.

²¹⁷ Köksal, *İslam Tarihi*, IX, s. 173; Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, I-II, Bedir Yayınevi, I, İstanbul 1970, s. 222.

²¹⁸ İbn Hişam, *İbn Hişam Tercemesi*, Terc. Hasan Ege, I-IV, Kahraman Yayınları, IV, İstanbul 1985, s. 219-220; Fığlalı, *Türkiyede Alevîlik Bektâşîlik*, s. 241-242.

²¹⁹ Fığlalı, “Ali”, s. 371.

²²⁰ Maide 5/67.

mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allahım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol!”²²¹. Hz. Peygamber'in bu açıklamalarından sonra orada bulunanlar sırasıyla gelip Hz. Ali'yi tebrik etmişlerdir. Bunların arasında Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Hassan b. Sâbit de bulunmaktadır. Medine'ye hareket edilince yolda, hatta bazılarına göre daha orada, “Bugün sizin için dininizi ikmal ettim, üzerinize olan nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslâm'ı beğendim.”²²² meâlindeki âyet nazil olmuştur²²³.

Hz. Peygamber vefat ettiğinde cenazesini Hz. Ali yıkamış, kefenleme ve defin işlerinde de yer almıştır.

Hz. Ali ilk üç halife döneminde hiçbir idari görevde bulunmamış ve yapılan savaşlara da katılmamıştır. Medine’de kalıp dînî ilimlerle uğraşmayı diğer görevlere tercih etmiştir. Sadece Hz. Ömer’in Filistin ve Suriye seyahati sırasında Medine’de askeri vâli olarak kalmıştır. Kur’ân ve hadis ilmine derin vukufiyetinden dolayı hem Hz. Ebû Bekir hem de Hz. Ömer dönemlerinde özellikle fikhî konularda fikrine müracat edilen bir sahabî olmuştur²²⁴.

Hz. Osman’ın şehit edilmesinden sonra halife seçilen Hz. Ali, Hz. Osman döneminde kaybolan devlet otoritesini yeniden tesis etmek istemiştir. Ancak bunda başarılı olamamış, tüm gayretlerine rağmen Cemel ve Sıffin gibi savaşların da yaşanmasını önleyememiştir. Dört yıl dokuz ay halifelik yapan Hz. Ali, kendisinden intikam almak isteyen harici Abdurrahman b. Mülcem el-Murâdî tarafından bir sabah namazında kafasına aldığı kılıç darbesiyle ağır yaralanmış ve 17 ramazan 40/24 Ocak 661 tarihinde şehit olmuştur²²⁵.

Tüm ömrü takvâ ve istikamet üzere geçen ilmi, fazîleti ve Hz. Peygamber’e olan yakınlığı ile sahabe arasında öne çıkan bir isim olan Hz. Ali aynı zamanda İslam’a hizmeti açısından önemli bir kişiliktir. Hz. Peygamber’in neslinin onun ve Hz. Fâtıma’nın evlatlarından devam etmesi sebebiyle insanların etrafında toplanmasıyla kalmamış Ehl-i Beyt’ten olması hasebiyle de kendinden sonraki her dönemde sevilen ve yolundan gidilen örnek bir şahsiyet olmuştur. “Alevî-Bektâşî

²²¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 118.

²²² Maide 5/3.

²²³ Ethem Ruhi Fırlalı, “Gadir-i Hum”, *DİA*, XIII, İstanbul 1996, s. 279.

²²⁴ Fırlalı, “Ali”, s. 372.

²²⁵ İbnu Kuteybe ed-Deynuri, *el-İmame ve's-Siyase*, I-II, thk. Ali Şiyri, Darul Edva, I, Beyrut 1990, s.180; Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, Gonca Yayınevi, II, İstanbul 1998, s. 528.

Klasikleri”nde de sahabeden hakkında en fazla konu edilen kişi şüphesiz târihî bir şahsiyet olarak hayatına değindiğimiz Hz. Ali’dir. Genel itibariyle eserlerde Hz. Ali’nin menkıbevî hayatı öne çıkarılmaktadır. Bununla beraber eserlerde Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların geleneklerini yansıtmaları açısından çok önemli bilgiler de yer almaktadır. Özellikle Hz. Ali ile ilgili olarak dikkat çekici bilgilerin varlığı, onu daha doğru anlamamıza imkân sağlayacaktır. Şimdi “Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde Hz. Ali’den hangi özellikleriyle bahsedildiğini konu başlıkları şeklinde incelemeye gayret göstereceğiz.

2.1.1.1. Şâh-ı Velâyet Hz. Ali

Velâyet sözcüğü “velâ” (ولى) fiilinden türeyen bir masdar olup, sözlükte yardımcı olmak, sevmek, dostluk kurmak, yakınlık, himaye etmek, korumak, birbirinin işlerini üstlenmek ve akrabalık tesis etmek anlamlarına gelmektedir. Bu fiilden türeyen kelimelerden “faîl” vezninden sıfat olan, “Velî” (ولِي) kayyım, idare eden, deruhte eden, akrabalık, yakınlık, sevgili, arkadaş ve yardımcı²²⁶ demek olup, “Mevlâ” (مولى) kelimesi ise; rab, malik, seyyid, nimet veren, kendisine nimet edilen, azad eden, yardım eden, tabi, komşu, amcaoğlu, halif, soya yakın, köle, azad edilen demektir. Vilâye (ولاية) mastarından ismi fail olan “vâli” (والى) kelimesi ise imare manasına gelmektedir²²⁷.

Terim olarak ise velâyet (ولاية) kavramı hem temel İslâmî ilimler hem de mezhepler alanında farklı kullanımları olan bir kavramdır. Fıkıhta velâyet; hukuki bir temsil müessesesini ifade etmekte, reşit bir şahsın, şahsi ve mali işlerini gözetip yürütme hususunda kasır olan bir şahsın yerini tutmasına denmektedir²²⁸. Kasır ise küçük çocuk, deli, köle vs. gibi eda ehliyetini tam olarak bulundurmayan kimseleri kapsamaktadır. Bu kimselerin bakım, koruma, eğitim-öğretim ve evlendirme gibi şahsi işlerini gözetmeye “şahsa velâyet”; yatırım, alışveriş, kiralama ve rehn gibi işlerini yönetmeye ise “mala velâyet” denmektedir.²²⁹

Tasavvufta velâyet Allah (cc) dostluğunu ifade eden velî kavramıyla kullanılmaktadır. Velâyet kulun nefsinden fani olup Hakk ile hareket etmesi,

²²⁶ İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, X, s. 401-408; Ebû Tahir Muhammed B. Yakub Firuzabadi, *Kamus'ul Muhit*, Dar'ul Fikr Yayınevi, Beyrut 1990, s. 1209.

²²⁷ İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, X, s. 401.

²²⁸ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I-III, Nesil Yayınları, I, İstanbul 1991, s. 195.

²²⁹ Daha geniş bilgi için bkz: Vehbe Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuh*, I-X, Dımaşk 1984, X, s. 70; H. Yunus Apaydın, “Velayet”, *DİA*, IVIII, Ankara 2008, s. 15-19.

Allah'ın (cc) kulunu dost edinmesi ve onun üzerinde isimleriyle tecelli etmesidir²³⁰. Velî ise Hakk'ı dost edinen, Hakk'ında kendisini dost edindiği kimse demektir. Allah (cc) velî kulunu itaatsizlik yapmaktan ve hüsrana uğratmaktan korumakla birlikte onu doğru yola erdirip güzel işler yapmasına imkân vermektedir²³¹. Mutasavvıflar velîliği velâyet-i âmme ve velâyeti hâssa diye ikiye ayırmışlardır. Genel velâyet anlamına gelen velâyeti âmme, her mü'minin Allah dostu ve velî bir kul olabileceğinden hareketle bütün inananları kapsamaktadır. Özel velâyet anlamına gelen velâyet-i hâssa ise başta peygamberler olmak üzere takvâ sahibi bütün salih mü'minleri içine almaktadır. Allah'a (cc) yakınlık ve dostluk O'na ibadet ve kullukla olacağından mü'minlerin velâyetteki dereceleri amel, ibadet ve ihlâslarına göre farklılık göstermektedir. Önemli olan genel velâyetin özel velâyete ne oranda dönüştüğüdür. Her velînin Allah'a (cc) yakınlığı aynı olmadığı için özel velâyet'inde pek çok mertebesi bulunmaktadır. Nitekim peygamberler ve sahabîler arasındaki fazilet farkı da Allah'a (cc) yakınlıktaki farktan kaynaklanmaktadır²³².

Yukarıda zikredilen Sünnî anlayıştan farklı olarak Şî'â ise velâyeti kendi inanç esaslarından biri olarak kabul etmiş ve onu imâmet kavramıyla birleştirmiştir²³³. Onlara göre iman, Usulî'd-Din'den olan imâmete inanmakla tamamlanmaktadır. Nübüvvet'in Allah'tan (cc) bir lütuf olduğuna inandıkları gibi her asırda peygamberin vazifeleriyle vazifelenmiş, insanların her iki âlemde de saadetlerini tekeffül etmiş, hidâyet ve irşâdlarını uhdesine almış bir imâmın varlığına inanmaktadırlar. Bu imâm, insanların din ve dünya işlerini yürütmek, aralarından zulmü, düşmanlığı gidermek, adaleti yaymak hususunda peygamberin umûmi velâyetini haizdir ve bu bakımdan imâmet nübüvvetin devamıdır. İmâmet ancak nass ile veya o imâmdan önce imâmın onun imâmetini beyaniyle yani tayinle tahakkuk eder; insanların seçmesiyle ya da istemesiyle imâmet gerçekleşmez. İnsanlar dilediklerini imâm olarak tayin etme veya dilediklerini imâmetten azletme hakkına sahip değillerdir²³⁴.

²³⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2005, s. 696.

²³¹ Abdürrezzak Kaşani, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayınları, İstanbul 2004, s. 590.

²³² Süleyman Uludağ, "Velî", *DİA*, IVIII, Ankara 2008, s. 25

²³³ Henry Corbin, "Şî'îlikte Velayet Kavramı", çev. Sabri Hizmetli, *AÜİFD*, XXVI (1983), s. 717.

²³⁴ Muhammed Rıza El-Muzaffer, *Şia İnançları*, çev. Abdülbakıy Gölpınarlı, Zaman Yayınları, İstanbul 1978, s. 50-51.

“Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde Hz. Ali’nin en çok öne çıkarılan yönü olan velâyet sıkça dile getirilmektedir. O’nun velayetiyle ilgili olarak çeşitli kavramlar kullanılmaktadır. Hz. Ali velayet kutbu²³⁵, kutbül aktâb²³⁶, Aliyyün veliyullah (Allah’ın velisi Ali)²³⁷, şâh-ı velâyet²³⁸, veliler sultanı²³⁹ gibi kavramlarla tanıtılmaktadır.

Velâyetnâme’de Hacı Bektâş-ı Velî’nin, Hz. Ali’nin neslinden olduğunun bilgisi verilirken Hz. Ali ile ilgili olarak çeşitli tanımlamalar yapılmaktadır. Bunlar “kutupların kutbu, velîlerin sultanı, Allâh’ın kapısının erbabının övüncü, seçkinlerin delili yakîn nurlarının beşiği, şeriat hazinesinin bilgilerinin kâşifi, tarîkat pirinin hidayete ulaştırıcısı ve hakikat remizlerinin özünün sahibi, lev keşefe²⁴⁰ sırrının sahibi” şeklindeki nitelermelerdir²⁴¹. Yapılan bu tanımlamalara baktığımızda Hz. Ali’de bir Hakk dostunda olması gereken özelliklerin toplandığı görülmektedir. Hz. Ali’ye atfedilen bu özellikler onu övücü nitelikte olup kullanılan kavramların hepsi birer tasavvufî nitelik arz etmektedir.

Yine Velâyetnâme’de Hacı Bektâş-ı Velî’nin eğitimi ile ilgili menkıbe anlatılırken Hz. Peygamber sağ tarafında ve Hz. Ali’nin de sol taraflarında oturduklarını ve ona zâhir ve bâtin ilmi bildirip Kur’ân’ı öğrettiklerinden bahsedilmektedir. Ve burada Hacı Bektâş-ı Velî, hocası Lokman-ı Perende’ye Hz. Ali’yi “velâyet kutbu, âlemlerin Rabb’inin arslanı, Kevser sunan, mü’minlerin emiri Aliyyü’l-Murtazâ” şeklinde anlatmaktadır²⁴². Bu anlatımda her ne kadar olay mânevî bir ortamda gerçekleşse de konu mezhepsel argümanlardan ziyade tasavvufî alan içerisinde değerlendirildiği görülmektedir. Dolayısıyla Hz. Ali’nin velâyet kutbu olarak görülmesi ve onun çeşitli sıfatlarla övülmesiyle Allah (cc) katındaki değeri vurgulanmaktadır.

²³⁵ *Velâyetnâme*, 7b/81.

²³⁶ *Velâyetnâme*, 2a/58, 14b/109.

²³⁷ *Erkânnâme I*, 24b/109, 33a/142, 46a/194; *Hızırnâme*, 150a/632; *İlm-i Câvidân*, 3a/77, 15b/177.

²³⁸ *İlm-i Câvidân*, 13a/157, 15b/177, 16a/181.

²³⁹ *Velâyetnâme*, 2a/58.

²⁴⁰ Lev keşefe, Ali’nin “Perde kaldırılrsa, gerçekler olduğu gibi meydana çıkarılrsa gene de bugünkü bilgime ve inancıma bir şey eklenmiş olmaz, bilgimde bir fazlalık meydana gelmez.” sözüne işaret edilmektedir. Abdalbâki Gölpınarlı, *Vilâyetnâme, Menâkıb-Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, İnkılab Kitabevi, İstanbul 1958, s. 137.

²⁴¹ *Velâyetnâme*, 2a/58.

²⁴² *Velâyetnâme*, 7b-8a/81-82.

Hoca Ahmet Yesevî'nin kerâmetlerinin anlatıldığı kısımda Cebrâil'in elif-i tâc, hırka, çerak, sofra, âlem ve seccade'den²⁴³ oluşan emanetleri Hz. Peygamber'e, onun Hz. Ali'ye, onun da Hz. Hasan'a verdiği ve bundan sonra Hoca Ahmet Yesevî'ye kadar ulaştığı anlatılmaktadır. Bu emanetlere sahip olan kişiyle ilgili olarak “*Kim bu taca ve vuslalara layık bir nişan gösterirse kişi kutbu'l-kübera yani kutbu'l-aktâblık mertebesindedir. Bu mertebe Muhammed Mustafa'nın bâtını ve Ali'nin velâyeti denilen mertebedir. Bu makama seyr-i billâh derler.*”²⁴⁴ ” denilmektedir. Burada tarîkat içerisinde bu emanetlere sahip olabilecek kişinin mertebesi anlatılırken Hz. Ali'nin velâyet mertebesinde olduğu görülmekte, bu velâyetin İslam tasavvufunda var olan Hz. Peygamber'deki bâtın olan velâyetin Hz. Ali'de zâhiri olarak karşımıza çıkmasıdır.

“Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde geçen dualar da Hz. Ali'nin bulunduğu mertebenin anlaşılması açısından bize yol gösterici olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında örneğin Ali'yi Çağırma Duası (Nâdi Ali²⁴⁵) yapılırken; *Üstün kerâmetlere sahip olan (Nâdi Ali) Ali'yi çağır. Sıkıntıya düştüğün zaman ondan yardım görürsün. Her türlü keder ve acı, Senin lütfunla dağılır ey Allâh'im! Senin Peygamberliğine dağılır ey Muhammed! Senin Hakk dostluğunla dağılır ey Ali! Ey Ali! Ey Ali! Allâh'im! [Bu gerçeği] anlamamı sağla! [Bu gerçekle] beni zenginleştir. Ali gibi genç, Zülfikâr gibi kılıç yoktur. Hakk Teâlâ Hazretleri bu okunan Ali'yi çağırma duâsının saygınlığı, büyüklüğü ve ululuğunun hakkı ve hatırı için (...)*²⁴⁶, denilerek ölen kişinin affı istenmekte ve Hz. Ali Hakk dostu olarak görüldüğü için duanın kabulüne vesile yapılmaktadır²⁴⁷. Kitâb-ı Dâr'da geçen “Nadi Ali” duası Erkânâme'de şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: “*Her türlü gam ve keder senin azametle çözülür Ya Allah! Senin peygamberliğine çözülür Ya Muhammed! Senin*

²⁴³ Elif-i tac, hırka, çerak, sofra, âlem ve seccade: Dört nişan anlamına gelen ve çehar alamet denilen bu eşyalar, halifelik nişanlarıdır. Şeyh halifelik verdiği dervişine bu nişanları sunar.

²⁴⁴ *Velâyetnâme*, 14b/109.

²⁴⁵ Alevî-Bektâşî kültüründe şifahi olarak söylenegelen ve yazılı literatürde de yer alan bir dua olan Nadi Ali gelenek içerisinde arapça okunan tek dua olma özelliğine sahiptir. Geniş bilgi için bkz. M. Saffet Sarıkaya, “Bektâşî-Alevîlerde Bir Dua: Nadi Ali”. <http://www.msaffets.com/wp-content/uploads/NADIALL.pdf>

²⁴⁶ *Kitâb-ı Dâr*, 6b-7a/57-58.

²⁴⁷ Tasavvufî ıstılahta tevessül kavramıyla açıklanan bir dileğin kabulü veya bir musibetin giderilmesi için Hakk dostlarını aracı koyarak Allah'tan istekte bulunmaktır. H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, s. 325-326; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 700.

*Velâyetinle çözüdür Ya Ali! Ya Ali! Ya Ali!*²⁴⁸” ifadesiyle Hz. Ali’ye verilen velâyet makamına dikkat çekilmektedir. Benzer şekilde Hz. Ali “*velâyet makamının Şâhu Ali*²⁴⁹” lakabıyla da anılmaktadır.

Erkanname’de geçen “La ilâhe illallah, Muhammedun Resulullah, Aliyyun Veliyyullah²⁵⁰” biçimindeki Kelim-i Tevhid olduğu anlaşılan cümleye “Allah’ın velisi Ali” ibaresinin eklendiğini görmekteyiz. Yine aynı eserde nefsin mertebelerinin anlatıldığı kısımda Nefs-i Mutmainne’nin²⁵¹ toprak olduğu belirtilmekte ve onun on özelliği sıralanırken fakirlik, sabır, adalet, insâf, rızâ, ilim, hakikât, yakîn, ahd ve vefâ kavramları kullanılmaktadır. Nefs-i Mutmâinne’nin kırk özelliğinin hepsinin toprakta kendini gösterdiği, Hz. Ali’nin bir isminin de Ebû Tûrab (Toprağın Babası) olması ve dolayısıyla onun toprak gibi olduğu hatırlatılmaktadır. Tarîkat içinde talip bu mertebeye ulaşırsa velâyet ve nübüvvet onun için bir olmaktadır. Çünkü nübüvvet, bâtînî velâyet; velâyet, zâhirî nübüvvet olarak görülmektedir²⁵².

Ayrıca Velâyetnâme’de az önce de ifade edildiği gibi Hz. Ali ile ilgili olarak “velâyet kutbu”, “kutbû’l-aktâb” ve “kutubların kutbu” gibi nitelemeler de yapılmaktadır. Kutb kelimesi sözlükte değirmenin etrafında döndüğü mil, değirmen iği, eksen vs. manalarına gelmektedir ve çoğulu “aktâb”dır²⁵³. Tasavvufta ise “velîler zümresinin başkanı, dünyanın ve âlemin mânevî yöneticisi olduğuna inanılan en büyük velî” mânasında kullanılmış, onun bulunduğu makama da kutbiyyet denilmiştir. Ayrıca kutbun yönetimi altında olduğuna inanılan çeşitli velî gruplarının her birinin başkanına da kutub adı verilmiştir. Bu durumda birinci anlamdaki kutbu öbürlerinden ayırmak için ona kutbû’l-aktâb denilmektedir. Fakat tasavvufta mutlak olarak kutub denildiği zaman en büyük velî, insân-ı kâmil ve hakîkat-i Muhammediyye anlaşılmaktadır²⁵⁴. Abdürrezzâk el-Kâşânî kutb’u, âlemde

²⁴⁸ *Erkânnâme I*, 18b/93.

²⁴⁹ *Erkânnâme I*, 22a/98.

²⁵⁰ *Erkânnâme I*, 23b/105.

²⁵¹ Doyuma ve huzura ermiş nefis demektir. Nefsin kötü sıfatlardan tamamen sıyrılıp güzel ahlak ile bezendiği Nefs-i Mutmainne, nefsin dördüncü mertebesidir. Kur’ân-ı Kerim’de Fecr Suresi 27-30. ayetlerde bu nefse açık hitap vardır: “Ey o Rabbine itaatkâr olan nefis-i mutmaine! Sen dön o Rabbine hem razıye, hem merziyye olarak (sen rabbinden hoşnut, Rabbin de senden hoşnut olarak dön) gir kullarımın içine, haydi gir cennetime!”

²⁵² *Erkânnâme I*, 28a-b/122-125.

²⁵³ İbn Manzur, *Lisânü’l-‘Arab*, XI, s. 213; Firuzabadi, *Kamus’ul Muhit*, s. 126.

²⁵⁴ Süleyman Ateş, “Kutub”, *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 498.

Allah'ın nazargâhı olan ve İsrâfîl'in kalbi üzerinde bulunan yegâne velî olarak tanımlamakta, kutubların kutbu'nu ise bu velînin Hz. Muhammed'in nübüvvetinin bâtını (hakikat-i Muhammediyye) olan mertebenin ancak Hz. Peygamber'in en kâmil vârislerine ihsan edildiğini ifade etmiştir. Bu durumda hâtem-i velâyet ve kutbü'l-aktâb, hâtem-i nübüvvetin bâtını, yani mânevî hüviyetini temsil etmektedir²⁵⁵. Buradan Hz. Ali'nin konumunun tasavvuftaki kutublukla aynı manayı ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Velâyetnâme'de Hz. Ali tasavvufî gelenekteki kutubluk ve velâyet makamında görülmektedir. Fakat tarîkat âdâb ve erkânı'nın anlatıldığı Erkânnâme'de tarîkat içinde var olan yirmi sekiz soru ve cevapları anlatılırken bu konum farklılaşmaktadır. Örnek olarak yedi kisvenin kimlere geldiği sorusuna şu cevap verilmektedir. “*Hz.Âdem Safiyyullah, Hz. Nuh Neciyyullah, Hz.İbrahim Halilullah, Hz.Musa Kelimullah, Hz.İsa Ruhullah, Hz.Muhammed Resulullah ve Hz. Ali Veliyullah*”²⁵⁶. Konumuz açısından burada dikkat çeken en önemli hususlardan birisi bu yedi kisve verilenler içinde peygamberlerden farklı olarak yalnız Hz. Ali yer almaktadır. Burada Hz. Ali konum olarak peygamberlere yaklaştırılarak tarîkat içinde ona verilen değere vurgu yapılmaktadır.

Kitâb-ı Cabbâr Kulu adlı eserde Cabbâr Kulu'nun insanın manevî niteliklerini açıkladığı kısımda Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile sohbet ederken onunla ilgili Allah'a (cc) sorduğu sorulardan bahsetmektedir. Allah (cc) katındaki iki adet altın kürsü görüp Hz. Peygamber'in gelerek birine oturduğunu ve göğsünden bir kitap çıkararak sayfalarını çevirdiğini gözlemlemektedir. Bu sırada yanına Hz. Ali'nin gelerek selam verip edeple beklediği ve Hz. Peygamber'in ona öğüt verip onunla sohbet etmek için diğer kürsüye Hz. Ali'yi oturttuğu mânevî bir ortamdan bahsedilmektedir²⁵⁷. Diyalogta Hz. Peygamber'in aracısız Allah (cc) ile konuştuğu görülmekte, Allah (cc) Hz. Ali'ye “Hazreti Ali²⁵⁸” diye hitap etmektedir. Bu diyalogtaki dikkate şayan bölümlerden bir tanesi deşudur:

“— *Ey Ali! Allâhu Teâlâ'ya akli neden yarattığını sordum. Buyurdu ki:*

²⁵⁵ Abdürezzak el-Kaşani, *Istilahatu's-Sufiyye*, thk. Abdü'l-Al Şâhin, Darü'l-Menar, Kahire 1992, s. 162; Kutb kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Atlı, *Tasavvufta Ricâlu'l-Gayb*, (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2011, s. 33-51.

²⁵⁶ *Erkânnâme I*, 32b-33a/141-142.

²⁵⁷ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 49a/276.

²⁵⁸ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 50b/283.

— *Ey sevdiğim! Aklın bir kısmını güzelliğim (Cemâl'im), bir kısmını da kudretim (Celâl'im) nûrundan yarattım.*

— *Ey Rabb'im! Güzelliğinin nûrundan yarattığın akli kimlere verdin?*

— *Sana, diğer peygamberlere, bana dost olanlara ve iyi insanlara verdim.*

— *Ey Rabb'im! Kudretinin nûrundan yarattığın akli kimlere verdin?*

— *Kâfirlere, bana ortak koşanlara ve zâlimlere verdim. Peygamberlerimin hiçbirisine vermedim. Dostlarımın ve iyi insanların bazısına verdim. Bazılarına vermedim.*

— *Ey Rabb'im! Sana dost olanlardan hangisine vermedin?*

— *Hazret-i Ali'ye vermedim. Ondan başkasına verdim²⁵⁹.*

— *(...)*

— *Ey Rabbim! Bana ne kadar akıl verdin?*

— *Sana yetmiş birim akıl verdim.*

— *Adem peygambere ne kadar akıl verdin?*

— *Ona altmış birim verdim.*

— *Diğer peygamberlere ne kadar akıl verdin?*

— *Bazısına az, bazısına çok verdim.*

— *Az verdiğine ne kadar akıl verdin ey Rabb'im!*

— *Kırk birim akıl verdim ey sevdiğim!*

— *Sana dost olanlara ne kadar akıl verdin?*

— *Hazreti Ali'ye altmış yedi birim akıl verdim. Diğerlerinin kimine çok, kimine de az verdim.²⁶⁰ ”* Yapılan diyaloglarda Hz. Ali Hakk dostu olarak nitelenmekle birlikte, Allah'ın (cc) celalinin nurundan yaratılan aklın sadece Hz. Ali'ye verilmemesi dikkat çekicidir. Yine Hz. Ali'ye verilen aklın bazı peygamberlerden

²⁵⁹ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 49b-50a/279-280.

²⁶⁰ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 50a-50b/280-283.

daha fazla olduğu görülmektedir. Böylece tarîkat içerisinde Hz. Ali'nin konumunun bazı peygamberlerden daha üstün bir noktaya ulaştığı gözlemlenmektedir²⁶¹.

İlginc diyaloglardan bir tanesi de Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e sorduğu sorularda ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber Miraç'tan dönerken semâda karşılaştığı kişiler ve onlarla yaptığı konuşmalardan bahsederken onlardan bir tanesi de Azrâîl'dir. Söyleşide Hz. Ali'nin konumu oldukça farklılaşmaktadır:

— *Ey Azrâîl! Bu kadar ömür geçirmişsin. Dünyada ne gördün?*

— *Ey Allâh'ın elçisi! Birçok varlık gelip gitti. Hangi birisini söyleyeyim.*

— *Ey Azrâîl! Âdem ve melekler yaratılmadan önce ne gördün?*

— *Ey Allâh'ın elçisi! Birisi batı, birisi doğu tarafında iki yiğit genç gördüm. İki de iki kürsü üzerine oturmuşlardı. İkisinin ellerinde de birer tane yeşil değnek vardı. Birer tane de yeşil topları vardı. Topu birbirlerine atıyorlardı. Atıp dururken, kalkıp gittiler.*

— *Ey Azrâîl! Elbiseleri nasıldı?*

— *Batı tarafında oturan yiğit yeşil [sarık] sarınmış ve yeşil giyinmişti. Doğu tarafında oturan yiğit kırmızı giyinmiş, yeşil [sarık] sarınmıştı.*

— *Ey Azrâîl! Topu oynadıktan sonra kalkıp gittiler dedin. Top hangisinde kaldı?*

— *Ey Allâh'ın elçisi! Batı tarafında oturan yiğitte kaldı.*

— *Top oynayanların kim olduklarını bilebildin mi?*

— *Bilemedim ey Allâh'ın elçisi!*

— *Onların birisi bendim, birisi de Ali'ydi.*

— *Ey Allâh'ın elçisi! Batı tarafında oturan sen miydin?*

— *Bendim. Doğu tarafında oturan da Ali'ydi.*

— *Ey Allâh'ın elçisi! Sizin birbirinize attığınız top ne topuydu?*

— *Ey Azrâîl! Peygamberlik topuydu.*

— *Niçin birbirinize atıyordunuz?*

— *Allâhu Teâlâ emretmişti. Top hangimizde kalırsa, o peygamber olacaktı.*

²⁶¹ Koçoğlu, "Alevî-Bektâşî Klasiklerinde Hz. Ali", s. 70.

— *Ey Allâh'ın elçisi! Senin batı tarafında, Ali'nin doğu tarafında oturmanızın sebebi neydi?*

— *Ey Azrâîl! Peygamberlik bende son bulacaktı. Batı tarafında oturmamın nedeni buydu.*

— *Hazret-i Ali'nin doğu tarafında oturmasının sebebi neydi?*

— *Ey Azrâîl! Ali Allah dostlarının ilki olduğundan dolayı doğu tarafında oturuyordu.*²⁶²

Bu ifadelerden hareketle Hz. Ali'nin velâyet vasfının, nübüvvetin devamı gibi anlaşıldığı, tasavvufî-Şî'î düşüncenin yansımasıyla velâyet sahibi Hz. Ali'nin, Hz. Muhammed'e nispet edilen vasıfları (nübüvvet hariç) kendisinde taşıyan ve onun devamlılığını sağlayan parça olduğu, bu nedenle de ikisi birbirinden ayrılmayıp birlikte zikredildiği anlaşılmaktadır²⁶³.

İslam tasavvufunda Allah'a yaklaşma ve O'na mülâki olmak için dünya sevgi ve debdebesinden kaçınmak önemli olarak görülmüştür. Klasiklerden İlm-i Câvidân'da da Allah'ı tanımak ve Hakk'a kavuşmak isteyenlerin gönlünü dünya sevgisinden boşaltması gerektiği²⁶⁴ üzerinde önemle durulduktan sonra bunun nasıl olacağı konusunda İmam Câ'fer-i Sâdık Tarîkatnâmesinde geçen pasaj örnek gösterilmiştir. “Gönlünü mal-mülk sevgisinden boşaltmanın canı, Muhammed-Ali'dir. Gerçek. Çünkü biri Allâh'ın Peygamber'idir. Diğeri Allâh'ın dostudur. O halde Hak'tan kaçmana sebep nedir? Gel buraya! Kaçma Hak'tan! Çünkü Hak'tan kaçan inançsız olur. Muhammed'e ve Ali'ye inanmayan kimse hakkında Allâhu Teâlâ şöyle buyurmuştur: “İnkâr edenler için hazırlanan ve yakıtı insanlarla taş olan ateşten sakının.”²⁶⁵ *Ey [Hakk'a kavuşmak] isteyen kimse! Bu âyetin hükmüne göre aslını bilmek istersen, inkârcı olma!*²⁶⁶” Burada Hz. Ali'nin Allah dostu olmasından bahsetmekle beraber ona inanmayan kimsenin cehenneme gideceğine işaret edilmiş ve ayet-i kerime ile de desteklenmiştir. Ayrıca Hz. Ali inanılması gereken esaslardan biri olarak Hz. Muhammed'le aynı seviyede tutulmuştur. Böylelikle daha önceki

²⁶² *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 55b-56b/303-307.

²⁶³ Saffet Sarıkaya, “*Alevî İnanç Kültüründe Hz. Muhammed*”, s. 8, http://www.msaffets.com/wp-content/uploads/Alevî_Muhammed.pdf

²⁶⁴ *İlm-i Câvidân*, 3a/79.

²⁶⁵ Bakara, 2/24.

²⁶⁶ *İlm-i Câvidân*, 3a-3b/79-83.

eserlerde tasavvuftaki velâyet makamında bulunan Hz. Ali burada inanç sahasına çekilmiştir.

Virânî'nin şu ifadelerinden de nübüvvet ve velâyetle ilgili bilgiler ortaya çıkmaktadır. “(...)Sonuç olarak Muhammed-Ali ölmez. Zîrâ peygamberlik ve velîlik nûru bir olmuştur. O Hak yoldur ki sonsuzdur, ölmez²⁶⁷.” Burada velâyet ve nübüvvetin zahiri olarak birleştirilmesi söz konusu gibi ise de aynı sonucu hedeflemeleri bağlamında yapılan bir benzeşme şeklinde algılamak da mümkündür. Bu değerlendirmemizi destekleyen örneklerden birisi de velilik ile nebiliğin izahında kullanılan gece ve gündüz örneklerinde ortaya çıkmaktadır²⁶⁸; (...) *Ay karanlıktır. Yansıması gecedir. Velîlik [makamı] aydır. Gündüz ise peygambelik [makamıdır]. Aydınlik ve gündüzdür. Çünkü şerîat görünendir. Görünen gündüzdür. Fakat tarîkat görünmeyendir (bâtındır). Bu yüzden gecedir. Geceye şerîata göre ispat gerekmemektedir. Bu yüzden şerîat peygamberlere, tarîkat ise Allah dostlarına özgüdür. İkisi de birdir. Bu durumda göz şerîat, kulak tarîkattır. Ma'rifet Muhammed; hakikat Ali'dir. Hakikat burun; ma'rifet ağızdır. Evrendeki düzen, dört kapı kırk makam üzerine kurulmuştur. Bunların onu şerîat, onu tarîkat, onu ma'rifet ve onu da hakîkattır²⁶⁹” denilmiştir. Alevî-Bektâşî nitelemeli gruplardaki tasavvufî unsurlardan olan dört kapı, kırk makam düstûruna vurgu yapılarak zahiren nübüvvetle velâyet ayırımına gidilmiş olsa da nübüvvet ve velâyet kavramları birbirine yakın olarak kullanılmıştır.*

Alevîlik-Bektâşîlik nitelemeli yapıda yedi ulu ozan arasında sayılan Virânî'nin Hurûfî²⁷⁰ olduğu belirtilmekte²⁷¹ ve onun eserlerinde de bu etkinin karşımıza çıktığı görülmektedir. Virânî'nin İlm-i Câvidân adlı eserinde Bismillâh'ın ve “ba”sı'nın ne olduğu, ba'nın altındaki noktanın kimi işaret ettiği anlatılırken bunların bilinmesi tarîkatın bir düsturu gibi sunulmaktadır. Hz. Ali'nin velâyet nurunun sonu olmasına işaret edilmekle birlikte Hurûfî-Bâtınî düşüncenin yansımalarından da söz edilebilir. “*Bismillâh'ın kim olduğunu bil ve onun gereklerini*

²⁶⁷ *İlm-i Câvidân*, 4a/87.

²⁶⁸ Koçoğlu, “Alevî-Bektaşî Klâsiklerinde Hz. Ali”, s. 74.

²⁶⁹ *İlm-i Câvidân*, 28a/279.

²⁷⁰ Fazlullah-ı Hurufî'nin (ö. 796/1394) kurup geliştirdiği, Kur'ân'daki harflerden yola çıkarak inanç ve ibadet alanlarında bir takım yorumlar getiren batını mezhep veya ekole denir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 856; Hüsametdin Aksu, “Hurufîlik”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 408-412.

²⁷¹ Mélikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, s. 172.

yerine getir. Böylece Allâh'a giden yolun kapısını görebilesin. Hak yolun ve Hakk'ın dostluğunun ne olduğunu bilebilesin. O nokta velîliğin sultânıdır ki ismi Ali'dir ve Allâh'ın velîsi (dostu) dur. [Allah] öncesi ve sonrası olmayandır. "O, her şeyden öncedir. Kendisinden sonraya hiçbir şeyin kalmayacağı sondur. Varlığı âşikârdır. Gerçek mâhiyeti insan için gizlidir. O, her şeyi bilir."²⁷² "Bâ"nın altındaki nokta bizzat Ali'dir.

Beyit:

Ali'dir, nokta-i evvel-i hidâyet, Ali'dir, âhir-i nûr-ı velâyet²⁷³."

Hurûflikteki önemli harflerden biri olan ba'nın altındaki noktanın Hz. Ali olduğuna işaret edilmekte, Allah'a giden yolun kapısını görebilmek için Bismillâh'ın kim olduğunun bilinmesi ve onun gereklerinin yerine getirilmesi istenilmektedir. Hz. Ali, ba'nın altındaki nokta olması sebebiyle hidayet ilk noktası ve velâyet nurunun da sonu olarak tanımlanmaktadır.

Hz. Ali bir başka özelliği ile yani Kur'ân yorumunun sahibi olarak karşımıza çıkmaktadır: "(*Ol Veliyy-i Yezdânî ve ol sâhib-i te'vîl-i Kur'ânî, ya'ni Şâh-ı Merdân*)²⁷⁴"

Hz. Ali'nin zaman zaman da "Şâh-ı velâyet" olarak kabul edilmekte ve görüşlerine başvurulmaktadır: "(...)O halde çokluk makamından kurtulmak, benliği terk etmekle mümkündür. Nitekim Velîlerin Şâhı [Hazret-i Ali] şöyle buyurmaktadır: Benlik [duygusu] dünyayı terk etmekle gider. Velîlerin Şâhı [Hazret-i Ali bir başka sözünde ise] şöyle buyurmaktadır: (...) Beytin anlamı şöyledir: [Belden] aşağı organları yumuşak olan kişinin yüzü sert, sözü çirkin, gözü pek olur. Öyleyse gâfil olma! Ehl-i Beyt'in ve Mertlerin Şâh'ı [Hazret-i Ali'nin kölesiysen, Velîlerin Şâh'ının sözünü tut! Eğer Mervân²⁷⁵ isen, pis canının lanetine uğra ve nefsinin peşinde gez. [Gerçeği] ömrün sona erdiğinde anlarsın²⁷⁶." Hz. Ali'nin Şâh-ı velâyet olarak verdiği öğütlere bakıldığında tasavvufî birer nitelik arz ettikleri görülmektedir. Ancak Hz. Ali'nin sözünü dinlemeyenlere de lanet okunmaktadır.

²⁷² Hadîd, 57/3.

²⁷³ İlm-i Câvidân, 15b/179.

²⁷⁴ İlm-i Câvidân, 11a/143.

²⁷⁵ Mervan b. Hakem olabilir.

²⁷⁶ İlm-i Câvidân, 13a/159.

“O (Allah), yücedir, büyüktür.”²⁷⁷ Velîlerin Şâhlarının şâhı olan Hazret-i Ali'nin büyüklüğü ve kudreti, bütün yaratılmışların gözü ve kulağındadır. Fakat göz evreni kavrayamaz. Câhillik şişesini taşa vurup kırmaya gücü ve kuvveti yetmez. Çünkü bir tane taştan duvar olmaz. Mürşide ihtiyaç bulunmaktadır. Allâh'ın elçisi - Allah onun şânını yüceltsin ve selâm onun üzerine olsun- şöyle buyurmaktadır: “Eğer beni eğiten birisi olmasaydı, Rabb’imi bilemezdim.”²⁷⁸ Öyleyse Allâh’a kavuşmak isteyen kimsenin dikkati olmazsa, pîrlerin yardımı ve Erenlerin tesiri erişmezse, Allah dostluğu sırrını görmek mümkün değildir. Nitekim şöyle buyurulmaktadır:

Beyit:

Murtazâ'yı bilmeyen hayvân olur,

Sûretâ canlu, velî, bî-cân olur.

Murtazâ'yı her kim ikrâr eylemez,

Uş şehâdet bil, ana pinhân olur.

Murtazâ'yı fehm iden, Âdem durur,

Kim ki bilmez, sanma kim insan olur.

Murtazâ'nın yoluna baş oynatan,

Aşkına kurbân olan, Vîrân olur.²⁷⁹”

Yukarıdaki dizelerde Hz. Ali “Velîlerin Şâhlarının Şâhı” olarak anılmakta onun bilinmesinin gerekliliği Hz. Peygamber’e atfedilen bir söze vurgu yapılarak anlatılmaktadır. Beyit kısmında ise Hz. Ali’yi bilmeyenin hayvan olacağı, onu söylemeden şehâdet olmayacağı, onu anlamadan kişinin insan olamayacağı savunulmaktadır.

Allah’ın (cc) dünyayı Hz. Peygamber’le Hz. Ali’ye hediye ettiği Hz. Peygamber’in de Ehl-i Beyt’ine hediye ettiği işaret edilerek Hz. Ali ile ilgili Alevî-Bektâşî nitelemeli gruplarca sıkça zikredilen “Ey Ali! Etin etimdir, bedenim bedenimdir, kanın kanımdır, rûhun rûhumdur, elin elimdir, ben seninleyim, sen

²⁷⁷ Bakara, 2/255; Şûrâ, 42/4.

²⁷⁸ Yukarıdaki metin hadîs kaynaklarında bulunamamıştır.

²⁷⁹ İlm-i Câvidân, 16a/183.

*bendensin, ben de sendenim.*²⁸⁰” ve “*Ben ve Ali tek bir nurdan yaratılmışızdır*²⁸¹” rivayetlerine yer verilmiştir. Bu vurgu Hz. Ali ile Hz. Peygamber’in tek bir nur olduğundan ve aralarında boşluk olmadan tam bir birlikten bahsedilmektedir. Bundan dolayı bir kimsenin onların yoluna gitmeyip evlatlarının kim olduğunu bilmemesi, yolun kurallarına göre hareket etmemesi, onların dostlarına dost, düşmanlarına düşman olmaması şirke götürmektedir. Aynı zamanda canını, başını, bütün evini barkını onların yoluna fedâ etmemesi, Ehl-i Beyt’in ve evlatlarının kulu kurbanı olmaması, İmam Câ’fer-in Sâdık’ın tarîkatının kurallarını kabul etmemesi gibi nedenlerden dolayı onu içinin şirke dolu olduğu ve dışının ise eşek olduğu anlaşılmaktadır²⁸².

Virânî’nin eserlerinde tasavvufî gelenekle Şî’î düşüncenin yakın bulunduğu görülmektedir. Tarihsel olarak önceki eserlerde olmayan bir değişim söz konusudur.

Hızırnâme’de yer alan salâvat ve dualarda da Hz. Ali’nin Allah’ın velî’si olduğu inancı ön plana çıkarılmıştır. “*Pîri okuttu: “Lâ fetâ illâ Ali; lâ seyfe illâ Zülfikâr”*²⁸³ *Aliyyün Veliyyu’llah, mürşidün kâmil. Allâh, Allâhü Ekber, Allâhü Ekber, Allâhü Ekber*²⁸⁴, *Şâh’ın rızasına Şâh” deyip, On İki İmâmlar’a birden rızâ verdik, rızasına*²⁸⁵, “*Lâ ilâhe illallâh, Hak Muhammed Resûlu’llâh, Aliyyün Veliyyu’llâh, Mürşidün kâmil. Allâh*”²⁸⁶ *deyince Şâh buyurdu, önüne ilettim, sücûd ettim. (...)tekbîr etti: “Allâhü Ekber, Allâhü Ekber, Allâhü Ekber. Sır ola, nûr ola, er Hak-Muhammed-Ali gerçeğe Hû” dediler*²⁸⁷, “*Ene Aliyyü’l-A’lâ. Lâ havle ve lâ kuvvete illâ bi’llâhi’l-Aliyyi’l-Azîm. Hâzâ Aliyyün Veliyyu’llâh.*”²⁸⁸ *veEs-Salâtü ve’s-selâmu ‘aleyke yâ veliyya’llâhi ve eseda’llâhi’l-gâlib ‘Aliyye’bni Ebî Tâlib. Es-Salâtü ve’s-*

²⁸⁰ Alauddin Ali b. Hüsameddin el-Hindî, *Müntehabü’l-Kenz*, V, Daru Sadır, Beyrut ts, s. 31.

²⁸¹ Süleyman el-Kunduzî, *Yenâbiü’l-Mevedde*, Müessesetü’l-Alemi li’l-Matbuat, Beyrut 1997, s. 83.

²⁸² *İlm-i Câvidân*, 20a-b/215-219.

²⁸³ Ali’den başka fetâ, Zülfikâr’dan başka da kılıç yoktur.

²⁸⁴ Ali Allâh’ın velîsidir, kâmil mürşittir. Allâh, en büyüktür Allâh. En büyük Allâh, Allâh en büyüktür.

²⁸⁵ *Hızırnâme*, 73b/327.

²⁸⁶ Allâh’tan başka tanrı yoktur. Gerçek olan Muhammed Allâh’ın elçisidir. Ali Allâh’ın dostu ve kâmil mürşittir. Allâh.

²⁸⁷ *Hızırnâme*, 107b/463

²⁸⁸ *Hızırnâme*, 150a/632; Ben Aliyyü’l-A’lâ’yım. Azîm ve yüce Allâh’tan başka güç ve kudret sâhibi yoktur. Bu Allâh’ın velîsi Ali’dir.”

*selâmu 'aleyke yâ Fâtimate'z-Zehrâ. Es-Salâtü ve's-selâmu 'aleyke yâ İmâm Hasan er-Rızâ. Es-Salâtü ve's-selâmu 'aleyke yâ Hüseyini'ş-Şehîdi Kerbelâ.*²⁸⁹”

Sonuç olarak Alevî kaynaklarda Hz. Ali ile ilgili olarak en çok zikredilen anlayış onun velâyeti hakkındadır. Fakat bu anlayış Şî‘â’daki gibi siyasî bir anlam yüklenerek değil, daha çok tasavvufî nitelikteki Allah dostluğunu, ilahi sevgiye ulaşmayı yani erenliği ifade eden velâyettir²⁹⁰. “Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde sahabeden Hz. Ali “Şâh-ı velâyet”, “velâyet kutbu”, “kutbü’l aktâb”, “Allah’ın velisi”, “velîleri sultanı” şeklinde isimlendirilmiştir. Onun velâyeti bu şekilde farklı isimlendirmelerle karşımıza çıkmakta, genel olarak bir Hakk dostu ve her zaman Hz. Peygamber tarafından bu dostluğu te’yid ve desteklenen bir kişi konumundadır. Hz. Ali’nin velâyeti Şî‘â’daki gibi siyasî bir anlam yüklenerek açıklanmamaktadır. Bununla birlikte kendisinin Caferî mezhebinden kabul eden Virânî’nin eserinde velâyet ve nübüvvet arasındaki çizgi bazen birbirine karışmakta ve her iki kavramın aynîleştiği de görülmektedir. Tarihsel önceliği bulunan Makâlât, Besmele Tefsiri ve Velâyetnâme gibi eserlerde velâyet-nübüvvet kavramlarının aynîleşmesi görülmezken özellikle XVI. yy.dan sonra kaleme alınan Cabbâr Kulu, İlm-i Câvidân ve Hızırnâme gibi eserlerde sıklıkla karşımıza çıkmakta ve Hz. Ali’ye farklı konumlar atfedilmektedir. Bu ise son dönemde yazılan Alevî-Bektâşî eserlerde daha çok Hurûfî-Batınî düşüncenin hâkim olmasından kaynaklanmaktadır²⁹¹.

Ayrıca “Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde velâyet kavramı sahabeden başka farklı kişiler içinde kullanılmıştır²⁹². Buralarda da yine “velî” ve “Allah dostu” anlamlarını ihtiva eder mahiyettedir.

2.1.1.2. İmâm Ali

Sözlükte imâm (إمام) ister doğru ister yanlış yolda olsun “kendisine uyulan kimse” demektir. İmâmet (إمامة) ise öne geçmek, kastetmek, yönelmek, öncülük etmek, önderlik yapmak, klavuzluk etmek, hidayet etmek ve irşad etmek manalarına gelmektedir. Toplumun başında bulunan ve toplumun fertlerini yönlendiren kişilere imâm, imâmın sevk ve idare ettiği topluma ise ümmet denilmektedir. Bu durumda imâm “ümmetin idaresini üstlenen kişi”, imâmet “imâmın üzerine aldığı görev”

²⁸⁹ *Hızırnâme*, 164a/688.

²⁹⁰ İlyas Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, İSAM Yayınları, İstanbul 2007, s. 94.

²⁹¹ Koçoğlu, “Alevî Bektâşî Klasiklerinde Hz. Ali”, s. 97.

²⁹² “*Hacı Bektaş-ı Veli (K.S.A) Hazretlerinin Kafiristan’da bir muhibbi vardı. Ruhban kıyafetiyle gezen velâyet mertebesine erişmiş bir azizdi.*” *Velâyetnâme*, 79a/366.

anlamına gelmektedir²⁹³. Ayrıca cemaate namaz kıldıran kimseye önder ve yönetici niteliği sebebiyle imâm, yaptığı göreve imâmet denmişse de karışıklığı önlemek amacıyla devlet başkanlığı için “büyük imâmlık” (el-imâmetü'l-uzmâ, el-imâmetü'l-kübâ) ifadesi tercih edilmiştir²⁹⁴.

Hız. Peygamber'den sonra İslam toplumunun idaresini en yüksek seviyede temsil eden kişinin görev ve makamını ifade eden imâmeti, Ehl-i Sünnet ve Şî'â farklı yorumlamışlardır. Şî'â'nın imâmet görüşünü “Şâh-ı Velâyet Hız. Ali” başlığı altında anlatmıştık. Şî'â'nın imâmeti inanç esasları arasında gördüğünü, Hız. Peygamber'den sonra Hız. Ali'nin nass ve tayinle halife olduğu ve imâmetin kıyamete kadar Fâtıma'dan olan soyundan devam edeceğini²⁹⁵ savunduğunu belirterek konuyu tekrarlamak istemiyoruz.

Ehl-i sünnet ise imâmeti imana ait inanç alanının dışında tutmuş, hilafetteki târihî sırayı kabul ederek dört halife döneminde ortaya çıkan uygulamaları, siyâsî anlayışın bir gereği olarak mütalâa etmiştir. İmâmın dinî ve dünyevî görevlerini yerine getirebilmesi için fazilet sahibi olması gerektiğini ve ilk dört halifenin hilâfet/fazilet sıralamasına uygun olarak gerçekleştiğini kabul etmiştir. Hız. Peygamber'in vefatıyla birlikte risalet sona erdiği için devletin başına getirilen kişi peygamberin dinsel değil, siyasi liderlik misyonunu üstlendiğini savunmuştur²⁹⁶.

“Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde Hız. Ali'nin imâmetine hangi vurgular yapıldığı ve sahabeden birisi olarak onun nasıl kullanıldığını ele alalım. Sözlük ve terim anlamlarını gördüğümüz imâmet kavramı Alevî Bektâşî Klasiklerinde sahabeden birisi olan Hız. Ali için “İmam Ali”²⁹⁷, “İmam Aliyyül Mürtaza”²⁹⁸, “Muhterem imâm”²⁹⁹, “Mertlerin şâhı İmâm Ali”³⁰⁰ gibi nitelemelerle kullanılmaktadır.

²⁹³ İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, I, s. 213-216.

²⁹⁴ Mustafa Öz, Avni İlhan, “İmamet”, *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 201.

²⁹⁵ Onat, *Emeviler Devri Şî'i Hareketleri ve Günümüz Şî'iliği*, s. 15.

²⁹⁶ Geniş bilgi için bkz. Osman Aydın, *Mu'tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, Araştırma Yayınları, Ankara 2003, s. 38-41; Osman Oral, *Kelam ve İslam Mezheplerine Göre Başkanlık ve Seçimi*, Tiydem Yayıncılık, Ankara 2015, s. 66-69.

²⁹⁷ *Velâyetnâme*, 14a/106; *Erkânâme I*, 18a/90; *İlm-i Câvidân*, 18b/203, 21b/227; *Hızırnâme*, 159a/668, 147a/620; *Muhammed b. Hanefiyye Cengi*, 3a/27, 17b/85, 20a/95, 23a/107, 23b/109; *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, 1b/61, 13a/107, 14a-15a/111-115, 18a/127, 26b/161, 37a/203, 41b/221, 52a-53a/263-267.

²⁹⁸ *Kitâb-ı Dâr*, 14a/86; *Erkânâme I*, 18a/90; *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, 29a/171.

²⁹⁹ *İlm-i Câvidân*, 20b/219.

³⁰⁰ *İlm-i Câvidân*, 11b/147.

Velâyetnâme’de Hoca Ahmed Yesevî’nin övülecek vasıfları ve velîlik kerametleri anlatılırken “*Cebra’il-i Emin, Elif-i tac, hurka, çerak, sofrâ, âlem ve seccadeyi*³⁰¹ *Hak Te’ala’nın emriyle Muhammed Mustafa’ya getirmişti. Hz. Resul, erkânla İmam Ali hazretine verdi. O, İmam Hüseyin’e teslim etti. (...) Hoca Ahmed-i Yesevî’ye teslim etti*³⁰².” ifadeleriyle tarîkat içerisinde çehâr alâmet olarak adlandırılan emanetlerin Allah (cc) tarafından gönderildiği ve kimlere kadar ulaştığı belirtilmektedir. Burada Hz. Ali ve Hz. Hüseyin’in imâmetlerine işaret edilmekte ancak buradaki imâmet’in Şî’â’daki gibi inanç esası olarak değil tasavvuftaki velî, âlim, bilge kişi mahiyetinde kullanıldığı görülmektedir..

“*İmam nesli olan Hâcî Bektâş-ı Velî’yi sevene elbette Allâh da rahmet eder*³⁰³” ifadesinde ve ölen bir kişinin ardından yapılan duada “*ve biri dahi âb-ı kevser ve ona sâkî olan İmâm Aliyyü’l-Murtazâ’nın ve onun hükmünde olan imâmların (...) hürmeti hakkı için*³⁰⁴” diye niyazda bulunurken de Hz. Ali’nin imâmetine vurgu yapılmıştır. Bir hutbe örneğinde yapılan dua ise “*Allahım! İmam Ali Mürteza’ya, Fatıma-yı Zehra’ya ve Hatice-yi Kübra’ya rahmet et. Allahım! İmam Hasan Hulki Rıza’ya rahmet et. Allahım! Kerbela çölünün mazlum şehidi İmam Hüseyin’e rahmet et*³⁰⁵.” denilerek Hz. Ali’nin imâmetinden ve bazı sahabîlerden bahsedilmiştir. Burada dikkat çeken konu Hz. Ali, Hz. Fâtıma ve Oniki İmâmların arasında Hz. Hatice’den de bahsedilmiş olmasıdır. Hz. Ali, Müminlerin Emiri İmâm Ali el-Mürtezâ³⁰⁶ şeklinde de anılmış ve hem emir hem imâm olarak tanımlanmıştır³⁰⁷.

Mertlerin Şâhı İmâm Ali³⁰⁸ ifadesiyle Hz. Ali’nin imâmlığı öne çıkarılırken, Oniki İmâm’ın isimleri sayılırken sıralama şu şekilde yapılmaktadır. İmâm Alî, İmâm Hasan, İmâm Hüseyin, İmâm Zeynü’l-Âbidîn, İmâm Muhammed Bâkır, İmâm Ca’fer-i Sâdık, İmâm Mûsâ Kâzım, İmâm Mûsâ Alî Rızâ, İmâm Muhammed Takî,

³⁰¹ Elif-i tac, hurka, çerak, sofrâ, âlem ve seccade: Dört nişan anlamına gelen ve çehar alamet denilen bu eşyalar, halifelik nişanlarıdır. Şeyh halifelik verdiği dervişine bu nişanları sunar.

³⁰² *Velâyetnâme*, 14a/106.

³⁰³ *Velâyetnâme*, 145a/630.

³⁰⁴ *Kitâb-ı Dâr*, 14a/86.

³⁰⁵ *Erkânnâme I*, 18a/90.

³⁰⁶ *Erkânnâme I*, 23b/105.

³⁰⁷ Kur’ân’da “ulü’l emr” (Nisa 4/59, Nisa 4/83) şeklinde geçen “emir” kelimesi yetki sahibi, padişâh, devlet başkanı vs. manalarına gelmektedir. Ulü’l emr’in anlamı ve kimler olduğu konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Şîa, Zeydiyye ve Mutezile ulü’l emri imam olarak tanımlayarak inanç sahasına çekmekte, Maturidi ise sadece imam manasına gelmediğini ümera ve fukaha anlamını da taşıdığını ve bunun inanca müteallik olmadığını ifade etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Oral, *Başkanlık ve Seçimi*, s. 45-47.

³⁰⁸ *İlm-i Câvidân*, 11b/147.

İmâm Alî Nakî, İmâm Hasanü'l-Askerî, İmâm Muhammed Mehdi³⁰⁹. Burada Hz. Ali ile beraber Oniki İmâm'ın sıralanışı İmâmiyye Şî'âsı'ndaki Oniki İmâm ile aynı olduğu görülmektedir.

“Cömertlerin Şâhi” ve “Muhterem İmâm” şeklinde de nitelenen Hz. Ali anlatılırken gönlünü dünya mal ve mülkünden uzak tutmak gerektiği nasihati verilerek “Ahiret kazancını isteyen kazancını artırırız. Dünya kazancını isteyene de ondan veririz. Ama ahirette bir payı bulunmaz³¹⁰.” ayeti ışığında O'nun şu nasihati öne çıkarılmıştır: “*Âhirete yönelmiş olanlara, dünya haramdır. Dünyaya yönelmiş olanlara âhiret haramdır. Allah'a yönelmiş olanlara ise her ikisi de haramdır*³¹¹.” Burada İmam Ali'nin nasihati tasavvuf ehlinin çağrılarını anımsatmaktadır.

Hutbe-i düvazdeh imâm kısmında “*Hâzâ İmâm Aliyyü'l-A'lâ el-Müte'âlî. Allâhümme salli 'alâ kameri'l-meşâriki ve'l-meğârib. Sâhibü'n-necmi's-sâkıb ve'sihâmi'l-müfterik, cemî'ü'l-kitâb, eşref'il-'acemi ve'l-'Arab, esedu'llâhi'l-gâlib*³¹²” denilerek Hz. Ali'ye övgülerle birlikte salâvat getirilmekte ve devamında İmâm Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra halife olduğu bilgisi verilmektedir³¹³. Yine Hz. Ali ile ilgili, onun altmış üç yaşında vefat ettiği, Kûfe mescidinde İbn-i Mülcem tarafından şehit edildiği ve Necef'te defnedildiği gibi tarihsel bilgiler verilirken beş yıl Kûfe'de imâmlık yaptığı³¹⁴ gibi tarihsel bilgiler verilmiş ve Hz. Ali'nin halifeliği imâmlık olarak zikredilmiştir.

Muhammed Bin Hanefiyye Cengi'nde Hz. Ali ile ilgili olarak şu vakia nakledilmektedir: “*Hanefiyye Hz. Peygamberin yanında şehadet getirip Müslüman oldu. Hz. Peygamber Aleyhisselam onu İmam Ali'ye nikâhladıktan sonra şöyle dedi:*

-Ey Ali! Cebrâil (a.s) senin Hanefiyye'den ilim sahibi, cesur, yiğit ve diğer oğulların gibi savaşçı bir oğlun olacağını haber verdi. O, din yolunda kahramanca savaşacak, ehl-i İslamı koruyacaktır. Resul Aleyhisselam, Fatıma hatunun yanına geldi ve ona buyurdu ki:

³⁰⁹ *İlm-i Câvidân*, 18b/203.

³¹⁰ Şûrâ 42/20.

³¹¹ *İlm-i Câvidân*, 20b-21a/219-223.

³¹² *Hızırnâme*, 159a/668. Metnin sadeleşmiş hali şöyledir: “Bu en yüce ve yüceltilmiş olan İmam Ali'dir. Ey Allahım! O doğunun ve batını ay'ına, parlak yıldızına, ayrılmış paylar ve tüm kitaplar sahibine, Arap ve Acem'in (Burada Acem'den kastedilen İranlılar değil, Arapların dışında kalan bütün milletlerdir) en şerefisine, Allah'ın Yenilmez Arsları'na salat olsun.”

³¹³ *Hızırnâme*, 159b/671.

³¹⁴ *Hızırnâme*, 159b/671.

-Hanefiyye Hatuna merhametle muamele et ki Hak Teala da sana merhamet etsin. O imparator kızıdır, onu esir gibi görme. Bunda Allah'ın bir hikmeti vardır³¹⁵.” Burada da Hz. Peygamber'in vefatından evvel Hz. Ali için imâm ifadesinin kullanıldığını görmekteyiz. Fakat anlatılan olayda târihî gerçekliklerle uyuşmayan bir takım bilgiler bulunmakta olup Hz. Ali'nin Hz. Fâtıma hayatta iken kimseyle evlenmediğini daha önce de belirtmiştik³¹⁶. Yine Muhammed b. Hanefiyye'nin Hz. Ali'nin oğlu olduğu ancak 16/637 yılında Medine'de doğduğu³¹⁷ bilinmekte ve Hz. Peygamber döneminde yaşamasının mümkün olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Yine Klasiklerden Fütüvvetnâme-i Tarîkat adlı eserde Hz. Ali ile ilgili “Gadir-i Hum Olayı³¹⁸” olarak bilinen hadise detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Hz. Peygamber, Veda Haccı'nda dönerken Matla' el-Gamâma (bulutun doğduğu yer) denen bir konağa gelir. Orada “Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır³¹⁹.” ayeti nazil olur. Allah Rasulü deve hörgücünden hazırlanan bir minber üzerine çıkarak Hz. Ali'nin sağ yanında durmasını buyurur ve orada bir hutbe irâd eder. Daha sonra Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin ayağa kalkmasını emrederek iki mübarek elini onun boynuna koyarak şöyle der: “Ben kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır. Allah'ım onu seveni sev, ona düşmanlık yapana buğz et. Ona yardım edene sen de yardım et. Onu terk edenleri sen de yüzüstü bırak.³²⁰” Bu duayı üç kere okuduktan sonra ashabına dönerek şöyle buyurur: “Ben ve Ali tek bir nurdanız ve Musa ve Harun tek bir nurdandır. Sen benimle böylesin ya Ali. Zira her nebının varisi ve vasisi vardır. Benden sonra benim halifemsin ve ümmetimin kadısısın ya Ali. Ben nebilerin sonuncusuyum. Sen de müminlerin emirisin. Seni seven mümindir, saiddir ve sana buğz eden münafıktır, şakidir”. Bundan sonra yüzünü sahabîlere çevirip şöyle dedi: “Ey ashabım! Nübüvvet ve risâlet bundan itibaren son bulmuştur

³¹⁵ Muhammed b. Hanefiyye Cengi, 3a/27; İmam Ali için bkz. Muhammed b. Hanefiyye Cengi, 17b/85, 20a/95, 23a/107, 23b/109.

³¹⁶ İbn Sa'd, Tabakâtü'l- Kübra, III, s. 19-20; Öz, “Ali Evladı”, s. 392.

³¹⁷ Muhammed b. Hanefiyye Cengi, s. 13; Sayın Dalkıran, “Muhammed b. el-Hanefiyye ve Adına Oluşan Fırkalar”, Dini Araştırmalar Dergisi, 7, 19 (Mayıs-Ağustos 2004), s. 140; Öz, “Ali Evladı”, s. 392; Geniş bilgi için bkz. Atalan, Muhammed b. El-Hanefiyye ve Anadoludaki Tezahürleri, s. 49-96.

³¹⁸ Gadir-i Hum hakkında geniş bilgi için bkz. Hayati Aydın, Gadirihum, Şa-to Yayınları, İstanbul 2001; Adnan Demircan, Hz. Ali'nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadir-i Hum Olayı, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.

³¹⁹ Maide 5/67.

³²⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, s. 118.

ve Ali'den imâmet ve velâyet son bulmuştur. Ben nebîlerin en faziletlisiyim, Ali de velîlerin, evliyaların en faziletlisidir.” Resulullah'ın bu sözlerinden sonra sahabîler Hz. Ali'yi tebrik ederler. Sonra Hz. Peygamber ile Hz. Ali minberden inip Resulullah'ın seccadesi üzerinde birlikte iki rekât namaz kılarlar. Ardından Hz. İmâm Ali'yi çağırıp önüne gelerek mübarek elini Hz. Ali'nin göğsü üzerine koyar ve şu ayeti kerimeyi okur: *“Ey Rabbimiz! İman ettik; bizim günahlarımızı bağışla, bizi ateş azabından koru!”* diyen; *Sabreden dürüst olan, huzurda boyun büken, hayra harcayan ve seher vaktinde Allah'tan bağış dileyenler (içindir). Allah, adaleti ayakta tutarak (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilah yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de (bunu ikrar etmişlerdir. Evet) mutlak güç ve hikmet sahibi Allah'tan başka ilah yoktur. Allah nezdinde hak din İslam'dır³²¹.*” Sonra Allah Rasulü Miraç gecesi Cebrâil'in beline bağladığı kemeri Hz. Ali'nin beline bağlar ve orada bulunanları birbiriyle kardeş yapar. Kendisi de Hz. Ali ile kardeş olur³²². Bu şekilde tahkiye edilen Gadir-i Hum olayı, Şî'î geleneğinin bakış açısı çerçevesinde anlatılmış ve Hz. Ali'nin imâmeti Hz. Peygamber'in ağzından açıkça ilan edilmiştir.

Klasiklerde velâyetten sonra Hz. Ali'den en çok imâm olarak bahsedilmektedir. Fakat bu imâmlık, ne Şî'â'nın imâmeti bir inanç sistemi haline getirip Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin nass ve tayinle halife olduğu ve imâmetin kıyamete kadar Hz. Fâtıma'dan olan soyundan devam edeceği şeklinde kullanılmaktadır. Ne de Ehl-i Sünnet'in imâmın dinî ve dünyevî görevlerini yerine getirebilmesi için fazilet sahibi olması gerektiği ve ilk dört halife döneminin bu sıralamaya uygun olarak gerçekleştiği manasında anlaşılmaktadır. Burada kullanılan imâmlık bir tasavvufî önderlik niteliğindedir. Ancak Hurûfî ve Şî'î tesirlerin ağır bastığı Cabbâr Kulu, İlm-i Câvidân, Hızırnâme ve Fütüvvetnâme-i Tarîkat gibi eserlerde Hz. Ali'nin imâmeti Şî'î anlayışın imâmet çizgisine kaymakta ve bazı yerlerde de Hz. Ali'nin imâmetinin bizzat Hz. Peygamber'in ağzından ilan edildiği görülmektedir. Bu da Klasiklerin son dönem eserlerindeki Şî'î-Safevî etkinin artması olarak yorumlanmaktadır.

2.1.1.3. Şâh-ı Merdân, Aliyyü'l Murtezâ ve Allah'ın Arslanı Ali

Hz. Ali'nin en önemli özelliklerinden biri de hiç şüphesiz onun kahramanlığı ve yiğitliğidir. Onun bu gözü pekliği ve cesareti anlatılırken Şâh-ı Merdân (Mertlerin

³²¹ Âl-i İmran, 3/16-19.

³²² Fütüvvetnâme-i Tarîkat, 12b-15b/104-117.

Şâhı), Murtezâ ve Allah'ın arslanı (esedullah) gibi isimler kullanılmıştır. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in hicreti öncesi onun yerine yatağına yatarak ölümü göze alan, Bedir savaşında müşriklere karşı büyük mücadeleler gösteren ve Uhud'da Hz. Peygamber'in yanından hiç ayrılmayarak canı pahasına O'nu koruyan bir civanmert olarak karşımıza çıkmaktadır. Hendek'te ünlü müşrik savaşçı Amr b. Abdüved'i öldürmesi³²³ ve Hayber'de Hz. Peygamber'in sancağını taşıyarak fetihde büyük faydalar sağlaması gibi olaylar da O'nun yiğitlik ve cesaret timsali örnekleri olmuştur.

Sahabe arasında çok önemli bir yere sahip olan Hz. Ali'nin cesaret, yiğitlik ve gözü pekliği İslam kültür çevrelerinde olduğu gibi Alevîliğe de yansımış, klasik Alevî kaynaklarda onu sık sık bu yönüyle de ele alınmış, hatta kimi zaman mitolojik çerçevede bazı olaylar geliştirilerek Hz. Ali'nin kahramanlığı ortaya konulmaya çalışılmıştır³²⁴. Alevî Bektâşî Klasiklerinden Velâyetname'de daha çok Allah'ın arslanı ve Murtaza lakabı onun yiğitlik ve cesaretine işaret edilirken Kitab-ı Dar'da Şâh-ı Merdân Aliyyü'l-Murtazâ olarak karşımıza çıkmaktadır. Hızırname'de “Şâhı Merdân³²⁵”, “Şâhı Merdân kapısı³²⁶” ve “Şâh³²⁷”, “Sultan Ali³²⁸”, “Hazret-i Şâh-ı Merdân Murtazâ Ali³²⁹”, “Aliyyü'l-Mürtezâ³³⁰”, “Şâh-ı Hûb³³¹” gibi nitelemelerle onun kahramanlığı vurgulanmaktadır. *Muhammed bin Hanefiyye Cengi* adlı cenknâmede ise Şâh-ı Merdân³³² (Mertlerin Şâhı) olarak tanımlanmaktadır. Şimdi “Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde Hz. Ali'nin cesaret ve kahramanlığının nasıl yer aldığını incelemeye çalışalım.

“Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde Hacı Bektâş-ı Velî'nin nesebi sayılırken “Zeyne'l-Abidin, İmâm Hüseyin Velî'nin oğludur. Annesi zülâle-i Resul Fatıma-i Zehrâ'dır. Babası Gâlip Allâh'ın arslanı³³³, mü'minlerin emiri, Tâlib'in oğlu Ali

³²³ İbn Sa'd, *Tabakatü'l Kübra*, I, s. 393; Algül, *İslam Tarihi*, I, s. 400-401.

³²⁴ İlyas Üzüm, “Şâh-ı Merdan Murtaza Ali: Kültürel Alevî Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 11 (2004), s. 94.

³²⁵ *Erkânname I*, 19a/94; *İlm-i Câvidân*, 11a/143; *Hızırname*, 26a/136,40b/195.

³²⁶ *Erkânname I*, 22a/98.

³²⁷ *Hızırname*, 3a/44, 54b/251.

³²⁸ *Hızırname*, 2a/40.

³²⁹ *Hızırname*, 40a/192.

³³⁰ *Hızırname*, 44b/211, 45a/212.

³³¹ *Hızırname*, 72a/320.

³³² *Muhammed b. Hanefiyye Cengi*, 1b/21, 2a/23, 3b/29, 4a/31, 4b/33, 5a/35, 5b/37, 6a/39, 17a/83, 18a/87, 18b/89, 19b/93, 20a/95, 20b/97, 21a/99,21b/101, 22a/103, 22b/105, 23a/107, 23b/109, 24a/111.

³³³ Bkz. *Velâyetname*, 7b/81, 9b/89,

(K.V)³³⁴, ” denilerek Hz. Ali, Allah’ın Arslanı (esedullah) diye isimlendirilmiştir. Erkânâme I adlı eserde Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye Son Nasihati bölümünde ise Hz. Ali “*Allah’ın Arslanı Ali*³³⁵” şeklinde anılmaktadır.

Velâyetnâme’de Hz. Ali’ye Murtazâ³³⁶ da denilmektedir. Hoca Ahmed Yesevî’nin Kutb-ı Haydar adlı oğlunu Bedehşan ülkesine gazaya gönderdiği ve savaştaki kahramanlıkları anlatılırken “*Murtaza gibi hasmına kılıç salladıkça*³³⁷” ifadeleriyle Hz. Ali’ye atıf yapılmış, “*Murtaza’nın hakkı Lâ-fetâ’dır. Çünkü Tanrı O’nun için Ali gibi yiğit yoktur*³³⁸.” dediği aktarılmıştır. Yine “*döne döne savaşan Ali için*³³⁹” ifadeleriyle Hz. Ali’nin yiğitliği ve cesareti ön plana çıkarılmıştır. Hakka yürüyen bir kişinin arkasından dua yapılırken “*Şâh-ı Merdân Aliyyü’l-Murtazâ hürmetleri için işimizi sen âsân eyle diyeler*³⁴⁰” denilerek Yüce Allah’tan işlerin kolaylaştırılması istenmektedir. Hz. Ali için kullanılan Aliyyü’l-Murtazâ lakabı eserlerde farklı yerlerde de görülmekte³⁴¹ ve “*Şâh-ı Merdân Aliyyü’l Murtazâ hakkı hatırı için*³⁴²” tamlamasıyla ölen kişi için niyazda bulunmaktadır. Talibin, mürşidinin ve rehberinin ahdinden ne olursa olsun yüz çevirmemesi gerektiği, eğer sözünden dönerse dünyadan imansız gideceği anlatılırken, ahirette de Muhammed Mustafa’nın, Ali el Mürteza ve 12 imâmın şefaatinde³⁴³ yoksun kalacağı inancı dikkat çekmektedir. “*Bi’smi’llâhi’r-Rahmâni’r-Rahîm, Yönüm, kiblegâhım iki cihan serveri fahr-i kâinât Muhammed Mustafâ’ya, tıyg’ı (tığ)*³⁴⁴ *Ali el-Murtazâ’ya, mescidim On iki İmâm’a, Allâhü Ekber*³⁴⁵.” ifadesi de Hz. Ali’nin nasıl konumlandırıldığını anlamak açısından önem arz etmektedir.

Muhammed bin Hanefiyye Cengi adlı eserde, yine Hz. Ali’den bahsedilirken genellikle *Şâh-ı Merdân* (Mertlerin Şâhı) lakabı kullanılmıştır. Muhammed b. Hanefiyye savaşta bitab düştüğü bir zamanda babası Hz. Ali’nin ona yardıma geldiği,

³³⁴ *Velâyetnâme*, 2b/61.

³³⁵ *Erkânâme I*, 1b/25.

³³⁶ Bkz. *Velâyetnâme*, 26a/154, 142a/618; *Hızırnâme*, 38b/187; *Hızırnâme*, 40a/192.

³³⁷ *Velâyetnâme*, 16a/114.

³³⁸ *Velâyetnâme*, 17b/121.

³³⁹ *Velâyetnâme*, 21a/134.

³⁴⁰ *Kitâb-ı Dâr*, 3a/42

³⁴¹ Bkz. *Kitâb-ı Dâr*, 7b/61, 13a/82, 14a/86, 14b/89, 18b/105.

³⁴² *Kitâb-ı Dâr*, 13a/82.

³⁴³ *Erkânâme I*, 26a/114.

³⁴⁴ Kılıç yerine kullanılan bir tâbirdir. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 497.

³⁴⁵ *Hızırnâme*, 138b/587.

tek başına seksen bin kâfirle mücadele ettiği ve sonuçta zaferle oradan ayrılışı destansı menkıbevî bir şekilde mitolojik içeriklerle süslenerek hikâyeye edilmektedir³⁴⁶.

Saraynâme'de geçen aşağıdaki dizelerde Hz. Ali'nin yiğitliği, mertliği ve örnek kahramanlığı manzum bir şekilde anlatılmıştır.

Şâh-ı Merdân gibi gerçek er ola

*Cümle işi Allah'a yarar ola*³⁴⁷

Cümle halka faide ola cân gibi

*Şehsuvâr ola Şâh-ı Merdân gibi*³⁴⁸

Bu demi hoş göre gerçek er gibi

*Sâdık ola kavline Hayder gibi*³⁴⁹

Saraynâme adlı eserin sonunda yer alan “Nâtı Alîyyü'l-Mürtezâ Min Telif Seyyid Emîri”, adlı 14 kıtalık bir naatta Hz. Ali “Mürteza”, “Aliyyü'l-Mürteza”, “Veliyyullah” gibi nitelendirmelerle anılırken, Hz. Peygamber'in şefaati ve Hz. Ali'nin himmeti istenmekte, naat'ın genelinde ise Hz. Ali'nin üstün vasıflarından bahsedilmektedir³⁵⁰.

Sonuç olarak Hz. Ali Klasiklerde cesareti, kahramanlığı ve yiğitliği ile öne çıkarılmaktadır. Bu yapılırken de sadece Şâh-ı Merdân, Ali'yyü'l Murtazâ ve Allah'ın Arslanı gibi lakablar yanında bu özelliklerine fazlaca vurgu yapmak için Hayder, Hayder-i Kerrar, Şâh, Şâh-ı Merdân Kapısı gibi kahramanlık, yiğitlik ve cesaret ihtivâ eden isimlerle anılmaktadır. Klasiklerden *Velâyetnâme*, *Kitâb-ı Dâr*, *Hızırnâme*, *Erkânnâme* ve *Saraynâme* gibi eserlerde Hz. Ali'nin kahramanlık ve

³⁴⁶ Konu şu şekilde aktarılmaktadır: “Kâfir saldıramadan Şâh-ı Merdan yetişti. Baktı ki seksen bin kâfir çölü kaplamış, derya gibi dalgalanıyor. O anda Şâh-ı Merdan'ın yüreği oynadı, kanı kaynadı, erlik damarları titredi, cesaret denizi coştı ve öyle bir nara attı ki yer ve gök yankılandı. Zülfikâr'ı çıkarıp o kâfire saldırdı. Aç kurdun koyun sürüsüne girdiği gibi aralarına dalıp bütün küffarı imha etmeye başladı. Bu naranın heybetinden kâfirler birbirine girdi, yer gök titredi. Sanki bir arslanın geldiğini anlâdılar. Heybetli, kahraman bakışlı, esen yel gibi yetişip kâfirleri bölük bölük yok etmeye başladı. Diğer tarafta Zakim kâfiri ki Muhammed Hanefiyye'nin üzerine kılıcıyla saldırmıştı, Şâh-ı Merdan'ın narasını işitince aklı başından gitti ve kılıcı elinden düştü, durduğu yerde iskelete döndü. Muhammed Hanefiyye nara atanın babası Haydâr-ı Kerrâr olduğunu anladı. Birden gövdesine sanki can geldi ve “Ya Allah” diyerek yerinden doğruldu. Kılıcını eline aldı ve Zakim kâfirini bir kılıç derbesiyle iki parça ederek canını cehenneme yolladı.” *Muhammed b. Hanefiyye Cengi*, 19b-20a/93-95.

³⁴⁷ *Saraynâme*, 5b/131.

³⁴⁸ *Saraynâme*, 29b/227.

³⁴⁹ *Saraynâme*, 39b/267

³⁵⁰ *Saraynâme*, 70b-71a/392-395.

yiğitliğiyle ilgili lakaplar kullanılıp olaylar anlatılmazken, *Muhammed bin Hanefiyye Cengi*'nde baştan sona menkıbevî bir tarzda ve mitolojik unsurlarla donatılmış destansı bir anlatım karşımıza çıkmaktadır.

2.1.1.4. Hakk-Muhammed-Ali ve Muhammed-Ali

“Hakk-Muhammed-Ali” nitelemesi geleneksel Alevî nitelemeli grupların ana sembollerindedir. Geleneksel Alevîlikte çok sık karşımıza çıkan bu terim ile ilgili olarak üç farklı yaklaşımdan bahsetmek mümkündür.

Birinci yaklaşıma göre Hakk-Muhammed-Ali'deki Hakk, herşeyin yaratıcısı ve tek ilah olan Allah; Muhammed, Allah'ın kendisine vahiy gönderdiği son peygamber olan Hz. Muhammed; Ali, Allah'ın arslanı, Hz. Peygamber'in damadı ve amcaoğlu, yiğit ve büyük kahraman vb. üstün meziyetleri dolayısıyla kendisine velâyet kapısının piri olma özelliği verilen Hz. Ali'dir. Buna göre Hakk ilah, Muhammed peygamber, Ali ise velayet kapısının piridir. İkinci yaklaşıma göre Hakk-Muhammed-Ali'deki Hakk, Allah'tır, Muhammed ve Ali ise ruhu, cismi, bedeni aynı olup aralarında fark olmayan, nitelik ve özellik olarak birbirinin aynısı olan Bâtınî ve mitolojik bir kişiliktir. Üçüncü yaklaşıma göre ise Hakk da Muhammed de Ali de birdir, bunlar birşeyin farklı tezahürleridir ve hepsi aynıdır.³⁵¹

Alevî Bektâşî Klasiklerinde sahabeden birisi olarak Hz. Ali genel olarak aynı anlamları ifade etme sadedinde “Muhammed-Ali³⁵²” veya “Ali-Muhammed³⁵³” şeklinde ve “Hakk-Muhammed-Ali³⁵⁴” veya “Allah-Muhammed-Ali³⁵⁵” formatında kullanılarak kendisine çeşitli anlamlar yüklenmiştir.

Yukarıda da açıkladığımız Hakk-Muhammed-Ali anlayışı genel olarak baktığımızda “Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde şöyle dile getirilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî, Hacı Bektâş-ı Velî'yi Anadolu'ya gönderirken verdiği nasihatte orada

³⁵¹ Cenksu Üçer, “Alevîlikte Hakk-Muhammed-Ali Telakkileri”, Hz. Ali Sempozyum Bildirileri (24-25 Ekim 2007), İzmir 2009, s. 121-124; Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, s. 771-773.

³⁵² *Velâyetnâme*, 28b/165, 33a/182; *Erkânâme I*, 8b/53, 14b/77, 30a/130, 2a/138, 32b/141, 46b/197, 56a/234; *İlm-i Câvidân*, 1b/67, 3a/79, 4a/87, 6a/103, 9a/127, 10b/139, 12b/155, 14a/167, 17b/195, 18b/203, 19b/211, 31b/307, 35b/338, 36a/343, 36b/347; *Hızırnâme*, 7a/60, 8a/64, 18a/104, 21a/116, 34a/168, 116a/496.

³⁵³ *Hızırnâme*, 1a/36, 5b/55, 6b/59, 8a/64, 10a/72, 11b/79, 13a/84, 13b-14a/87-88, 14b/91, 15a-b/92-95, 16a-b/96-99, 17a-b/100-103, 18a-b/104-107, 24a-b/128-131, 33a/164, 35b-36b/175-179, 38a/184, 39a/189, 41b/199, 42a/200, 43a/204, 44b/211, 55b/255, 68b/307, 70b/315, 90a/392, 102b-103a/443-444, 105b-106a/455-456.

³⁵⁴ *Hızırnâme*, 23b/127, 45a-b/212-215, 72a/320, 107b/463.

³⁵⁵ *Hızırnâme*, 14b/91, 35b/175.

meşrepleri sağlam gerçek dervişlerden bahsetmektedir. Onların silsileleri'nin Muhammed-Ali'ye çıktığını ancak yol bilmediklerini belirtmektedir³⁵⁶. Hacı Bektâş-ı Velî'ye mürşidi sorulduğunda Ahmet Yesevî cevabını vermektedir. Devamında meşrebinin de Muhammed-Ali'den olduğunu belirtmektedir³⁵⁷. “*Ve dahi tâlib evliyâ nefesine inâd eylese veya gönlüne yaramaz yer getirse yarın Muhammed Ali'nin şefâatından mahrum kalır, şaşkın olur*³⁵⁸” ifadelerinde Muhammed ve Ali isimleri yan yana kullanılmaktadır. Yine “*Muhammed Ali nesli*³⁵⁹”, “*mürebbinin soyu Muhammed Ali'ye kadar dayanmalı*³⁶⁰” ve “*Muhammed Ali'nin yolu*³⁶¹” gibi kullanımlarda da aynı isim birlikteliği görülmekte olup tarikat içerisinde Hz. Peygamber'in nübüvveti ve Hz. Ali'nin velâyetinin bir bütün olarak kullanıldığı görülmektedir.

Klasiklerden İlm-i Câvidân'da “*Hakk'ı bilmeyen, Muhammed-Ali'yi bilmemiştir. Muhammed-Ali'yi bilmeyen kimse inançsızdır. Şimdi, ey Hakk'a kavuşmak isteyen kimse! Hak dedikleri Muhammed-Ali'dir. Çünkü Hak bütünüyle bunlar vasıtasıyla bilindi*³⁶².” ifadelerinde yine Muhammed-Ali kavramı kullanılmakta olup onu bilmeyen kimsenin imansız olacağı söylenmektedir. Dolayısıyla Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin nitelikleri itibariyle ikisinin aynîleştiği bir mana ortaya çıkmaktadır. Hz. Ali, Hz. Muhammed ile birleştirilirken aynı zamanda yolun temel bir kabulü-prensibi olarak görülmektedir.

Yine İlm-i Câvidân'da Hz. Muhammed ile Hz. Ali, bir ayet yorumunda aynîleştirilmektedir. (...)Yüz, “*Kâf. Şanlı Kur'ân'a and olsun ki*³⁶³” âyetinin sayısınca Hak yolunun çizgisidir. Bu nedenle veche yüz adı verilmiştir. Allâhu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Allah, benim de Rabb'im, sizin de Rabb'inizdir. O'na kulluk edin, bu dosdoğru yoldur*³⁶⁴.” O halde insanın yüzü, Hak yolu sembolize etmektedir. İnsanın yüzünü iyi tanı ki Muhammed-Ali'yi incitmeyesin ve sözlerine karşı gelmeyesin. Çünkü Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Allâh'ı ve Peygamber'i incitenlere, Allah, dünyada da âhirette de la'net eder. Onlara alçaltıcı bir azâb*

³⁵⁶ *Velâyetnâme*, 28b/165.

³⁵⁷ *Velâyetnâme*, 33a/182.

³⁵⁸ *Erkânnâme I*, 8b/53.

³⁵⁹ *Erkânnâme I*, 14b/77.

³⁶⁰ *Erkânnâme I*, 32a/138.

³⁶¹ *Erkânnâme I*, 32b/141.

³⁶² *İlm-i Câvidân*, 1b/67.

³⁶³ Kâf, 50/1.

³⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/51.

hazırlar³⁶⁵.” Öyleyse insanın Allâh’ın mükemmel mazharı ve halîfesi olduğunu inkâr etme³⁶⁶.” Bir başka yerde “(...) Bir kimse bu haliyle olgunlaşmazsa, kurtuluşa eren zümreden (gürûh-ı nâciye) olamaz. Kurtuluşa eren zümreden olmayan, Muhammed-Ali’nin rûhuna kavuşamaz. Muhammed-Ali’nin rûhuna kavuşmayan görünüşte insan, manada şeytan’dır³⁶⁷” denilmekte, gece gündüz dünya peşinden koşanların Hakk yoldan sapacağı ve birlik makamına ulaşamayacağı ve böylece Muhammed-Ali’den, erenlerin ihtiyaçsızlık makamından, onların yolundan ve niteliklerinden habersiz olacağı ifade edilmektedir³⁶⁸.

Bâtînî yorumlarla tarîkat âdâb ve erkânının anlatıldığı Hızırnâme’de Hz. Ali ile ilgili nitelemeler de Hz. Muhammed ile Hz. Ali’nin aynîleşmesi şeklinde tezahür etmektedir. “Muhammed Ali’nin yolu içinde erkândır Âl-i İmrân³⁶⁹”, “Yâ Şeyh, tarîk-i evliyâ oldur ki, Muhammed-Ali’nin buyurduğuna gidesin³⁷⁰”, “Muhammed-Ali’nin buyurduğu oldur ki, evvel şerîatı muhkem eyleyesin. Andan sonra tarîkatı muhkem eyleyesin. Andan sonra ma’rifeti muhkem eyleyesin. Andan sonra hakîkatı muhkem eyleyesin.³⁷¹”, “Dört kapı Ali Muhammed’in yolu, erkânı üstüne kuruldu.³⁷²”, “Yâ Şeyh, ol kapı üçlere açılır; zîrâ ki Ali-Muhammed’dir³⁷³”, “musâhib³⁷⁴ öyle gerek ki Ali-Muhammed gibi gerektir³⁷⁵” gibi ifadeler önemli örnekler oluşturmaktadır³⁷⁶.

Hurûfî ve Bâtînî yorumlardan bir tanesi de aşağıdaki ifadelerdir ki Hz. Muhammed ile Hz. Ali yine aynîleşmektedir: “(...) Her şeyin dönüşü insanadır. İnsanın dönüşü ise gönlü mal-mülk sevgisinden boşaltarak; maddî varlıktan sıyrılma ve Hakk’a ulaşma makamıdır. Gönlü mal-mülk sevgisinden boşaltarak; maddî varlıktan sıyrılma ve Hakk’a ulaşma makamının dönüşü Muhammed-Ali’yedir.

³⁶⁵ Ahzâb, 33/57.

³⁶⁶ İlm-i Câvidân, 12b/155.

³⁶⁷ İlm-i Câvidân, 14a/167.

³⁶⁸ İlm-i Câvidân, 17b/195.

³⁶⁹ Hızırnâme, 2a-b/40-43.

³⁷⁰ Hızırnâme, 7a/60.

³⁷¹ Hızırnâme, 7a/60.

³⁷² Hızırnâme, 7b/63.

³⁷³ Hızırnâme, 10a/72.

³⁷⁴ Alevîler arasında iki ailenin kardeşliğini ifade eden musahiplik, daha önce ikrar vermiş iki evli kişinin eşleriyle birlikte dedenin huzuruna çıkarak ölünceye kadar birlik beraberlik içinde yaşayacaklarına ve birbirlerini koruyacaklarına söz vererek kurulan manevi kardeşliktir. Bektâşîlerin babagan kolu hariç bütün Alevî gruplarda musahiplik vardır. Geniş bilgi için bkz. Cenksu Üçer, *Alevîlikte Musahiplik*, Araştırma Yayınları, Ankara 2011, s. 46-174.

³⁷⁵ Hızırnâme, 13b/87.

³⁷⁶ Koçoğlu, “Alevî-Bektaşî Klâsiklerinde Hz. Ali”, s. 82.

Muhammed-Ali haktır. Allâh'ın yolu, peygamberlik ve Allah dostluğu bir bütün halindedir. Her iş ve bütün varlıklar, Muhammed-Ali'nin yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Zîrâ her ikisi, bir zât ve bir sıfattır. "Mim, ha, mim, dal, ayn, lâm, ye." Bunlar evrenin aslıdır. "Elif, lâm, mim, elif, lâm, ra." [Evrenin] ilki Muhammed-Ali'dir. Bu nedenle Bismillâh yedi harftir. Fâtiha Sûresi de yedi harf eder. Muhammed-Ali bir bütündür ve yedi harften oluşmaktadır³⁷⁷."

"(...) Ali-Muhammed bir kisvetten baş gösterdi. Onun için Ali-Muhammed oldu yâ Şeyh" dedi.³⁷⁸ "Hak Teâlâ hazretlerinden yedi âyet geldi ki Ali-Muhammed'dir. (...) O zamânda bu âyet indi: "Esmâü'l-Hüsna"³⁷⁹ " dedi. Ali-Muhammed'dir dedi.³⁸⁰" gibi ifadelerde de Hz. Ali ile ilgili olarak Hurûfî-Bâtînî etkileri görmek mümkündür.

Hz. Ali tarîkat kapısı, yani mal-mülk sevgisinden gönlünü boşaltma ve maddî varlıktan sıyrılarak Hakk'a ulaşma kapısı olarak zikredilmektedir. Bu anlamda Hz. Muhammed'i bilmeyen Hz. Ali'yi -ki bunlar kılavuzluk yapan pirlerdir- dolayısıyla da Hakk'ı bilmemiş olarak değerlendirilmektedir³⁸¹. Virânî, Hz. Ali'nin "Şerîat bir su'dur. Öncelikle şerîat suyunda yıkanmayan, Müslüman olmaz. Tarîkat bir ateştir. Ateşte yanmayan pişmez ve olgunlaşmaz. Ma'rifet, bir rüzgârdır. [Rüzgâr] esmeyince, sular akmaz, ateş yanmaz ve çiylik pişmez. Her şey, bağlanır³⁸²." ifadeleri ile Şerîat, Tarîkat, Mârifet ve Hakikât düsturlarının Hz. Ali ile bağlantısını kurmaktadır³⁸³. Yine "Yâ İmâm, tarîk-i evliyâ nedir?" dedi. "Yâ Şeyh, tarîk-i evliyâ oldur ki, Muhammed-Ali'nin buyurduğuna gidesin" dedi. "Yâ İmâm, Muhammed-Ali'nin buyurduğu nedir?" dedi. "Yâ Şeyh, Muhammed-Ali'nin buyurduğu oldur ki, evvel şerîatı muhkem eylesin. Andan sonra tarîkatı muhkem eylesin. Andan sonra ma'rifeti muhkem eylesin. Andan sonra hakîkatı muhkem eylesin³⁸⁴.", "Dört kapı Ali Muhammed'in yolu, erkânı üstüne kuruldu³⁸⁵" ve "Yâ Şeyh, ol kapı üçlere açılır; zîrâ ki Ali-Muhammed'dir" dedi³⁸⁶ ifadeleri de tarîkat âdâbında Hz.

³⁷⁷ İlm-i Câvidân, 36a/343; Benzer örnek için bkz. İlm-i Câvidân, 31b/307.

³⁷⁸ Hızırnâme, 13a-13b/84-87.

³⁷⁹ "En güzel isimler." Haşr 59/24.

³⁸⁰ Hızırnâme, 14a-14b/87-88.

³⁸¹ İlm-i Câvidân, 6b/107, 9a/127.

³⁸² İlm-i Câvidân, 11a/143.

³⁸³ Koçoğlu, "Alevî-Bektaşî Klâsiklerinde Hz. Ali", s. 77-78.

³⁸⁴ Hızırnâme, 7a/60.

³⁸⁵ Hızırnâme, 7b/63.

³⁸⁶ Hızırnâme, 10a/72.

Ali'nin konumunu göstermesi açısından önemli olup Hakk-Muhammed-Ali kullanımının ulûhiyet-nübüvvet-velayet bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir.

“Ali menem, men Aliyem³⁸⁷” deyince Şeyh güher gibi eridi. Ol zamân bu âyet indi: “Yevme lâ yenfe ‘u mâlün ve lâ benün³⁸⁸” dedi. “Ya’ni bundan ne çıkar dersen; Allâh Teâlâ hazretleri öyle buyurmuş ki Ali menem, men Aliyim” dedi³⁸⁹. Hızırnâme’deki bu yorumlamada Bâtînî anlamda da olsa Allah (cc) ile Hz. Ali’nin aynîleşmesi görülmektedir. Gelenekte var olan Hakk-Muhammed-Ali ve Muhammed-Ali gibi kullanımlarının dışında Allah ile Hz. Ali’nin yanyana getirilmesi Hurûfî- Bâtînî anlayışın Alevî-Bektâşî nitelemeli gruplardaki etkisinin aşırılığını göstermesi bakımından önemlidir. Başka bir yerde “Ol zamânda bu âyet indi, Hak-Muhammed-Ali kezâlike “Ebnâu’llah³⁹⁰” dedi. İmâm gördü ki birle karar kılmadı, seğirtti Şeyh Safî hazretlerinin eline, ayağına yüz sürüp âh edip ağladı. Ağlayınca Allâh Teâlâ hazretlerinden bu âyet indi: “Subhana’llahi min rusulihî³⁹¹”? dedi³⁹²” ve “Mürşid iki cihan fahri Muhammed Mustafâ’dır. Şâh’ın özüdür, hem dîni imânıdır, hem kâmil mürşiddir ve hem mürşid-i kâmindir ve hem Ali’nin cismidir ve hem Ali’nin şâhıdır, er-Rahmândır ve hem Ali onunla “Lahmüke lahmî”dir³⁹³. Yâ Şeyh! ‘Bu kelâmlardan ne çıkar?’ dersen, o çıkar ki Hak, Muhammed, Ali sırdır. Onlar “Lâ ya ‘lemü’l-gaybe illa’llah³⁹⁴” deme çıkar. Ya Şeyh ne çıkar dersen, üçü bir nûrdur deme çıkar³⁹⁵.” ifadelerinde Allah (cc), Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin aralarındaki sırta ulaşılamayacağını ve onların

³⁸⁷ "Bakara 2/80-255; Âl-i İmran 3/33; Nâziât 79/24'te de görüldüğü gibi Ali-A'lâ birçok surede geçer. Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce anlamına gelen Al'â- Ali ile Hz. Ali'nin adı Arap harfleriyle aynı biçimde yazılır. Serbest bir tercümesi sayabileceğimiz yukarıdaki bu ifadede "Alî" ismi esmâü'l-hüsna'dan bir isim olarak kullanılmaktadır. Bu isim hem esmâü'l-hüsna'dandır hem de Hz. Ali'nin adıdır. Birisi yaratan, birisi yaratılandır. Müellif bu benzerliğin oluşturduğu çağrışımın yola çıkarak Hz. Ali'nin isminin üstünlüğünü ve özelliğini dile getirmek ister. Hz. Ali'nin isminin konuluş öyküsü şöyledir: Hz. Ali doğunca Hz. Peygamber, amcası Ebû Tâlib'in evine gelir. Kundakta yatan bebeği kucağına alır, biraz sevdikten sonra adını ne koyduklarını sorar. Annesi Fâtîma, Esed koyacağını bildirince Hz. Peygamber, "Yüce" mânâsına gelen "Alî" ismini teklif eder. Böylece adının Ali olmasına karar verilir. Geniş bilgi için bk. Baki Yaşa Altınok, *Alevîlik Hacı Bektaş Veli Bektaşîlik*, Oba Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, s. 49.

³⁸⁸ "O gün ne mal, ne de evlâtlar fayda verir." Şuarâ 26/88.

³⁸⁹ *Hızırnâme*, 22b/123.

³⁹⁰ "Allâh'ın oğulları." Bu alıntının yer aldığı âyetin bütünüyle meâlî şöyledir: "Yahudiler ve Hristiyanlar dediler ki; 'Biz Allâh'ın oğullarıyız.' De ki; 'Hayır siz onun yarattıklarından birer insansınız.'" Mâide 5/18.

³⁹¹ Böyle bir ayet metni yoktur.

³⁹² *Hızırnâme*, 23b/127.

³⁹³ "Etin etimdir." Hadis için bk. Muhammed Nasîru'd-din b. El-Hac Nuh el-Elbani, *Silsiletü'l-Ehâdis*, I-XIV, Daru'l-Maarif, X, Riyad 1992, s. 623.

³⁹⁴ "Gaybı Allâh'tan başkası bilmez." Neml Suresi 27/65.

³⁹⁵ *Hızırnâme*, 36a-b/136-139.

buyurdıklarının tutulması gerektiği söylenmekte ve üçü aynı seviyede konumlandırılmaktadır. Metne dikkat edilirse ayet olmayan ifadeler ayet olarak gösterilerekve “ebnâullah” gibi ayet içlerinden alınan kelimeler farklı kullanımlarla inanç noktasında izahı olmayan bir takım yorumlamalar yapıldığı görülmektedir.

Alevî Bektâşî Klasiklerinde Hakk-Muhammed-Ali formunun bir yeknesaklığı bulunmamaktadır. Bazen Hakk-Muhammed-Ali bazen de Allah-Muhammed-Ali şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yine Muhammed-Ali de bazen Ali-Muhammed şeklinde kullanılmaktadır. Bununla birlikte Hakk-Muhammed-Ali anlayışında yukarıda açıkladığımız üç yaklaşımında örneklerine rastlamaktayız. Bunun sebebi Alevî inançlarının sistemli bir yapıya sahip olmamaları, kişiden kişiye, gruptan gruba farklılıklar arzetmelerindendir³⁹⁶. Klasiklerde yoğun olarak kullanılan Hurûfî-Bâtınî etkinin tezahürüyle Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin aynîleşmesi düşüncesidir. Hurûfî-Bâtınî etkinin yansımadığı kaynaklarda kullanılan Hakk-Muhammed-Ali kavramının kullanıldığı yerlerin İslam tasavvufundaki ulûhiyet-nübüvvet-velayet anlayışıyla, Muhammed-Ali kavramının ise nübüvvet-velayet anlayışıyla örtüştüğü görülmektedir. Tasavvufta var olan “şeyh'e (lidere) uyan Muhammed'e, Muhammed'e uyan da Allah'a uymuş/tabî olmuş olur” anlayışı, burada “Ali'ye uyan Muhammed'e, Muhammed'e uyan da Allah'a uymuş olur” formülasyonu³⁹⁷ şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

2.1.1.5. Ehl-i Beyt'ten Hz. Ali

Sözlükte “ev halkı”, “hane halkı” anlamına gelen Ehl-i Beyt (أهل بيت) terkihi “ehl/halk” ve “beyt/ev” kelimelerinden meydana gelmiştir. Ehl kelimesi aile, yakın akrabalar, eş, bir bölgenin halkı, bir yerde bulunan insan topluluğu, bir kimsenin etrafında ona inanan ve tabî olan insanlar, taraftarlar, bir şeyi hak eden, layık olan anlamlarına gelirken³⁹⁸ beyt kelimesi ise kişinin evi, çadırı, köşkü veya sarayını ifade etmektedir³⁹⁹.

Cahiliyye döneminden beri kullanılan Ehl-i Beyt kavramı İslam öncesi Araplarda kabilenin hâkim ailesini ifade ederken, özellikle Mekke'nin fethinden sonra yeni bir anlam kazanmış, Hz. Peygamber'in ailesi için özel bir anlam ifade

³⁹⁶ Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 233.

³⁹⁷ Üçer, “Alevîlikte Hakk-Muhammed-Ali Telakkileri”, s. 139.

³⁹⁸ İbn Manzur, *Lîsânü'l-'Arab*, I, s. 202-204.

³⁹⁹ İbn Manzur, *Lîsânü'l-'Arab*, I, s. 544-546

etmesiyle farklı yorumlamalar ortaya çıkmıştır. İslam coğrafyasında Ehl-i Beyt kavramı genel olarak Hz. Peygamber'in ailesi ve soyunu ifade etmek için kullanılmış, ancak Ehl-i Beyt'e kimlerin dâhil olduğu konusu günümüze kadar tartışılan bir konu olagelmıştır.

Ehl-i Beyt terkibi Kur'ân'da üç yerde geçmektedir ki, hepsinde "aile" manasında kullanılmıştır. İlk olarak Hûd suresi 73. ayette Hz. İbrahim'in ailesi, ikincisi Kasas suresi 12. ayette Hz. Musa'nın annesine, Ahzâb suresi 33. ayette ise, Hz. Peygamber'in ailesi kast edilmektedir. Hz. Peygamber'in ailesi hakkındaki bu ayet "tathir ayeti" olarak da bilinir⁴⁰⁰.

Hadis olarak nakledilen çeşitli rivayetlerde de Ehl-i Beyt tabiri yer almaktadır. Bunların bazısında ashabın⁴⁰¹, birçoğunda ise Hz. Peygamber'in ev halkından bahsedilmiştir. Hz. Peygamber'in ev halkından söz eden rivayetlerin bir kısmında belirtildiğine göre Hz. Peygamber ashaba, Kur'ân ile Ehl-i Beyt'inden ibaret olan iki değerli kaynak bıraktığını söylemiş ("sekaleyn" hadisi) ve onlar hakkında dikkatli olmalarını istemiştir⁴⁰². Ancak daha yaygın olan rivayetlerin bir kısmında -mesela Veda hutbesinde- sadece Kur'ân zikredilmekte, bazılarında ise onunla birlikte sünnete sarılma hususuna önem verilmektedir⁴⁰³.

İslam'ın erken dönemlerinde başlangıçta siyasî olarak ortaya çıkan olaylar daha sonraları itikâdî ve ahlâkî boyutlar kazanarak mezhepler şeklinde tezahür etmiş, bu süreçte Şî'î ve Sünnî çevreler "Ehl-i Beyt" kavramına Kur'ân ve hadislere dayanarak daha önce hiç kullanılmayan farklı anlamlar yüklemişlerdir⁴⁰⁴. Ehl-i Sünnet, Ehl-i Beyt'e kimlerin dâhil olduğu hususunda bir görüş birliğine sahip değildir. Mücâhid, Ebû Said el-Hudri, Katâde gibi kişiler tathir ayetini açıklarken Ehl-i Beyt'ten amacın Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olduğunu savunurken, İbn Abbas, İkrime, Atâ ve Mukâtil gibiler ise Ehl-i Beyt'ten maksat Hz. Peygamber'in hanımları olduğunu söylemektedirler⁴⁰⁵.

⁴⁰⁰ Mustafa Öztürk, *Tefsirde Şia&Ehl-i Sünnet Polemikleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2009, s. 49-150.

⁴⁰¹ *Buhari*, Savm 30.

⁴⁰² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 181.

⁴⁰³ Mustafa Öz, "Ehl-i Beyt", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 498.

⁴⁰⁴ Zeki Duman, "Tefsirin Temel İlkeleri Çerçevesinde Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Beyt", *Marife, Ehl-i Beyt Özel Sayısı*, 4, 3 (Kış 2004), s. 15.

⁴⁰⁵ Aydın, *Gadirihum*, s. 115-116.

Şî‘â ise Ehl-i Beyt olarak Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i kabul etmiş, Hz. Hüseyin soyundan gelen imâmları da kendilerine tabi olunacak yegâne masum –günahtan korunmuş- önderler olarak takdim etmiştir⁴⁰⁶. Böylece Şî‘â, Ehl-i Beyt’i oluşturan Oniki İmam’a itaati bir inanç esası haline getirerek onun toplumsal ve siyâsal ayrıcalığından yararlanmak istemiş, ayet ve hadisleri incelerken de bu düşünce etrafında temellendirmeye gayret göstermiştir⁴⁰⁷.

Alevîlikte ise Ehl-i Beyt, Hz. Peygamber’in evi ve ailesi için kullanılmış olup beş kişiden oluşmaktadır. Bunlar Hz. Peygamber, Hz. Fâtıma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’dir. Ehl-i Beyt sevgisi Alevîlik-Bektâşîlik nitelemeli yapıda da ön plana çıkmış, onları sevenleri sevmek ve sevmeyenleri sevmemek son derece önem arz etmiştir. Onları sevmek ve onları sevenleri sevmeye tevella (tevelli), sevmeyenleri sevmemeye ve onlardan uzak durmaya teberrâ (teberri) denilmiştir. Ancak Şî‘â’da olduğu gibi, Hz. Peygamberin ashabına genel bir düşmanlık yapma ve onlara lanet okuma göze çarpmamaktadır⁴⁰⁸. Ayrıca Ehl-i Beyt yerine Hz. Peygamber, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin’den ibaret olan bu beş kişiye Âl-i Âbâ (abanın altındaki soy) ve Hamse-i Âl-i Âbâ (abanın altındaki beş kişiden oluşan soy) adı verilmiştir. Hatta bu beş kişinin isimleri el pençesi şeklinde levhalar haline sokulmuş ve bunlara da Pençe-i Âl-i Âbâ veya Türk kültüründe Ali Pençesi şekline dönüşmüştür⁴⁰⁹.

Alevîlik-Bektâşîlik nitelemeli yapıda Ehl-i Beyt’e bu beşliden başka Selmân-ı Fârisî de eklenmiştir⁴¹⁰. Fakat buna ilave olarak Oniki İmâm, onlarla beraber eşleri, Oniki İmâm ve neslinin de Ehl-i Beyt’ten kabul edilmeleri Safevî etkiyle Alevî nitelemeli gruplar arasına girmiş ve yaygınlaşmıştır⁴¹¹.

Sözlük ve terim anlamlarını açıkladığımız Ehl-i Beyt kavramı “Alevî-Bektâşî Klasikleri”nden Erkânâme’de bir yerde “Muhammed Mustafâ ve Ali el-

⁴⁰⁶ M. Bahaüddin Varol, “İslam Tarihinin İlk İki Asrında Ehl-i Beyte İdeolojik Yaklaşımlar”, *Marife, Ehl-i Beyt Özel Sayısı*, 4, 3 (Kış 2004), s. 75; Öztürk, *Tefsirde Şia&Ehl-i Sünnet Polemikleri*, s. 147-171.

⁴⁰⁷ Bkz. Sönmez Kutlu, “Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreç İçinde Semerelendirilmesi”, *İslamiyat*, 3, 3 (Temmuz Eylül 2000), s. 99-120.

⁴⁰⁸ Kutlu, *Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları*, s. 169.

⁴⁰⁹ Fırlı, *Türkiyede Alevîlik Bektâşîlik*, s. 234.

⁴¹⁰ Selman-ı Farisi’nin Ehl-i Beytten olduğuna ilişkin olarak bkz. Ebü’l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, III, Daru Hicr, Cize 1997, s. 168.

⁴¹¹ Üçer, “*Geleneksel Alevîlik*”, s. 255.

Murtazâ'nın âl ve evlâdî⁴¹²” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kitab-ı Cabbâr Kulu'nda “evlad-ı Muhammed⁴¹³” şeklinde geçen Ehl-i Beyt, Hızırnâme'de bir yerde “Ehl-i Beyt⁴¹⁴” formatında kullanılmaktadır. İlm-i Câvidân adlı eserde ise Ehl-i Beyt anlatılırken “âl ve evlâd⁴¹⁵”, “al ü evlâd-ı Ali⁴¹⁶”, “Ehl-i Beyt⁴¹⁷”, “bende-i Âl-i Âbâ⁴¹⁸”, “evlâd-ı Muhammed-Ali⁴¹⁹” ve “evlâd-ı Ali⁴²⁰” şeklinde farklı kavramların kullanıldığı görülmektedir.

Erkânâme'de, tarîkat içindeki taliplerin Ehl-i Beyt'i tanımasının öneminden bahsedilirken “*Muhammed Mustafa'nın ve Ali el-Murteza'nın evlatlarını bilmeyen kişinin ibadetleri kabul olmaz. Bu kişiler; Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hatice, Oniki İmâm ve on dört masumdur*⁴²¹.” ifadeleriyle makbul bir ibadet için Ehl-i Beyt'i bilme şartının gerektiği görülmektedir. Oniki İmâmı ve on dört masumu bilmenin vacip olduğu, bunlara ve meşayihın ruhlarına beş vakit dua etmek gerektiği, bunu yaparken de Muhammed-Ali'ye tevella kılarak yapılması halinde tâlibin imanının tam olacağına inanılmaktadır. Bu kişiler ve Hz. Ali inanç açısından da nitelenmektedir.⁴²² Burada dikkat çeken bir husus da Ehl-i Beyt sayılırken Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hatice, Oniki İmâm ve on dört masum zikredilmektedir. Bununla beraber ilgili geleneğin genel kabulünden farklı olarak Hz. Hatice'nin de Ehl-i Beyt'e dâhil edilmesi ise dikkat çekmektedir.

Klasiklerden Kitab-ı Cabbâr Kulu adlı eserde Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasında geçen bir sohbette ahirette insanların durumlarından bahsedilmektedir. Hz. Peygamber şeffat etmeyeceği insanları sayarken şöyle demektedir. “*Ey Ali! Bunlar on grup insandır. Birinci gruptakiler senin ve benim Ehl-i Beyt'ime (evlâdına) kötülük yapanlardır. Bunlar bana salavât getiren, Allâh'ın birliğine îmân ederek, emirlerini tutan ve yasaklarından kaçınan, Allâh'a ibâdet ve itaat eden bir Müslüman oldukları halde, bir kimsenin Ehl-i Beyt'ten birini boğazladığını, şarap içtiğini, zinâ ettiğini, birinin malını güç kullanarak çaldığını görmelerine rağmen*

⁴¹² *Erkânâme I*, 30a/130.

⁴¹³ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 21b/167, 110b/521, 111b/525, 121a/562, 122a/566.

⁴¹⁴ *Hızırnâme*, 148a/624.

⁴¹⁵ *İlm-i Câvidân*, 2a/69, 6a/101, 20a/213, 21b/225.

⁴¹⁶ *İlm-i Câvidân*, 6b/105.

⁴¹⁷ *İlm-i Câvidân*, 18b/201.

⁴¹⁸ *İlm-i Câvidân*, 13a/157.

⁴¹⁹ *İlm-i Câvidân*, 19a/205, 19b/209, 20b/217, 36b/345.

⁴²⁰ *İlm-i Câvidân*, 34b/329, 35a/333, 36b/345.

⁴²¹ *Erkânâme I*, 30a/130.

⁴²² Koçoğlu, “Alevî Bektâşî Klasiklerinde Hz. Ali”, s. 67.

“bu çirkin davranış beni ilgilendirmez” diyerek yüzlerini çevirirler⁴²³.” denilerek şefaah edilmeyecek zümrenin içerisinde Müslüman dahi olsa Ehl-i Beyt’e yapılan kötülöklere karşı ses çıkarmayıp umursamayan insanların da dahil olacağı ifade edilmektedir.

İlm-i Câvidân adlı eserde Ehl-i Beyt’in niteliklerini anlatılırken içini mal mülk sevgisinden boşaltarak ve maddi varlıktan sıyrılıp Hakk’a kavuşmak isteyen kişinin Muhammed-Ali’nin Ehl-i Beyt’inin niteliklerini bilmesi gerektiği vurgulanmakta, bilmeyenlerin ise Hakk’a kavuşamayacakları belirtilmektedir. “*And olsun ki, biz insanoğullarını şerefli kıldık. Onların karada ve denizde gezmesini sağladık. Temiz şeylerle onları rızıklandırdık. Yarattıklarımızın pek çoğundan üstün kıldık*⁴²⁴.” ayeti örnek verilerek de Ehl-i Beyt’in nitelikleri anlatılmaktadır⁴²⁵. Kanaatimizce ayette bütün insanlık için kullanılan özellikler Ehl-i Beyt’e hasredilerek yorumlanmıştır.

Allah’ın bütün âlemi, levh-ü kalem içinde her ne var ise yarattığı her şeyi ve bütün varlıkları Ehl-i Beyt ve Muhammed-Ali’nin evlatları aşkına yarattığı belirtilerek onları bilmeyen ve sevmeyenlere lanetler okunmaktadır⁴²⁶. Tarikatlarda var olan dünya mal ve mülkünden uzaklaşarak Allah’a kavuşma düşüncesinden yola çıkarak bir takım nasihatlerde bulunmaktadır. Ehl-i Beyt’in kimlerden oluştuğu anlatıldıktan sonra Kur’ân-ı Kerim’in bütünü, evrenin düzeni ve âlemlerin Ehl-i Beyt hatırına yaratıldığı anlatıldıktan sonra “*Her kim bunlardan şüphe duysa ve onların yolundan gitmese, ben mü’minim demesinin, kelime-i şehâdet getirip namaz kılmasının, oruç tutmasının, hacca varmasının ve zekât vermesinin ona bir faydası yoktur*⁴²⁷.” denilmektedir. Hurûfî bir bakış açısıyla anlatılan olayda harflerin

⁴²³ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 21a-b/164-167.

⁴²⁴ İsrâ, 17/70.

⁴²⁵ *İlm-i Câvidân*, 6a-6b/103-107.

⁴²⁶ *İlm-i Câvidân*, 20a/215.

⁴²⁷ Metin şu şekilde gelişmektedir: “O halde ey gönlünü mal mülk sevgisinden boşaltmak ve maddi varlıktan sıyrılarak Hakk’a kavuşmak isteyen kimse! (...) Bu dört kuvvetin karşılığı olarak, dört kitap vermiştir. Biri ZEbûr, biri Tevrat, biri İncil ve biri Kur’ân’dır. Dört kitabın karşılığı olarak dört harf vermiştir. Biri “pâ” biri “çâ” biri “jâ” ve biri “ñâ”dır. Bu dört harfin üzerinde olan on iki nokta sayısınca Oniki İmâm gelmiştir. Oniki İmâmın nesli ve çocukları, on dört temiz masumdur. Onların anası Hatîcetü’l-Kübrâ ve Fâtimatü’z-Zehrâ’dır. Bunlar, evrenin aslı sayısınca yirmi sekizdir. Bütün varlıklar bunların muhabbeti için var olmuşlardır. Bu yirmi sekiz harf, Hazret-i Muhammed sayısınca gelmiştir ki insanın yüzüdür. Evrenin secde ettiği yerdir. Bu nedenle [insanın] yüzünde Hazret-i Ali’nin yirmi sekiz çocuğunun ve Ehl-i Beyt’in isimleri yazılmıştır(...) Onlar ile yirmi dokuz olur. Muhammed ve Ali’nin biri “lâm” biri “elif”tir. “Ey Ali! Etin etindir, bedenim bedendir, kanın kanımdır, rûhun rûhumdur, elin elimdir, ben seninleyim, sen bendensin, ben de sendenim.” [Hadîsinin anlamı] burada ortaya

kutsallılığına dayanan, Hurûfîlik sisteminin temelini oluşturan dînî hükümleri yirmi sekiz ve otuz iki harf üzerine irca ederek tevil'e tabi tutan Bâtînî yaklaşımın izleri bulunmaktadır. Bunun nedeni eserin yazarı Virânî Baba'nın Alevîlik-Bektâşîlik nitelemeli yapıdaki büyük ozanlardan sayılmakla birlikte Hurûfî olmasıdır⁴²⁸. Ayrıca İlmi Câvidân adlı eserin Hurûfîliğin kurucusu Fazlullah'ın Câvidânnâme'sinin şerhi olduğu ve Virânî'nin de isim vermeden bu eserden alıntılar yaparak, ayet ve hadisleri Hurûfî terminolojisini kullanarak yorumladığı gibi bilgilerde dikkate alındığında bu sonuç daha anlamlı olmaktadır⁴²⁹.

Virânî'ye göre; “*Hazret-i Ali'nin] Ehl-i Beyt'ine ve evlatlarına samimi bir şekilde bağlanmayan kimsenin îmânı geçerli değildir*⁴³⁰.” denilmekte, “*Eğer bütün insanlar, Ebû Tâlib'in oğlu Ali'nin sevgisi üzerine birleşselerdi, Cehennem'i yaratmazdım*⁴³¹.” Hadîsin anlamı şöyledir: *Bütün cihan halkı Ali'yi sevse, Cehennem'i yok ederdim. Bir kimse bu daireden dışarı çıkarsa, [manevî açıdan] eksik kalır. O, ateşin dairesine girer*⁴³².” ifadelerinde de kurtuluşun Ehl-i Beyt'i bilmeye, onlara bağlanmaya bağlı olduğu ve onlara bağlanmayanların cennete giremeyecekleri açıkça ifade edilmektedir.

Sonuç olarak Alevî Bektâşî Klasiklerinde sahabeden bahsedilirken Ehl-i Beyt'e Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile birlikte Âl-i Âbâ'dan olmamasına rağmen Hz. Hatice ve Oniki İmâm ile on dört masum da dâhil edilmektedir. Burada Ehl-i Beyt anlatılırken onlara verilen önem ayetle kuvvetlendirilmeye çalışılmış ve tarikat usullerinde tâlibin Ehl-i Beyt'i bilmesinin önemine vurgu yapılmıştır. Bu vurgulama bazen Hurûfî-Bâtînî düşüncenin etkisiyle Ehl-i Beyt'in bilinmemesi cennete girememeye sebep gösterilirken bazen de Kur'ân ve evrenin onlar hatırına yaratıldığı, onları bilmeden imanın ve yapılan ibadetlerin geçerli olmayacağı ve onların herşeyden üstün oldukları anlatılmaya çalışılmıştır.

çıkarak. “Lamelif”le birlikte yirmi dokuz mukattaât harfi sayısındadır. Kur'ân-ı Kerîm'in bütünü ve evrenin düzeni, [sayıları] yirmi sekiz olan Muhammed ve Ali'nin evlatları [Ehl-i Beyt] hatırına var olmuştur. Allâhu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Ey Muhammed! Eğer sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.” Âlemler onların şanı için yaratılmıştır. Bunlar Allah dostluğu makamına ulaşmışlar, Cehennem azâbından kurtulmuşlar ve ihtiyaçsızlık içinde olgunluk seviyesine erişmişlerdir.” *İlm-i Câvidân*, 18a-19a/199-207.

⁴²⁸ Melikoff, *Efsaneden Gerçeğe*, s. 173.

⁴²⁹ Geniş bilgi için bkz. Hasan Hüseyin Ballı, *Fazlullah-ı Hurufî ve Hurufîlik*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010, s. 174.

⁴³⁰ *İlm-i Câvidân*, 34b/331.

⁴³¹ Bkz. el Müttakî el Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, I-XVI, Müessesetü'r-Risale, XI, Beyrut 1993, s. 611.

⁴³² *İlm-i Câvidân*, 36b/347.

Böylelikle Ehl-i Beyt'in dinin temel esaslarından birisi olarak algılandığı görülmektedir.

2.1.1.6. Tarîkat ve Tasavvuf Erbabı Olarak Hz. Ali

Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların temel düşüncelerinde bâtinî düşüncelere ait bazı fikirler bulunmakla birlikte hâkim olan ana unsurun tasavvuf düşüncesi olduğu görülmektedir. “Soya dayalı tarîkatlar”dan oluşan Alevî gruplar, tasavvuf telâkkîlerini içinde buldukları sosyal yapılarına uyarlayarak kabul etmişler ve yaşamış oldukları kabîle ya da aşiret sistemi doğrultusunda tasavvuf telâkkîlerini ve genel olarak da bütün dînî hayatlarını bu yönde şekillendirmişlerdir⁴³³. İmanı ikrar etmek, cennet cehennem kabullerini yola girmek ya da ikrar vermekle bağlantılı olarak şekillendiren bu gruplar, ibadet anlayışlarını da tarîkat hayatı kalıpları içerisinde biçimlendirmişlerdir. Tasavvuf düşüncesinin hâkim olduğu Alevîlik, bu düşüncesini tasavvuf ekollerinin hepsinde bir şekilde var olan usûl ve âdâp-erkân çerçevesinde sistemleştirmiş ve tasavvuf telâkkîlerini dört kapı kırk makam⁴³⁴ anlayışıyla, âdâp-erkânlarını üç sünnet, yedi farz⁴³⁵, niyaz, cem gibi unsurlarla, ahlak anlayışlarını da eline-diline-beline sahip olmak ilkesiyle oluşturmuşlardır⁴³⁶.

Makalatta; “*Bir kimesne Hazret-i Ali’ye suâl itdi.*

— *Yâ Ali! tapduğun Tangrı’yı görür misin? didi.*

— *Pes görmesem tapar mıydum? didi*⁴³⁷.” ifadeleriyle Hz. Ali tasavvufî yapı içerisinde konumlandırılmaktadır. Onun Allah’ı görmesi anlayışı tasavvuf geleneğinde rü’yet kavramıyla açıklanmaktadır. Çünkü “görmek” ile Allah’ın sıfatlarının müşâhedesi⁴³⁸ kastedilmiştir.

⁴³³ Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 341.

⁴³⁴ Geniş bilgi için bkz. *Makâlât*, 8a/68 vd.

⁴³⁵ Üç sünnet şunlardır: 1. Allah’ın kelamını anmak. 2. Kalpte düşmanlığa yer vermemek. 3. Bir gibi oturup biri söylemek. Yedi farz ise şöyle sıralanmıştır. 1. Tarîkat yolunu başkasından sakınmak 2. Candan geçip Hakk’tan dönmemek. 3. Dünyaya değer vermemek. 4. Tövbe almak. 5. Müsahip edinmek. 6. Hırka giymek. 7. Tac giymek. Geniş bilgi için bkz. Fığlalı, *Türkiye’de Alevîlik Bektâşîlik*, s. 241; Kaplan, *Alevîlik*, s. 244-247; İlyas Üzüm, “Buyrukta Üç Sünnet Yedi Farz Kavramı ve Alevî Yazarların Tutumu”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 5 (2001), s. 157-174.

⁴³⁶ Üçer, *Geleneksel Alevîlik*, s. 342.

⁴³⁷ *Makâlât*, 16a/102.

⁴³⁸ Abdülkadir Geylani, *Sırru’l Esrar*, trc. Mehmet Eren, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 50-51.

Erkânnâme’de tarîkâta girme usûlü anlatılırken Hz Ali Mürşid-i Kâmil⁴³⁹ olarak anılmakta, nefs-i mutmainne’nin özellikleri anlatılırken kırk özelliğinin hepsinin toprakta kendini gösterdiği “Çünkü toprak Hz. Ali gibidir. Hz. Ali’nin bir ismi de Ebû Turap (Toprağın Babası)’dır. Talip bu mertebeye ulaşırsa velâyet ve nübüvvet onun için birdir. Çünkü nübüvvet, Bâtınî velâyettir; velâyet, zahiri nübüvvetir⁴⁴⁰.” ifadeleri ile izah edilmektedir. Hz. Ali, “Ebû Turâb” olan lakabına vurgu yapılarak alçak gönüllüğü temsil eden toprakla özdeşleştirilmekte ve nefs-i mutmainne mertebesinde olduğu anlatılmaktadır. Bu ise tasavvuf geleneği içerisinde değerlendirilmelidir.

Kitab-ı Cabbâr Kulu adlı eserde ise şeriât, tarîkat, mârifet ve hakikât kavramlarının açıklandığı bölümde Cabbâr Kulu, Hz. Peygamber ve Hz. Ali’nin yanına geldiklerini ve onların selamlarını alıp ellerini öptükten sonra oturduklarını⁴⁴¹ ve ikisi arasında geçen konuşmaları aktardığı sanal bir ortamdan bahsetmektedir. Burada Hz. Peygamber’e söylettirilen bazı sözlerin iyi değerlendirilmesi gerekmektedir ki bu bilgilerin hem tarihsel hem de teolojik temelleri sağlam gözükmemektedir. Bu açıdan şu ifadeler dikkat çekicidir:

“— Ey Ali! Kâfir olan bir kimse Allâh’ın ismini andığında Müslüman oluyor da, Allâh’ı anan bir Müslüman niçin kâfir olsun ki. Tarîkatı inkâr eden bir kimse, şeriâtı da inkâr etmiş olur. Hatta ma’rifet ve hakîkatı da, yani dördünü birden inkâr etmiş gibi olur. Bunları inkâr eden kimsenin, Allâh’a da Peygamber’e de inancı yoktur. Tarîkâta inanmayan kimse, inkârcıdır. İnkârcı olan kimse îmansız olarak ölür. Ne Allah’tan, ne de bizden şefaât görebilir. Sonsuza kadar Cehennem’de kalır.

— Ey Allâh’ın elçisi! Bir defa lâ ilâhe illallah Muhammedün Rasûlu’llah diyen kimsenin Cehennem’de kalmayacağı söyleniyor. [Tarîkâta inanmayan kimsenin sonsuza kadar Cehennem’de kalmasının] sebebi nedir?

— Ey Ali! Bir Müslüman îmansız bir şekilde ölürse, sağlığında yüz bin defa lâ ilâhe illallah demiş olmasının ona hiçbir faydası olmaz. Sonsuza kadar Cehennem’de kalır⁴⁴².” Buradaki ifadelerden tarîkatın ana unsurları şeriât, tarîkat, mârifet ve

⁴³⁹ Erkânnâme I, 24b/109.

⁴⁴⁰ Erkânnâme I, 28a-b/122-125.

⁴⁴¹ Kitâb-ı Cabbâr Kulu, 2b/83.

⁴⁴² Kitâb-ı Cabbâr Kulu, 5a-b/94-97.

hakikât olan dört esasın inanç sistemi içerisinde konumlandırıldığı görülmektedir. Çünkü bunları inkâr edenler ebedi cehennemlik olarak kabul edilmektedir.

Yine Hz. Peygamber’le Hz. Ali arasında geçen sohbetin devamında tarîkat ve dört esas öne çıkarılmaktadır: “ *Ey Allâh’ın elçisi! Manayı birden alırım da, dörtten veririm demek ne anlama gelmektedir? Şu anlama gelmektedir: Bir dediğim Allah’tır. Dört dediğimin birisi şeriat, birisi tarikat, birisi ma’rifet ve birisi de hakikattir. Manayı birden alayım da dörtten vereyim demek; dersi bir olan Allah’tan alayım da şeriat, tarikat, ma’rifet ve hakîkattan cevap vereyim anlamına gelmektedir*⁴⁴³.”

Cabbâr Kulu, Hz. Ali ve Hz. Peygamber’in bir arada olduğu ortamda Hz. Ali ile Hz. Peygamber Mürşidlerin durumları ile ilgili konularda sohbetler etmektedirler. Yine burada verilen bilgilerde iyice üzerinde düşünülmesi gereken konular bulunmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber’e söylenen şeylerin temel tanımlar ile çelişenleri görülmektedir. Örnek olarak münâfıklık kavramı dînî ıstılahta kalbiyle inanmadığı halde inkârını saklayıp diliyle inandığını söyleyerek mümin görünen kimse olarak tanımlanmasına rağmen⁴⁴⁴, Cabbâr kulu tarîkatın esaslarını inkâr eden kişi için kullanılmaktadır. Şöyle ki;

— *Münâfık diye, bi kimseyi başka bir kimseye karşı kıskırtan kişiye diyorum. Bu kimse Allâh’ın birliğine ve Hazret-i Muhammed’in Peygamberliğine tanıklık eder, namaz kılop, oruç tutar, peygamberlerin hepsine inanır. Allah dostlarını, öleceğini ve öldükten sonra dirileceğini kabul eder. Fakat tarîkatı, ma’rifeti, hakîkatı, tasavvuf ilmini ve mürşidleri inkâr eder. Allâh’ı ananları ayıplar, onlardan nefret eder. Bir kimse, bu dediklerimden birisini inkâr ediyorsa, ben ona münâfık derim*⁴⁴⁵. denilmektedir.

Konuşmalar arasında geçen ifadeden Hz. Peygamber Hz. Ali’yi tarîkattaki mürşid pozisyonunda görmektedir. Çünkü ona “Ey Ali! Şeriatta olanın durumunu anlattık. Şimdi de tarîkatta olan dervişlerin, senin döşeginde oturan mürşidlerin durumundan bahsedelim⁴⁴⁶.” demektedir. Yine sohbet arasında Hz. Peygamber’in

⁴⁴³ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 7b/105.

⁴⁴⁴ Bakara 2/8, Maide 5/41, Nisa 4/139-142. Ayrıca bkz. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Fikret Karaman vd, DİB Yayınları, Ankara 2006, s. 495-496;

⁴⁴⁵ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 10b/117.

⁴⁴⁶ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 12a/122.

sorular sorarak Hz. Ali'yi konuşturduğu önemli konulardan birisi de dört mezhep ve dört halife konusudur. Şöyle ki; “*Ey Ali! Dört mezhep hak değil midir?*”

Haktır, ey Allâh'ın elçisi!

— *Dört halife hak değil midir?*

— *Haktır, ey Allâh'ın elçisi.*

— *Bunlar nasıl hak ise, müridler de hakır. Onları inkâr edenin Müslümanlıkla bir ilgileri yoktur. Böyle kimselere şefaet etmem. Onların dostu şeytandır*⁴⁴⁷.” denilmektedir. Burada dört mezhebin isimleri zikredilmemekle birlikte literatürümüzde genel olarak Sünnî Fıkıh mezhepleri olan Hanefîlik, Şafîlik, Malikîlik ve Hanbelîlik için kullanılmaktadır. Eğer bunlar kastediliyorsa eserdeki yaklaşımın konumlandırıldığı gelenekle ilgili önemli bir veri olmaktadır⁴⁴⁸. Eserde dört halifenin de hak olduğu bilgisinin bizzat Hz. Ali tarafından söylettilmesi ise dört halifeye bakış açısından önem arz etmektedir.

Dervişin Kuşağı, Hırkası ve Tâcının açıklandığı bölümde tarikat içerisinde dervişin eğitimi üzerinde durulmaktadır. Dervişin bağlı bulunduğu Mürşid, onun mânevî yetkinliğini tasavvufî yollarla ölçtüktan sonra dervişi Allah dostlarından oluşan üstadların huzuruna götürmektedir. Bu üstadların en meşhurları da Hacı Bektâş Velî, Hz. Ali, Selmân-ı Fârisî ve Şeyh Muhyiddîn Arabî olarak sıralanmaktadır⁴⁴⁹. Burada anlatılan tarikat içindeki eğitim mertebeleri ile işleyişten ve zikredilen kişilerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Ali tasavvuf ehli büyük üstad olarak kabul edilmektedir.

Yine Hz. Ali ile ilgili ilginç yaklaşımlarda birisi de Hz. Peygamber'in Selmân-ı Fârisî'ye yaptığı “*Ey Selmân! Hakikat ilmini öğrenmek istiyorsan, Ali'ye git.(...) Ey Selmân! Allâhu Teâlâ bana hiçbir şeyi gizli bırakmadı. Hakikat, ma'rifet, tarikat ve şeriatın hepsini bana bildirdi. Fakat şeriatın anahtarını bana, tarikatın anahtarını Ali'ye verdi. Tarikat ilmini öğrenmek isteyen Ali'den, şeriat ilmini öğrenmek isteyen de benden öğrenir*⁴⁵⁰” şeklindeki nasihatta görülmektedir. Öyle ki Hz. Peygamber Selmân-ı Fârisî'yi Hz. Ali'nin yanına giderken davranması gereken

⁴⁴⁷ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 13a/126.

⁴⁴⁸ Koçoğlu, “Alevî-Bektaşî Klâsiklerinde Hz. Ali”, s. 69.

⁴⁴⁹ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 21bG/145.

⁴⁵⁰ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 62a/328.

şekille ilgili verdiği nasihatler de Hz. Ali'yi tarîkat velisi veya önderi gibi kabul edildiğini göstermektedir. Böylece tarîkatın adapları Hz. Peygamber'e söylettirilmiş olmaktadır⁴⁵¹.

Sonuç olarak Klasiklerde Hz. Ali, tasavvufî yönü sıkça vurgulanan bir mürşid olarak karşımıza çıkmaktadır. Ebû Turâb lakabı öne çıkarılarak nefs-i mutmainne'ye ulaşmış bir velî olarak görülen Hz. Ali şariat, tarîkat, mârifet ve hakikat gibi tarîkat düsturlarının önemine işaret edilip Allah dostu olarak tanımlanmaktadır. Hz. Ali'nin ve tarîkatın öneminin işlendiği bazı yerlerde temel İslamî/tasavvufî tanımlarla çelişen açıklamalar da bulunmaktadır. Tarîkat âdâbları bazen Hz. Peygamber'in ağzından söylettirilerek önemine dikkat çekilmek istenmekle birlikte bu bahislerde verilen bilgiler teolojik olarak problemlidir. Ayrıca buradaki Hz. Ali ile ilgili yapılan konumlandırma yukarıda İmâm Ali ve Hakk-Muhammed-Ali bahislerinde açıklanan Şî'î düşünceye yönelmiş görüşlerden ziyade geleneksel tasavvuf çizgileri içerisinde tutulduğu görülmektedir. Bu ise eserlerin hem tarihsel hem de düşünsel olarak sistematik bir bütünlük arz etmediğini göstermesi açısından önemlidir.

2.1.1.7. İlimin Kapısı Hz. Ali

Hz. Ali, çok küçük yaştan itibaren terbiyesi altında yetiştiği Allah Resulü'nün ahlakı ile ahlaklanmakla kalmamış, onun nübüvet nurunun bereketlerini en iyi bilen, tanıyan ve ona uyan olmuştur. Onun içindir ki, hadis âlimleri, üzerinde çok tartışmış ise de Hz. Peygamberden rivayet edilen, “*Ben ilim şehriyim; Ali de onun kapısıdır*” veya “*Ben hikmet eviyim, Ali de kapısıdır*” şeklindeki haberde⁴⁵² de ifade edildiği gibi, Hz. Ali denince ilk akla gelen kemal vasıflardan biri de ilimdir⁴⁵³. Sahabe arasında Kur'ân, hadis, tefsir ve özellikle fıkıh alanındaki bilgileriyle bir otorite olarak öne çıkan Hz. Ali daha sonraları bu ilimlerde referans alınmış bir şahsiyettir. Dolayısıyla da İslam'ın daha sonraki nesillere aktarılmasında köprü vazifesini ifa etmiştir. Rivayet ettiği hadislerin çoğu fıkhi konularda olup kendisinin yazmış olduğu ve diyete dair hükümlerle, düşman elindeki bir esiri kurtarmanın yolları, bir kâfir için Müslümanın öldürülemeyeceği, Medine'nin Harem bölgesi sınırları gibi

⁴⁵¹ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 63b-64a/335-336.

⁴⁵² Ahmed b. Abdullah et-Taberî, *Zehâirü'l-Ukbâ fi Menakibi Zevi'l-Gurba*, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire 1937, s. 77.

⁴⁵³ Fığlalı, *İmâm Ali*, s. 90.

konulardaki hadislerden oluşan bir de hadis sahifesi vardır⁴⁵⁴. Hz. Ömer onun hukuk bilgisini ve hüküm vermedeki başarısını “*En isabetli hüküm verenimiz, Ali idi*”⁴⁵⁵ diyerek ortaya koymuştur. Bu sebeple ilk üç halife önemli meselelerde Hz. Ali’nin görüşünü almayı ihmal etmemişlerdir⁴⁵⁶.

Hz. Peygamber’in onun ilmine vurgu yapan sözleri ve sonrasında sahabe arasında yüksek ilmiyle de ünlenen Hz. Ali’nin ilmiyle alakalı “Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde fazlaca bir malumata rastlanmamaktadır. Ancak eserlerde iki yerde “ilmin kapısı”⁴⁵⁷ olarak tanımlanmakta olup bu bilgiyi aşağıda paylaşacağız.

“*Hakk’ı bilmek dilersen, bil Ali’yi, / Oku ilmin kapısı, Murtazâ’dur*”⁴⁵⁸ beytinde Hz. Ali ilmin kapısı şeklinde nitelenmiştir. Hz. Ali, Hurûfî yorumlarla anlatılırken de onun ilmi yönü ön plana çıkartılarak şöyle anlatılmaktadır: “*Kur’ân’ın bütününde her ne varsa “kâf” ile “nûn”da mevcuttur. “Kâf” ile “nûn”da her ne varsa, Bismillâh’ta mevcuttur. Bismillâh’ta her ne varsa “bâ”nın noktasında mevcuttur. Bismillâh’ın “bâ”sının altındaki nokta Hazret-i Ali’dir. Her şey o noktada mevcuttur. Bütün ilimlerin kapısı o noktadır. Hazret-i Peygamber de şöyle buyurmaktadır: “Ben ilmin şehriyim, Ali de o şehrin kapısıdır*”⁴⁵⁹.” Eğer o noktayı zât ve sıfatı ile birlikte iyi anlar ve onun yolundan yürürsen, Kur’ân’ın bütününi kavramış olursun”⁴⁶⁰.

Görüldüğü gibi eserlerde Hz. Ali’nin hangi alanlarda ilim sahibi ve bu iliminin niteliğiyle ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak onun ilminin büyüklüğünü vurgulamak için hadis olarak nakledilen “Ben, ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır” riveyetinin önemle vurgulandığı görülmektedir.

Hz. Peygamber’in en yakınlarından ve sahabe arasında önemli bir konumda olduğunu gördüğümüz Hz. Ali’nin Klasiklerde genel olarak velâyeti ön plana çıkarılmaktadır. İlk dönem eserlerde Allah dostu olarak tanımlanan bu velâyetin zamanla evrilerek Hakk-Muhammed-Ali veya Muhammed-Ali kavramlarıyla

⁴⁵⁴ Saffet Sancaklı, “*Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber’in Hz. Ali ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi*”, *Hazreti Ali Sempozyum Bildirileri (24-25 Ekim 2007)*, Tibyan Yayınları, İzmir 2009, s. 167.

⁴⁵⁵ *Buhari*, Tefsir (Bakara) 7.

⁴⁵⁶ M. Yaşar Kandemir, “Ali” *DİA*, II, Ankara 1989, s. 375.

⁴⁵⁷ *İlm-i Câvidân*, 2a/70, 33b/323.

⁴⁵⁸ *İlm-i Câvidân*, 2a/70; Virani Baba burada “Ben, ilmin Şehriyim, Ali de onun kapısıdır” hadisine telmihte bulunmaktadır.

⁴⁵⁹ Taberî, *Zehâirü’l-Ukbâ*, s. 77.

⁴⁶⁰ *İlm-i Câvidân*, 33b/323.

nübüvvetle aynîleştiği görülmektedir. Böylece bir sahabî olarak değeri tartışılmaz olan Hz. Ali'nin konumunun daha da yükseltilerek peygamberlik mertebesine çıkarıldığı görülmektedir. Bazen de Hz. Ali peygamberlerden daha üstün olarak tanımlanmaktadır. Bunun nedeni Alevî-Bektâşî geleneği içerisine zamanla bazı Hurûfî-Bâtînî düşüncelerin ve Şî'î-Safevî etkilerin girmesinin kaynaklara yansımalarıdır.

2.1.2. Hz. Hasan

Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma ile Ali b. Ebi Tâlib'in büyük oğlu olan Hz. Hasan, hicretin üçüncü yılı Ramazan ayı ortalarında Medine'de dünyaya gelmiştir⁴⁶¹. Hz. Hasan doğduğunda babası Hz. Ali ona "Harb" ismini vermiş, fakat Allah Rasulü bu ismi değiştirerek daha önce cahiliyye döneminde bilinmeyen "Hasan" adını koymuştur⁴⁶². Künyesi Ebû Muhammed olan Hz. Hasan'ın vücudunun göğüsten yukarısı Rasulüllah'a çok benzediği rivayet edilmektedir⁴⁶³. Hz. Hasan'ın çocukluğunda, dedesinin ilgi ve alakasına mazhar olduğu, Hz. Peygamber'in onunla vakit geçirmeyi ve ona oyun oynatmayı sevdiği görülmektedir⁴⁶⁴.

Hz. Hasan, ilk halife döneminde cereyan eden önemli olaylarda yer almamış, Hz. Osman'ın hilafeti sırasında kardeşiyle birlikte Said b. As'ın Horosan seferine katılmış⁴⁶⁵, daha sonra Hz. Ali tarafından Hz. Osman'ı isyancılara karşı korumak ve evine su taşımakla görevlendirilmiştir. Babası hilâfete geldikten sonra da ona karşı çıkan Zübeyir b. Avvam ve Talha b. Ubeydullah'a karşı Kûfelileri babasının yanında yer almaya ikna etmek için Ammâr b. Yâsir'le Kûfe'ye gitmiş, Cemel ve Sıffîn savaşlarında da babasının yanında hazır bulunmuştur⁴⁶⁶.

⁴⁶¹ Celaleddin Abdurrahman es-Suyuti, *Tarihu'l Hulefa*, Daru İbni Hazm, Beyrut 2003, s. 150.

⁴⁶² İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Mârifeti's-Sahâbe*, Daru İbni Hazm, Beyrut 2012, s. 273; Muhammed b. İshak, *Siretü İbni İshak*, thk. Süheyl Zukar, Darül Fikr, Beyrut 1978, s. 247.

⁴⁶³ Suyuti, *Tarihu'l Hulefa*, s. 150.

⁴⁶⁴ Konuyla ilgili bazı örnekler şunlardır: Birgün Allah Rasulü namaz kılariken Hz. Hasan onun bacaklarının arasından geçmek istemiş, Allah Rasulü de bacaklarını açarak buna müsaade etmiştir. Allah Rasulü namazda secdede iken Hz. Hasan onun sırtına çıkmış, o da sırtından inene kadar secdesini uzatmıştır. Bkz. Suyuti, *Tarihu'l Hulefa*, s. 151 Allah Rasulü birgün de, hutbede iken üzerlerinde kırmızı entarileriyle Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin gelmişler, Hz. Peygamber, aşağıya inerek onları kucığına almış ve "Mallarımız ve çocuklarımız sizin için bir imtihandır." buyuran Allah Teâlâ doğru söylemiştir. Onları görünce dayanamadım. " demiş ve sonra hutbesine devam etmiştir. Tirmizi, Menakıb 30.

⁴⁶⁵ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, red. Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, II, İstanbul 1992, s. 198.

⁴⁶⁶ Ethem Ruhi Fırlalı, "Hasan", *DİA*, XXVI, İstanbul 1997, s. 282.

Hız. Ali Abdullah b. Mülcem tarafından yaralandıktan sonra, Cüdebb b. Abdullah onun yanına gelerek kendisinden sonra Hız. Hasan'a biat'ı sorduklarında size bunu ne emrederim ne de nehyederim cevabını almış ve Hız. Ali bu kararı ümmete bırakmıştır⁴⁶⁷. Fakat Şî'iler Hız. Ali'nin bir vasiyetnâme yazarak Hız. Hasan'ı veliaht tayin ettiğini savunmuşlardır⁴⁶⁸.

Hız. Hasan, babası Hız. Ali'nin 21 Ramazan 40 /29 Ocak 661 tarihinde vefatı üzerine, bir rivayete göre aynı gün⁴⁶⁹, bir rivayete göre de⁴⁷⁰ iki gün sonra 37 yaşında iken Kufe'deki bey'atla hilâfet makamına gelmiştir⁴⁷¹. Hız. Ali'nin vefatıyla boşalan hilâfet makamına Hız. Hasan'ın seçildiğini haber alan Muaviye Kûfe üzerine yürüyerek Medâin yakınlarındaki Meskin'e kadar geldi. Durumu öğrenen Hız. Hasan Muaviye'ye karşı ordusunu hazırlayarak yola çıktı. Ancak askerlerin savaşa isteksizliklerini görünce bir konuşma yaparak birliğin ayrılıktan hayırlı olduğunu vurguladı ve savaş hususundaki isteksizliklerine de işaret etti. Bunun üzerine askerlerin içinden Harici görüşü benimseyen bazı kimseler Hız. Hasan'a, babası gibi kâfir olduğunu söyleyerek saldırdılar ve mallarını yağmaladılar. Onların yanından ayrılan Hız. Hasan, Medâin'e giderken bir suikast girişiminde yaralandı. Bütün bunlardan sonra zaten barış taraftarı olan Hız. Hasan Muaviye'ye barış yapmak için mektup yazdı⁴⁷². Muaviye de barış isteğine karşılık vermiş ve temsilci olarak Abdullah b. Âmir ile Abdullah b. Samura'yı Hız. Hasan'a göndermiştir. Onlar da Hız. Hasan'ın ileri sürdüğü şartları kabul etmişler⁴⁷³ ve buna karşılık olarak Hız. Hasan hilafet haklarından vazgeçmiştir.

Hız. Hasan Muaviye ile anlaşmak suretiyle, Müslümanlar arasında yeniden kan dökülmesini istememiş ve insanların sulh içinde yaşamalarını arzulamış olmak

⁴⁶⁷ -Taberi, *Tarihu't-Taberi*, s. 146-147.

⁴⁶⁸ Muhammed b. Yakub el-Kuleyni, *Usulu'l-Kâfi*, I, Daru'l-Murtaza, Beyrut 2005, s. 216-217; Ethem Ruhi Fığlalı, *İmamiyye Şiası*, Ağaç Kitabevi, İstanbul 2008, s. 85.

⁴⁶⁹ Suyuti, *Tarihu'l Hulefa*, s. 153.

⁴⁷⁰ Mes'udi, *Mürücu'z-Zeheb*, III, s. 5.

⁴⁷¹ Ethem Ruhi Fığlalı, İslam Tarihinde Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin Dönemleri, *AÜİFD*, XXVI (1984), s. 354.

⁴⁷² Adnan Demircan, Hız. Hasan Ve Halifeliği, *HÜİFD*, I (1995), s. 90-91.

⁴⁷³ Hız. Hasanın yaptığı sözleşme ve şartları şunlardır: 1. Hız. Hasan ve yakınları Medine'ye ulaştırılacak ve taraftarlarına bir şey yapılmayacak, 2. Hilafetinde Kur'ân, Sünnet ve Hulefa-i Salihin'in yolundan gidilecek, 3. Kimsenin malına, ailesine ve canına zarar verilmeyecek, 4. Muaviye kendi döneminden sonra veliaht tayin etmeyecek ve halife şûrayla seçilecek, 5. Kendisinin duyacağı yerde Hız. Ali'ye sebedilmeyecek, 6. Kufe'deki beytülmal ile Fesâ ve Darabcerd bölgesi haracı kendisine verilecek, 7. Medine, Irak ve Hicaz bölgesinde Hız. Ali döneminde alınan vergilerden fazlası istenmeyecek. Bkz. Taberi, *Tarihu't-Taberi*, V, s. 158-159; M. Bahaüddin Varol, *Hız. Hasan*, TDV Yayınları, Ankara 2014, s. 152.

gibi büyük bir âl-i cenaplık göstermiştir. Ne var ki Muaviye ve adamları, başta Kûfe valisi Muğire b. Şû'be olmak üzere, Hz. Ali ve soyuna hiç iyilikte bulunmamış ve sözlerinde de durmamışlardır⁴⁷⁴.

Anlaşmadan sonra Kufe'den ayrılarak Medine'ye yerleşen Hz. Hasan, orada 10 yıl yaşadıktan sonra Yezid b. Muaviye ile evlendirilmek vaadiyle kandırılan karısı Câ'de binti Eş'âs b. Kays tarafından zehirlenmiş ve 5 Rabiul Evvel 50 tarihinde vefat ederek Bâki mezarlığında annesi Hz. Fâtıma'nın yanına defnedilmiştir⁴⁷⁵.

Sade bir hayat yaşayan, ömrünü zühd ve takva ile geçirip mü'minlerin kanı dökülmemesi için hilâfet gibi bir makamdan çekilen Hz. Hasan'la ilgili olarak "Alevî-Bektâşî Klasikleri"nde kısa bilgilere rastlamaktayız.

Eserlerde İsrâfil'in sûr'a üfledikten sonra insanların yeniden dirilerek ahirette şahit olacakları durumlar anlatılırken, o elim durumdan muzdarip olan Allah Rasulü ağlayarak şöyle demektedir. "*Resul (a.s.) bu korkunç durumu işitince "Eyvah yazık! Ümmetimin çaresiz asîlerinin durumu ne olacak."* dedi. *Mustafâ eydür "İlahi bana Fâtıma guşşası yok Hasan Hüseyin guşşası yok bana ümmetüm âsîlerin gerek."* dedi⁴⁷⁶." Allah Rasulü, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz. Fâtıma'dan bahsederken onlar için bu sıkıntılı durumda tasalanmaya gerek olmadığını söylemekte, esas onu endişelendirenlerin ümmetten âsî olanlar olduğu görülmektedir. Hakk'a yürüyen bir kimsenin günahlarının affına, kabrinin cennet bahçelerine dönmesine ve meleklerin suallerine kolay cevap verebilmesine vesile olarak Oniki İmâm'ın ismi sayılmaktadır. Bunlar ulu zatlar olarak nitelenirken Hz. Hasan, "İmam Hasan Hulki Rıza⁴⁷⁷" olarak lakablandırılmıştır.

Musâhiplik kavlinin yerine getirilmesi ile ilgili verilen öğütlerde, 12 farzı yerine getiren talip Muhammed-Ali yolunda kutbü'l-evliyâ olmaktadır. Bu on iki farzın birincisi Muhammed Mustafa, ikincisi Aliyyü'l-Murtazâ üçüncü farz ise Şâh Hasan Hulki Rıza olarak sayılmakta ve sonrasında Oniki İmâm tamamlanmaktadır. Dolayısıyla Hz. Hasan hem Oniki İmâm'dan birisi olarak hem de musâhipliğin üçüncü farzı kabul edilerek Musâhiblik kurumuna dair âdâb ve erkân'ın önemli bir

⁴⁷⁴ Fığlalı, *Türkiyede Alevîlik Bektâşilik*, s. 257.

⁴⁷⁵ Suyuti, *Tarihu'l Hulefa*, s. 154-155.

⁴⁷⁶ *Besmele Tefsiri*, 13a/86.

⁴⁷⁷ *Kitâb-ı Dâr*, 7a-b/58-61; *Erkânâme I*, 18a/90.

unsuru haline getirilmiş ve Bâtınî şeklindeki yorumlarla da anlatılmıştır⁴⁷⁸. Hz. Peygamber ile Oniki İmâm farzı kifaye olarak ifade edilmiş fakat sadece onuncu farz anlatılırken Muhammed Taki ve Ali Naki birlikte zikredilmiştir⁴⁷⁹.

Hz. Peygamber’le Hızır arasında geçen konuşmada da Hz. Peygamber Oniki İmâm’dan bahsederken “*Yâ Hızır, Ali-Muhammed kendi rûhumdur, belli bil, Hasan-Hüseyin aslımdır yâ Hızır belli bil*⁴⁸⁰.” denilerek Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’le beraber Oniki İmâm’ın kendi ruhundan olduğu anlatılmaktadır. Ancak Oniki İmâm sayıldığı bu yerlerde sekizinci İmam Ali Rıza anılmamaktadır.

Hızırnâme’de Hz. Hasan’ın târihî hayatından kısaca “*Hazret-i İmâm Hasan altı ay imâmlık eyledi, kırk yedi yaşında vefât etti. İbn-i Asber kızı avradı idi Muâviye meşveretiyle ağu verdi. Andan şehîd oldu. Ol dahi Medîne’de yatar*⁴⁸¹” bilgilere yer verilmiştir.

“Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde sahabeden biri olarak baktığımızda Hz. Hasan Oniki İmâm’dan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber tarîkat içerisinde musâhiplik kavlinin yerine getirilmesinde temel unsurlardan biri Hz. Hasan’dır. Hz. Peygamber’in kendi aslından olarak görülen ve “İmam Hasan” şeklinde anılan Hz. Hasan Klasiklerde bir tarîkat büyüğü velî şeklinde konumlandırılmaktadır.

2.1.3.Hz. Hüseyin

Hz. Peygamber’in çok sevdiği torunlarından ve Hz. Ali’nin ikinci oğlu olan Hz. Hüseyin, 5 Şaban 4/ 30 Aralık 626 tarihinde Medine’de dünyaya gelmiş ve adını Allah Rasulü koymuştur⁴⁸². Künyesi “Ebû Abdillâh”, lakabı ise “eş-Şehid”dir. Doğumunun yedinci günü Allah Rasulü iki akika kurbanı kestirmiş ve kızı Hz. Fâtıma’ya Hz. Hüseyin’in saçlarını keserek ağırlığınca gümüşü fakirlere tasadduk etmesini emretmiştir⁴⁸³.

⁴⁷⁸ Koçoğlu, “Alevî-Bektaşî Klâsiklerinde Hz. Ali”, s. 83.

⁴⁷⁹ *Hızırnâme*, 19a-20a/108-112.

⁴⁸⁰ *Hızırnâme*, 103a/444; *Hızırnâme*, 112b-113a/483-484.

⁴⁸¹ *Hızırnâme*, 165a/692.

⁴⁸² Taberi, *Tarihu't-Taberi*, II, s. 555.

⁴⁸³ El-Hakim en-Neysaburi, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, III, Darul Haremeyn, Kahire 1997, s. 214.

Hız. Peygamber torunları Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin'e olan sevgisini her yerde izhar etmiş ve onlara bakarak "Allah'ım! Ben bunları seviyorum. Sen de sev bunları!" diyerek dua etmiştir⁴⁸⁴.

Hız. Hüseyin, ilk iki halife döneminde olan önemli olaylarda fiilen yer almamış, ancak Hız Osman'ın hilâfeti döneminde abisi Hız. Hasan'la beraber, Said b. el-As'ın Kufe'den Horosan'a yaptığı sefere katılmıştır. Yine Hız. Hasan'la beraber Hız. Osman'ın evini muhâsara eden isyancılara karşı Halife'yi korumak üzere babası Hız. Ali tarafından görevlendirilmiştir⁴⁸⁵. Hız. Ali'nin hilâfetinde ise onunla beraber Kâfe'ye gitmiş, bütün seferlerine katılmış ve şehid edilmesinden sonra da yine onun emrine uyarak Hız. Hasan'a itaat etmiştir⁴⁸⁶. Hız. Hasan'ın vefatından sonra Yezid'in hilâfete gelişine kadar ki dönemde de zühd ve takvâ üzerine sakin bir hayat yaşamıştır.

Hız. Hüseyin, Muaviye'nin ölümü üzerine hilâfet makamına gelen Yezid'e biat etmemiş daha sonra Müslümanları derinden etkileyen ve hakkında şiirler ve edebiyatta maktel-i hüseyin olarak bilinen mersiyeler yazılan Kerbela olayı gerçekleşmiştir. Hız. Hüseyin ve ailesi 10 Muharrem 61/ 10 Ekim 680 tarihinde Kerbela'da hunharca şehit edilmiştir⁴⁸⁷.

Yukarıda kısaca hayatını anlattığımız Hız. Hüseyin, Hız. Peygamber'in torunu ve Ehl-i Beyt'ten olması, Allah Rasulü'nün nesebini devam ettirenlerden biri olması ve Hız. Peygamber'in onunla ilgili rivayetlerini dikkate aldığımızda sahabe arasında önemli bir konuma sahiptir. Hiç şüphesiz Alevî-Bektâşî nitelemeli gruplar arasında da önemli bir yeri olan Hız. Hüseyin'den Klasiklerde şöyle bahsedilmektedir:

Hacı Bektaşî Veli'nin seyyid ve gerçek Resul evladı olduğu soyu açıklanırken Hız. Hüseyin "*İmam Hüseyin Veli*"⁴⁸⁸ şeklinde anılmıştır. Bu niteleme farklı yerlerde de⁴⁸⁹ kullanılmıştır. Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin bazı beyitlerde göz nuru⁴⁹⁰ ve Şebber

⁴⁸⁴ *Buhari*, Fedail'u Ashabı'n-Nebi, 18; Yine Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin için: Cennet gençlerinin iki seyyidi rivayeti için bkz. Neysaburi, *el-Müstedrek*, III, s. 198.

⁴⁸⁵ Fığlalı, *İslam Tarihinde Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin Dönemleri*, s. 359.

⁴⁸⁶ Fığlalı, *İslam Tarihinde Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin Dönemleri*, s. 359.

⁴⁸⁷ Taberi, *Tarihu't-Taberi*, V, s. 400; Ayrıca bkz. M. Asım Köksal, *Hız. Hüseyin ve Kerbela Faciası*, Akçağ Yayınları, Ankara 1984; Ethem Ruhi Fığlalı, "Hüseyin", *DİA*, XXVIII, İst. 1998, s. 518-521.

⁴⁸⁸ *Velâyetnâme*, 2b/61.

⁴⁸⁹ *Velâyetnâme*, 2b/61; *Velâyetnâme*, 15a/110.

⁴⁹⁰ *İlm-i Câvidân*, 2a/70, 14b/171.

ü Şübber⁴⁹¹ olarak isimlendirilmiştir. Bu isimler İbranice'dir ve Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin doğduklarında Hz. Cebrâil tarafından Hz. Peygamber'e indirilmiştir. Hz. Peygamber de bu adları kavminin anlamayacağını düşünür. Dolayısıyla halkın da anlayabileceği kendi dillerinde isimlerle değiştirilmesini ister. Bunun üzerine Cebrâil, Şebber ve Şübber kelimelerinin Arapça'daki karşılığı olan Hasan ve Hüseyin adlarını getirmiştir⁴⁹².

Hacı Bektâş-ı Velî hazretlerinin doğumları bahsinde Musây-ı Sâni ile İmam Musâyü'r-Rizâ karşılaşmasında ikram edilen bir şerbet üzerine "*Ceddümüz Hazret-i İmâm Hüseyin Velî Kerbelâda susuz şehîd oldu. Biz şeker şerbeti içiyoruz*⁴⁹³" sözleriyle Hz. Hüseyin'in şehadetinden bahsedilerek bu üzüntü sebebiyle dünya lezzetlerinden uzak durulmasına vurgu yapılmıştır. Hacı Bektâş-ı Velî (K.S.A.) Hz. Seyyid'in mezarını ziyaret etmeğe geldiği zaman da "*Muharrem ayınca ölen İmam Hüseyin Veli'nin matemini bizim üzerimize olsun ve Hacılar bayramında yapılan toplantı Seyyid'in üzerine olsun*⁴⁹⁴" sözleriyle onun matemine işaret edilmiştir. Yapılan dua ve niyazlarda da Hz. Hüseyin vesile kılınmış, "*hâceti kâbûl olan ve dergâhda dökülen İmâm Hüseyin şehîdleri (gözyaşları) için*⁴⁹⁵" ve "*Allahım! Kerbela çölünün mazlum şehidi İmam Hüseyin'e rahmet et*⁴⁹⁶" ifadeleri buna örnek teşkil etmiştir.

Hızırnâme'de ise İmam Câ'fer ile Şeyh Sâfi'nin sohbetleri sırasında Şeyh Sâfi'ye vahiy geldiğinden bahsedilmektedir⁴⁹⁷. Tâlibin Şeyh Sâfi'ye bağlılığının vurgulandığı yerde "*hem tâlibin Hasan'ı ve Hüseyin'i*⁴⁹⁸" ifadelerinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'nin talib nazarındaki değeri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Şefaât'in nasıl ve öncelikle kimlere olacağı bölümünde Hak Teâlâ'nın Hz. Âdem ile olan diyaloglarında ve Hz. Âdem'in ahiret âlemindeki gezintisinde bir kapı üzerinde "*Ene ahsenü'l-Muhsinîn tûbâ le-hüm ve hüsne'l-meâb. Hâzâ Hüseyin*⁴⁹⁹" yazılı olduğunu

⁴⁹¹ Hızırnâme, 3a/44.

⁴⁹² Hızırname, s. 25; Bu rivayet için bkz. Köksal, *Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası*, s. 28.

⁴⁹³ *Velâyetnâme*, 4a-4b/66-69; *Velâyetnâme*, 132a/578; *Hızırnâme*, 42a/200; *Hızırnâme*, 45a/212.

⁴⁹⁴ *Velâyetnâme*, 132a/578.

⁴⁹⁵ *Kitâb-ı Dâr*, 18b/105.

⁴⁹⁶ *İlm-i Câvidân*, 2a/70.

⁴⁹⁷ *Hızırnâme*, 28a/144.

⁴⁹⁸ *Hızırnâme*, 28b/147.

⁴⁹⁹ "Ben iyilik sahiplerinin en iyisiyim. Ne mutlu onlara güzel son onlarındır. Bu Hüseyin'dir."

görmektedir ⁵⁰⁰ . Burada Kerbelâ'da şehit edilen Hz. Hüseyin ahiret adına müjdelendiği işaret edilmektedir.

Oniki İmâm'ın vefatları, kimlerin şehit ettikleri ve kabirlerinin nerde olduğunun anlatıldığı yerde Hz. Hüseyinle ilgili olarak şöyle bilgiler verilmektedir: *“İmam Hüseyin dahi ol yıllarda birkaç yıl imâmlık eyledi. Elli beş yaşında vefât etti. Şimr lâin şehîd etti. Kerbelâ'da yatar⁵⁰¹.”* Hz. Hüseyin ile ilgili verilen bu tarihsel bilgiler içinde onun birkaç yıl imâmlık yaptığı söylenmektedir. Oysaki Hz. Hüseyin'in hayatına baktığımızda hilafet makamına hiç gelmemiştir.

“Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde İmam Hüseyin Velî şeklinde anılan Hz. Hüseyin'den bahsedilen yerlerde onun şehâdeti hatırlatılarak üzüntü duyulması ve dünya nimetlerinden faydalanırken bu mâtemin hatırlanması vurgulanmaktadır. Tarîkat içinde de tâlibler nazarında değeri ortaya konulurken Hz. Âdem'in ahirette bir kapının üzerine Hz. Hüseyin'in adının yazdığı rivayet edilerek müjdelendiği görülmektedir. Hiç halifelik makamına oturmadığı halde birkaç yıl halifelik yaptığı bilgisi de verilmektedir. Sahabeden biri olarak Hz. Hüseyin'in eserlerde “imâm” olarak ⁵⁰² mezhepsel bir algı ile değil tarîkat içerisinde Allah dostu bir veli şeklindedir.

2.1.4.Hz. Fâtıma ve Hz.Hatice

“Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde Hz.Fâtıma ve Hz. Hatice'den bahsedilirken genel olarak aynı şekillerde konumlandırılmıştır. Sadece âl-i âbâ olarak tarif ettiğimiz Allah Rasulü, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in anıldığı yerlerde Hz. Fâtıma tek başına kullanılmakta ve Hz. Hatice'den bahsedilmemektedir. Bu nedenle Hz. Fâtıma ve Hz. Hatice'yi aynı başlık altında inceleyeceğiz.

Hz. Peygamber'in dört kızından en küçüğü olan Hz. Fâtıma, peygamberlik gelmeden bir veya beş sene önce Kureş'in Kâbe'yi yeniden inşası sırasında Mekke'de dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber'in Hz. Hatice'den doğup da kendisinden sonra vefat eden tek kızı olan Hz. Fâtıma'nın künyesi “Ümmü'l Haseneyn” ve “Ümmü Ebiha”dır. Babası Allah Rasulü'nün Mekke'de yaşadığı sıkıntılara şahit olmuş, küçük yaşına rağmen Hz. Peygamber Kâbe'de namaz

⁵⁰⁰ *Hızırnâme*, 149a-b/628-631.

⁵⁰¹ *Hızırnâme*, 165a/692.

⁵⁰² *Velâyetnâme*, 2b/61; *Velâyetnâme*, 15a/110.

kılarak omuzlarına deve işkembesi koyan müşriklere karşı yardıma koşup pislikleri temizleyen o olmuştur⁵⁰³. Hz. Peygamber'in hicretinden sonra da Hz. Ali ve yanındakilerle beraber Medine'ye hicret etmiştir⁵⁰⁴.

Bedir savaşından hemen sonra Hz. Ali ile evlenen Hz. Fâtıma birer yıl arayla Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i dünyaya getirmiş, daha sonraki yıllarda da Ümmü Gülsüm, Zeynep ve küçük yaşta vefat ettiği bilinen Muhsin doğmuştur.

Hz. Fâtıma, Hz. Peygamber'in vefatının ardından Hz. Abbas'la beraber Hz. Ebû Bekir'e giderek babasının mirasını istemiş, o da peygamberlerin miras bırakmayacağına dair hadisini⁵⁰⁵ hatırlatarak bu talebe olumsuz cevap vermiştir. Ancak Hz. Fâtıma Halife'nin bu tavrına gücenerek vefat edinceye kadar da onunla bir daha bu konu hakkında konuşmamıştır. Hz. Fâtıma, Hz. Peygamber'in vefatından beş buçuk ay sonra vefat etmiş ve naaşını Hz. Ali ile Hz. Ebû Bekir'in hanımı Esmâ binti Humeys yıkamıştır. Cenaze namazını Hz. Ali veya Hz. Abbas kıldırılmış ve vasiyeti üzerine geceleyin Cennetü'l-Baki'de defnedilmiştir⁵⁰⁶.

Hz. Peygamber'in ilk eşi olan Hz. Hatice ise m. 556 yılında Mekke'de doğmuştur. Hem baba hem de anne tarafından Hz. Peygamber'le akraba olan Hz. Hatice'nin, babası Kureyş eşrafından olan Huveylid, annesi ise Fatıma bint Zaide b. Cündeb el-Amiriyye'dir. İslamiyetten önce üstün iffeti, namuslu bir hayat sürmesi sebebiyle "Temiz Kadın" anlamına gelen "Tâhire" lakabıyla anılmış, daha sonraki dönemlerde Allah Rasulü'nün ilk eşi olması sebebiyle "Kübrâ" lakabı kullanılmıştır⁵⁰⁷.

Hz. Hatice peygamberlik geldikten sonra onu ilk tasdik eden ve inanan kişidir⁵⁰⁸ ve müşriklerin zulmü karşısında Allah Rasulü'nü yalnız bırakmamış ve bütün servetini İslam adına harcamaktan da çekinmemiştir. 25 yıl süren evlilikten sonra hicretten üç yıl önce vefat etmiştir⁵⁰⁹.

⁵⁰³ *Buhari, Vudu'*, 69.

⁵⁰⁴ Muhammed İbn İshak, *Siretü İbni İshak*, thk. Süheyl Zekar, Darül Fikr, I, Beyrut 1978, s. 132; M. Yaşar Kandemir, "Fatıma", *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 219.

⁵⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, s. 10.

⁵⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Mârifeti's-Sahâbe*, s. 396; Kandemir, "Fatıma", s. 219-220.

⁵⁰⁷ Said Eyyub, *Zevcatü'n-Nebi*, Darü'l Hadi, Beyrut 1997, s. 38-39; M. Yaşar Kandemir, "Hatice", *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s. 465.

⁵⁰⁸ Said Eyyub, *Zevcatü'n-Nebi*, s. 40.

⁵⁰⁹ Said Eyyub, *Zevcatü'n-Nebi*, s. 43.

“Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde Hz. Hatice ve Hz. Fâtıma ile ilgili sınırlı bir bilgiye rastlanmakla birlikte ikisinin beraber anılması dikkat çekmektedir. Yapılan bir dua kişinin affını Yüce Allah’tan niyaz ederken Oniki İmâm ile birlikte Hz. Fâtıma ve Hz. Hatice de affa vesile olarak gösterilmektedir⁵¹⁰. Bir Hutbe Örneği⁵¹¹ ve tarîkata girme usûlü⁵¹² başlıklı kısımda Oniki İmâm’a salât ederken onlar arasında yine Hz. Fâtıma ve Hz. Hatice’ye rastlamaktayız. Ayrıca tarîkat âdâbında tâliblerin Ehl-i Beyt’i tanımları kısmında⁵¹³, evrenin aslı ve bütün varlıkların var olma sebebi Hurûfî-Bâtînî bakış açısıyla anlatılırken⁵¹⁴ Hz. Hatice ve Hz. Fatıma Ehl-i Beyt’ten sayılmaktadırlar. Klasiklerde ilginç ifadelerle de rastlanılmakta “*Hadîce, Fâtıma, Düldül, Kanber, Ali’nin evlâdı çoktur*⁵¹⁵.” ifadelerinde Hz. Hatice, Hz. Fâtıma, Hz. Ali’nin hizmetçisi ve atı Hz. Ali’nin evladı olarak tanımlanmıştır.

Sonuç olarak Hz. Hatice ile Hz. Fatıma çoğunlukla Oniki İmâm ve Ondört Masum’la beraber anılmış ve onların arasında Ehl-i Beyt’ten oldukları zikredilmiştir. Tarîkat âdâbında Oniki İmâm salât ederken ve dualarda da anılmakla beraber Hz. Peygamber Hz. Fâtıma’ya “*Şâh’ın Fâtıma’sı*”, “*Habîbin kızı*” ve “*İmâmların anası*” şeklinde seslenmiş⁵¹⁶ ve onu bu şekilde tanımlamıştır. Hz. Peygamber’in eşi ve kızı olan bu iki hanım sahabenin Klasiklerde Ehl-i Beyt olmaları öne çıkarılarak bu yönleriyle konumlandırılmaktadırlar.

2.1.5. Selmân-ı Fârisî

Selmân-ı Fârisî’nin Müslüman olmadan önceki adı Mâbih b. Büzehşan’dır⁵¹⁷. Babası Mecûsî birköy yöneticisi (Dihkân)⁵¹⁸ olan Selmân-ı Fârisî İran’da dünyaya gelmiş⁵¹⁹, sonra da Hıristiyanlığı yakından tanımış ve Hz. Peygamber’in Medine’ye

⁵¹⁰ *Kitâb-ı Dâr*, 7a-b/58-61.

⁵¹¹ *Erkânâme I*, 18a/90.

⁵¹² *Erkânâme I*, 23b/105.

⁵¹³ *Erkânâme I*, 30a/130.

⁵¹⁴ *İlm-i Câvidân*, 18b/203; *İlm-i Câvidân*, 15a/175.

⁵¹⁵ *Hızırnâme*, 2a/40.

⁵¹⁶ *Hızırnâme*, 105a/452.

⁵¹⁷ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe fî Mârifeti’s-Sahâbe*, s. 500.

⁵¹⁸ İbn İshak, *Siretü İbni İshak*, I, s. 87; Dihkân, emrileri altında çiftçilerin köle gibi çalıştığı kişilere denilmektedir. Bkz. Hayrettin Karaman, *İslâm Hukuk Târîhi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 28.

⁵¹⁹ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe fî Mârifeti’s-Sahâbe*, s. 499.

hicretinden sonra Müslüman olmuş önemli bir sahâbedir. Müslüman olduktan sonra Selmân-ı Fârisî ismiyle meşhur olmuştur⁵²⁰.

Selmân-ı Fârisî Hendek Savaşı öncesi Hz. Peygamber'in vesilesiyle kölelikten kurtulmuş⁵²¹, Allah Rasulü onu Ebü'd-Derdâ ile kardeş yapmıştır⁵²². Hendek savaşına katılan Selmân-ı Fârisî hendek kazılması esnasında Ensâr ile Muhâcir arasında ortaya çıkan ihtilâf üzerine, Hz. Peygamber'in "Selmân bizdendir, Ehl-i Beyt'indendir" iltifatıyla da Ehl-i Beyt'e dâhil edilmiştir⁵²³. Hz. Peygamber'in sevgi ve övgüsüne mazhar olan Selmân-ı Fârisî, Hz. Osman döneminde Medâin'de vefat etmiştir⁵²⁴.

Selmân-ı Fârisî'nin Ehl-i Beyt'ten sayılmasıyla beraber Şî'îler onu çok az sayıdaki güvenilir sahabîler arasında saymış, onu Hz. Ali'den sonra ikinci sırada önemli bir kişi kabul etmişlerdir. Bazı aşırı Şî'îler, Hz. Ali'nin Allah katındaki makamına vakıf olduğu için onu hüccet kabul etmiş, gulatı Şî'â'dan bir grup ise onu peygamber saymış, hatta ona peygamberin de üstünde bir değer atfetmişlerdir⁵²⁵. Nusayrîler O'nu üç gizli harften birisi olarak kabul etmiş, Nusayrîliğin tanrı anlayışında, "ayn" harfi Ali'yi; "mim" harfi Muhammed'i; "Sin" harfi ise Selmân'ı ifade ettiğini kabul etmişlerdir⁵²⁶. Dürzîler; tenâsüh inancına göre Hamza b. Ali'nin değişik dönemlerde farklı tezahürlerinin olduğuna ve Hz. Peygamber döneminde de Selmân-ı Fârisî olarak zuhur ettiğine inanmışlar⁵²⁷, Nizariyyenin kıyamet doktrinine göre de mevcut imâm Ali ile özdeşleşerek onun ruhî gerçekliğinde mü'minlere tecelli etmekte, ona inananlar da Selmân-ı Fârisî ile özdeşleşmişlerdir⁵²⁸.

Kitab-ı Dar'da, Hakk'a yürüyen bir kimsenin arkasından yapılan merasimde, kabrinin cennet bahçelerinden bir bahçe olması, günahlarının bağışlanması, çekeceği ceza varsa affedilmesi ve meleklerin suallerine kolay cevap verebilmesi için dua

⁵²⁰ İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebü'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, Muhammed Avvame, Deru'r-Reşid, Suriye 1986, s. 246.

⁵²¹ İbn İshak, *Siretü İbni İshak*, I, s. 91; Bkz. Ahmet Şükrü Altay, *Selman-ı Farisi Hayatı Şahsiyeti İlk İslam Toplumundaki Yeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), SÜSBE, Konya 2008, s. 23-24.

⁵²² İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, s. 563.

⁵²³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, s. 168.

⁵²⁴ İbn Sa'd, *Tabakatü'l-Kübra*, III, s. 66.

⁵²⁵ İbrahim Hatipoğlu, "Selman-ı Farisi", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 442-443.

⁵²⁶ Fıgılalı, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, s. 209.

⁵²⁷ Ahmet Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004, s. 130.

⁵²⁸ Öz, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 179.

edilmektedir. Edilen dua'da Selmân-ı Fârisî "*dahi kırklar cem'inde içilen şerbet-i engürün ve onu getiren Selmân-ı Fârisî'nin (...) hürmeti hakkı için*⁵²⁹" denilerek duaya vesile olarak anılmış ve "kırklar cem'inde içilen üzüm şerbetini getiren kişi" olarak tanımlanmıştır. Dervişin Kuşağı, Hırkası ve Tâcının ne anlama geldiğinin açıklandığı bölümde Mürşid'in, dervişi tasavvufî açıdan keşif yoluyla ölçmesi gerektiği söylenmektedir. Dervişin üstadların önüne çıkabilmesi için, içinin ve dışının aynı olması gerekmekte olup Allah dostu olarak görülen bu üstün mertebedeki üstaplardan birisinin de Selmân-ı Fârisî olduğu görülmektedir.⁵³⁰

Şeriat ve hakikat ilimlerinden birkaç konunun açıklandığı bölümde Cabbâr Kulu'nun Hz. Peygamber'i bir makamda gördüğü ve yanına Selmân-ı Fârisî geldikten sonra aralarında geçen diyalogları anlattığı manevi/sanal bir ortamdan bahsedilmektedir. Burada Selmân-ı Fârisî tarikatın gereklerini öğrenirken, Hz.Peygamber'den Şeriat ilmini⁵³¹, Hz. Ali'den de Hakikat ilmini⁵³² öğrenen bir derviş şeklinde görülmektedir.

Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasında geçen bir konuşmada Allah Rasulü Miraç gecesi kırmızı yakuttan bir saray gördüğünü, Cebrâil'in (as) onu içeri aldığı ve içinde bir hırka, bir taç, bir şedd bulunan bir sandık gösterdiğini anlatmaktadır. Cebrâil sandıktaki hırka, taç ve şeddi Allah rasulüne giydirmiş, O da Hz. Ali'ye giydirerek şeddi beline bağlamış ve bunları halifelerine giydirmesini söylemiştir. Akabinde olaylar şöyle devam etmektedir: "*Bundan sonra İmam Ali ayağa kalkıp on yedi rekat namaz kıldı ve on yedi kimsenin bellerini bağladı ilk olarak Seman-ı Farisi'nin beline bağladı. Çünkü Peygamberin hizmetindeydi ve büyük kişiydi. Zira Rasulullah onun hakkında şöyle buyurmuştur: "Selman Ehl-i Beyt'indedir. Evvel ve ahir ilimleri bilir. Cennet de Selman'a müştaktır."* Üçyüz altmış yaşına girmişti. *Kabri Bağdat'tadır*⁵³³." Burada Selmân-ı Fârisî Ehl-i Beyt'ten, cennet ehli biri olarak müjdelenmiş ve Allah Rasulü'nün hizmetkârı, Hz. Ali'nin halifesi, büyük bir zat olarak görülmektedir. Ancak yaşıyla ilgili verilen tarihsel bilgide bir hata olması muhtemeldir. Çünkü hayatına ve katıldığı seferlere bütün olarak bakıldığında ise

⁵²⁹ *Kitâb-ı Dâr*, 14b-15a/89-90.

⁵³⁰ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 21bG/145.

⁵³¹ *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, 37a/203.

⁵³² *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 59a-62a/316-318.

⁵³³ *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, 63a-68b/332-355.

⁵³⁴ *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, 16a-16b/119-121.

Selmân-ı Fârisî'nin, seksen yaş civarında vefat ettiği görülmektedir⁵³⁴. Ayrıca Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye şedd bağlaması, Miraç'ta Allah'ın (cc) emretmesi ve Cebrâil'in (as) yerine getirmesine bağlanarak fütüvvetteki kemer bağlamanın dînî meşruiyet zemini belirlenmiştir. Alevî-Bektâşî nitelemeli gruplardaki “Onyedî Kemerbest” deyimini de bu olaya dayandırılmaktadır⁵³⁵.

Alevî-Bektâşî nitelemeli gruplarda dua ve gülbenklerde anılan ve büyük saygı duyulan on yedi kişi'den oluşan Onyedî Kemerbest farklı şekillerde yorumlanmakta ve isimleri hakkında tam bir bulunmamaktadır. Genelde İslam'ın yayılması için Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e yardım eden kişiler olarak kabul edilmektedir. Onyedî Kemerbest şöyle sıralanmaktadır⁵³⁶:

1. Selmân-ı Fârisî
2. Muhammed b. Ebûbekir
3. Malik b. Eşter
4. Ammâr b. Yâsir
5. Veysel Karânî
6. Ebû Zer el-Gıfârî
7. Huzeyme b. Haris
8. Abdullah b. Bedî'
9. Abdullah b. Âdil Haris
10. Ebû'l-Heysen et-Tehani
11. Haris-i Şeybani
12. Haşim b. Utbe
13. Muhammed b. Ebi Huzeyfe
14. Kanber
15. Murtefi b. Vezza
16. Sa'd b. Kays el-Hemedani
17. Abdullah b. Abbas

Ancak Kaplan'ın “*Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*” çalışmasında Şeyh Sâfî Buyruklarında Onyedî Kemerbest farklı kişilerden oluşmaktadır⁵³⁷.

⁵³⁴ İbn Hacer, *el-İsabe fî Temyizi's-Sahabe*, Matbaatü's-Saade, III, Mısır 1323, s. 141.

⁵³⁵ *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, s. 37.

⁵³⁶ Fığlalı, *Türkiyede Alevîlik Bektâşîlik*, s. 274-276; Sezgin, *Hacı Bektaş Veli ve Bektâşîlik*, s. 237; Yasin İpek vd, *Şia'dan Kızılbaşlığa Türklerde Alevîlik*, Bizim Kitaplar, İstanbul 2010, s. 279-280.

⁵³⁷ On Onyedî Kemerbest şunlardır. 1. Selmân-ı Fârisî, 2. Kanber, 3. Câ'fer et-Tayyâr, 4. Ebû Zer el-Gıfârî, 5. Câbir Ensârî, 6. Mâlik Ejder, 7. Abdullah b. Abbas, 8. Hasan-ı Basri, 9. Zunnûn el-Mısri, 10. Ebû'd-Derdâ 11. Cömerd-i Kassab, 12. Ömer/Amr b. Ümeyye, 13. Ammâr b. Yâsir, 14. Süheyli Rumi, 15. Ebû'l Muhsin, 16. Selim, 17. Seyfuddin Şâmî. Kaplan, *Alevîlik*, s. 275.

Sakkaların şartlarının anlatıldığı risalede “tennure” ile alakalı olarak şu bilgiler yer almaktadır: “Eğer sana tennurenin nereden çıktığını sorarlarsa cevabı şudur: Selman’dan ve birkaç kimseden kaldı. Eğer sana bunlar kimlerdir diye sorarlarsa ilk önce Adem’den, ikinci İbrahimHalil’den, üçüncü Selman’dan olduğunu söyle. (...)Hz. Rasulullah Selman-ı Farisi’ye “hurma ağacına sen çık” diye emretti⁵³⁸. Burada Selmân-ı Fârisî’nin Allah Rasulü’ne olan yakınlığının vurgulandığı zaman ve mekân bağlamından uzak mânevî/sanal bir ortamda Hurûfî-Bâtînî bir algıyla anlatıldığı görülmektedir. Yine yedi kemerbestin kimler olduğu anlatılırken en faziletli olan Hz. Adem, Hz. İbrahim ve Hz. Peygamber sıralandıktan sonra dördüncü olarak Selmân-ı Fârisî sayılmaktadır⁵³⁹. Dolayısıyla Hz. Adem’den başlayan ve Hz. Muhammed’de biten risâlet zincirinin bazı peygamberleri arasında Selmân-ı Fârisî’ye özel bir statü verildiği görülmektedir.

Fütüvvetname’de Selmân-ı Fârisî’nin Hz. Ali ile yaşadığı ilginç bir olay da anlatılmaktadır. Soru ve cevapların beyan edildiği bölümde yeşil yaprağın Selmân-ı Fârisî’den kaldığı delillendirilirken olay şöyle anlatılmaktadır. Selmân birgün suya girmiş yıkanırken bir de bakmış ki hırkasının üzerinde bir arslan yatıyor. Suyun kenarından bir demet nergisi arslana vermiş ve çiçekleri alan arslan hırkanın üzerinden kalkıp gitmiştir. Dönüşte Hz. Ali’nin evine geldiğinde nergis çiçeklerinin bir çanak içerisinde suya konulmuştur. Orada Selmân-ı Fârisî Hz. Ali’nin arslan şekline girdiğini görmüş ve şöyle demiştir: “Doğru söyle ya Ali Hz. Allah’ın gerçek arslanının bundan sonra⁵⁴⁰.”

“Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde Ehl-i Beyt’ten sayılan Selmân-ı Fârisî’nin Hz. Peygamber’e olan yakınlığı ve ona hizmetçi olması dikkat çekmektedir. Hz. Ali’nin halifesi ve kırklar cem’i’nde içilen üzüm şerbetini getiren kişi olarak tanımlanırken kırklardan⁵⁴¹ biri olmasıyla beraber bazen tarîkatın gereklerini öğrenen bir derviş, bazen Allah dostu büyük üstad ve bazende cennet ehli olarak konumlandırılmaktadır.

2.1.6. Bilâl-i Habeşî

Bilâl-i Habeşî, Hicretten kırk yıl kadar önce Habeş asıllı bir köle olarak Arabistan’ın batı tarafındaki Serat’ta veya Mekke’de Cumahoğulları içinde dünyaya

⁵³⁸ Fütüvvetnâme-i Tarîkat, 41a-41b/219-221.

⁵³⁹ Fütüvvetnâme-i Tarîkat, 44a/231.

⁵⁴⁰ Fütüvvetnâme-i Tarîkat, 52a-52b/263-265.

⁵⁴¹ Kırklar Meclisi için bkz: Fığlalı, *Türkiyede Alevîlik Bektâşîlik*, s. 246-249.

gelmiştir⁵⁴². Mekke’de Müslüman olduğunu açıkça söyleyen ve Ümeyye b. Halef’in kölesi olan Bilâl, Müslüman olduğu için çok işkenceler görmüş ve Hz. Ebû Bekir’in onu satın alarak azat etmesi sonucu özgürlüğüne kavuşmuştur⁵⁴³. Hicretten sonra Hz. Peygamber’in emriyle ezanı ilk okuyan kişi olan Bilâl-i Habeşî, Allah Rasulü’nün müezzini olarak meşhur olmuştur. Mekke’nin fethi’nde Kâbe’nin damına çıkarak ezan okumuş, Hz. Peygamber’in bütün seferlere iştirak etmiştir⁵⁴⁴.

Hz. Peygamber’in vefatına çok üzülen Bilâl-i Habeşî, O’ndan başkasına müezzinlik yapmayacağını söylemiştir⁵⁴⁵. Hz. Ebû Bekir’in ısrarı üzerine Medine’de kalan Bilâl, Hz. Ömer’in isteği ile Suriye’de ezan okumuştur. Bundan başka Hz. Peygamber’in vefatından sonra hiç ezan okumamıştır⁵⁴⁶. Hz. Ömer döneminde Suriye’ye giden Bilâl hicretin 20. yılında (m.641) Dımaşk’ta vefat etmiş ve Dımaşk kabristanındaki Bâbü’s-Sağîr’e de defnedilmiştir⁵⁴⁷. Sahabe arasında önemli bir konuma sahip olan Bilâl-i Habeşî, eserlerde şöyle anılmaktadır.

İmam Câ’fer Sâdık ile Şeyh Sâfî arasında geçen bir konuşmada ikrarına ke⁵⁴⁸ bakan bir talibin dünya ve ahiretteki hallerinden bahsedilmektedir. Böyle bir talibi ahirette cehennem karşılayıp ona şöyle seslenmektedir. “*Gelme ikrar iman düşmanı (...) ayın, günün ve yedi kat yerin göğün düşmânı ve Bilâl-i Habeş ve sikke çalınan ağ taş⁵⁴⁹ düşmânı ve Bilâl-i Habeş, Tâhir Hûşenk ve dahi “levlâk” ve eflâk düşmânı (...)*⁵⁵⁰” Ayrıca Bilâl-i Habeşî, Hz. Ali’nin Allah Rasulü’nden alarak kendi halifelerine şedd bağladığı üçüncü kişi olarak zikredilmiş ve fütüvvet teşkilatında Hz. Peygamber’in müezzini olması sebebiyle müezzinlerin silsilesi ona çıkarılmıştır⁵⁵¹. Eserlerde Bilâl-i Habeşî’nin talibin ikrarının anlatıldığı yerde tarîkat içindeki konumu önemsenmekle birlikte Onyedî Kemerbest içinde de yer aldığı

⁵⁴² Mustafa Fayda, “Bilâl-i Habeşî”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 152.

⁵⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, IV, s. 144-145.

⁵⁴⁴ İbn Sa’d, *Tabakatü’l-Kübra*, II, s. 208, 212.

⁵⁴⁵ İbn Sa’d, *Tabakatü’l-Kübra*, II, s. 210.

⁵⁴⁶ İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe fî Mârifeti’s-Sahâbe*, s. 130.

⁵⁴⁷ İbn Sa’d, *Tabakatü’l-Kübra*, II, s. 211, et-Taberî, *Târihu’t-Taberî*, IV, s. 112.

⁵⁴⁸ Eğri bakmak, bir yola doğru gitmemek, gerçeğin dışına çıkmak.

⁵⁴⁹ Eserde geçen “sikke çalınan ak taş” için Bilâl-i Habeşî’nin bu taşın bir parçasını daim yanında bulundurduğu söylenir.

⁵⁵⁰ *Hızırnâme*, 11b/79.

⁵⁵¹ *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, 16b/121.

görülmektedir. Ancak Alevîlik-Bektâşîlik nitelemeli yapıdaki bazı gruplarda sayılan Onyedî Kemerbest⁵⁵² içerisinde Bilâl-i Habeşî yer almamaktadır.

2.1.7. Ammâr b. Yâsir

Müslümanlığı ilan eden ilk yedi kişiden biri olan Ammâr b. Yâsir, İslam'ın ilk şehitlerinden olan Sümeyye ve Yâsir'in evlatlarıdır. Hicretten sonra Hz. Peygamber onu Huzeyfe b. Yemân ile kardeş yaptığı Ammâr, Mescid-i Nebevi'nin inşası sırasında da büyük gayret göstermiştir. Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle Hz. Ali'ye biat etmiş, Cemel ve Sıffîn'e katılmış ve nihayet Sıffîn'de hilâfet ordusunun yaya birliklerinin kumandanı olarak savaşırken doksan üç yaşında şehit düşmüştür⁵⁵³.

Hiz. Peygamber ve Hiz. Ali nazarında önemli bir konuma sahip olan Ammâr b. Yâsir, Alevîlik-Bektâşîlik nitelemeli yapıda Onyedî Kemerbest içinde yer alan bir sahabîdir. Fakat Klasiklerde O'nunla ilgili verilen bilgilerde tarihsel tutarsızlıklar görülmektedir. Hiz. Peygamber'in Ammâr b. Yâsir'i, Sa'd ile kardeş⁵⁵⁴ yaptığı bilgisi verilmekle beraber Sa'd'ın kim olduğu bilinmemektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Allah Rasulü Ammâr b. Yâsir'i, Huzeyfe b. Yemân ile kardeş yapmıştır. Yine Hiz. Ali tarafından beline şedd bağlanan on yedi kişi içinde yer alması gereken Ammâr b. Yâsir, Selmân-ı Fârisî'nin belini bağladığı otuz ikinci kişi⁵⁵⁵ olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla burada Onyedî Kemerbest içerisinde yer almamıştır.

2.1.8. Ebû Zer el-Gıfârî

“Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde Ebû Zer el-Gıfârî Onyedî Kemerbest içerisinde yer almakla birlikte fütüvvet teşkilatında Palancıların (semercilerin) silsilesi ona dayandırılmıştır. Yüz yetmiş yaşında vefat ettiği belirtilmektedir⁵⁵⁶.

2.1.9. Mikdâd b. Esved

Klasiklerde Resulü'nün emini ve mü'minlerin emiri Hiz. Ali'nin öğrencisi olarak tanımlanan Mikdâd b. Esved'e fütüvvet teşkilatında Kâdîların silsilesi dayandırılmıştır⁵⁵⁷.

⁵⁵² Ömer Faruk Teber, *Bektâşî Erkannamelerinde Mezhebi Unsurlar*, Aktif Yayınevi, Ankara 2008, s. 154.

⁵⁵³ Mustafa Fayda, “Ammâr b. Yâsir”, *DİA*, III, İst. 1991, s. 75.

⁵⁵⁴ *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, 15a-b/115-117.

⁵⁵⁵ *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, 19b/133.

⁵⁵⁶ *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, 17b/125.

2.2. “Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde Nadir Geçen Sahabîler

2.2.1. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman

Cabbâr Kulu'nun seyrettiği Mevlânâ, Beyâzıd-i Bestâmi gibi Allah dostlarının bulunduğu mânevî bir ortamda Hacı Bektâş-ı Velî ve Hz. Ali arasında ilginç diyaloglar geçmektedir. Hacı Bektâş-ı Velî'nin kıyamet ile ilgili sorduğu soruya Hz. Ali, onu Hz. Peygamber'in bileceğini ve onunda Allah katında bir makamda gördüğünü söyleyerek Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman ile dördünün birlikte oturduğunu belirtmektedir⁵⁵⁸. Hz. Ali yanındaki Allah dostlarına, Hz. Peygamber'in yanında nasıl davranılması gerektiğini anlatıp onlarla beraber Allah Rasulü'nün huzuruna çıkmışlardır. Bundan sonra olay şöyle devam etmektedir: “Hz. Ali saygıyla selam verdi. Hz. Peygamberin elini öptü. Daha sonra Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman da Hz. Peygamber'in yanına oturdular. Selman-ı Farisi de Hz. Peygamberin elini öptü. Daha sonra Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın da ellerini öptü. Elini kavuşturarak bekledi. Orada bulunan Allah dostlarının da hepsi Selman-ı Farisi gibi el öptüler⁵⁵⁹.” Burada anlatılan olayda dikkat çeken husus Hz. Peygamber'in olduğu yerde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın duruşu Ehl-i sünnet anlayışındaki fazilet/hilâfet sıralamasına göreyken, Hz. Ali'nin ortama dâhil edilmesiyle bu sıralama değişmekte ve Hz. Ali en başa alınmaktadır.

Yine bir başka yerde Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman “Hz. Peygamber'in dört dostu”, “Cihâr-ı Yâr” olarak tanımlanmakta ve Allah Rasulü bu sıralamaya göre sorular sormaktadır⁵⁶⁰.

2.2.2. Hz. Hamza

“Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde “Pehlivânlar içinde [Hz. Hamza] kahramandır Âl-i İmrân.⁵⁶¹” şeklinde yer almaktadır. Ancak transkriptasyon'da parantez içinde verilen Hz. Hamza ismi orijinal metinde yer almamaktadır. Ayrıca kullanılan “Âl-i İmran” kelimesi ise “Âl-i Beyt” yüce, kutlu, seçilmiş soy anlamında

⁵⁵⁷ Fütüvvetnâme-i Tarikat, 20b/137.

⁵⁵⁸ Kitâb-ı Cabbâr Kulu, 86a-b/424-427.

⁵⁵⁹ Kitâb-ı Cabbâr Kulu, 88a-b/432-435.

⁵⁶⁰ Kitâb-ı Cabbâr Kulu, 127a-b/586-589.

⁵⁶¹ Hızırnâme, 2a-b/40-43.

kullanıldığından⁵⁶² onun kahramanlığına da atıf yapılarak bu kişinin Hz. Hamza olduğu kanaati oluşmaktadır.

Bir başka yerde de Hz. Adem'in cennetten atıldıktan sonra Hz. Peygamber'i, onun evladını ve Oniki İmâmı şefaati yaparak dua etmesiyle affolunduğu, o isimleri söyleyenlerin tüm isteklerinin olacağı ve o isimlerin peygamberlerden başlayarak nesilden nesile aktarıldığı anlatılmaktadır. Bu isimler Abdülmuttalib'ten oğulları Abdullah ve Hamza'ya, onlardan Hz. Peygamber'e ve ondan Hz. Fatıma ve Oniki İmâm'a aktarılmış ve böylece âlemler nura gark olmuştur⁵⁶³.

2.2.3. İkrime

“Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde bir rivayetdeki sened zincirinde adı yalın halde “İkrime⁵⁶⁴” şeklinde bulunan kişi İkrime b. Ebû Cehil olabilir. Eserlerde hakkında başka bilgi bulunmamaktadır.

2.2.4. Ümmühan

“Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde “Ümmühan”, Hz. Peygamber'in Miraç dönüşü müşriklerin onu rencide etmelerinden sonra evinde kaldığı belirtilen kişidir⁵⁶⁵. Buradan hareketle bu kişinin Hz. Ali'nin kız kardeşi “Ümmü Hani Fahite binti Ebû Tâlib” olduğu anlaşılmaktadır. Eserlerde hakkında başka bilgi bulunmamaktadır.

2.2.5. Ebü'd-Derdâ

“Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde Resulullah'ın, Selmân-ı Fârisî ile kardeş yaptığını gördüğümüz Ebü'd-Derdâ⁵⁶⁶, rıza ehlinden görülmekte ve “Meleklerin kıyamet gününde ilk musafaha ettiği kişi” olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda Hz. Ali'nin beline şedd bağladığı Onyedî Kemberbest içerisinde de yer almakta olup fütüvvet teşkilatında ehl-i rızanın silsilesi ona dayandırılmaktadır⁵⁶⁷.

2.2.6. Amr b. Ümeyye

“Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde Amr b. Ümeyye şeklinde anılan kişi muhtemelen Hz. Peygamber'in kendisini, hicretin yedinci yılında Habeş Kralı

⁵⁶² *Hızırnâme*, s. 25-26.

⁵⁶³ *Hızırnâme*, 154b-155a/651-652.

⁵⁶⁴ *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, 7a/83.

⁵⁶⁵ *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, 11a/99.

⁵⁶⁶ *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, 15a-b/115-117.

⁵⁶⁷ *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, 17b/125.

Necaşi'ye İslam'a davet için mektup gönderdiği⁵⁶⁸ Amr b. Ümeyye ed-Damri'dir. Eserlerde Resulullah'ın postacısı olarak ve Onyedî Kemerbest⁵⁶⁹ arasında anılmaktadır.

2.2.7. Suheyb-i Rûmî

Suheyb-i Rûmî Klasiklerde Hz. Ali'nin öğrencisi, Allah Rasulü'nün meddahi ve Onyedî Kemerbest'ten biri olarak tanımlanmaktadır⁵⁷⁰.

2.2.8. Abdullah b. Abbas

“Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde Onyedî Kemerbest'ten biri olan Abdullah b. Abbas aynı zamanda müfessir olarak anılmakta ve fütüvvet teşkilatında müfessirlerin silsilesi ona dayandırılmaktadır⁵⁷¹.

2.2.9. Câbir el-Ensârî

Klasiklerde, Onyedî Kemerbest'ten biri olarak görülen Câbir el-Ensârî'yi Resulullah'ın komutan yaptığı ve şehit olduğu⁵⁷² belirtilmektedir.

2.2.10. Ebû Ubeyde

“Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde Onyedî Kemerbest içerisinde ve Resulullah tarafından Ensârîlerin başına getirilen kişi⁵⁷³, “Sa'd'ı Ubeyd oğlu ile kardeş kıldı⁵⁷⁴” ifadeleriyle yer almakta Fütüvvet teşkilatında da cerrahların silsilesi ona dayandırılmaktadır⁵⁷⁵. Buradaki kardeş edilmeden hareketle Ebû Ubeyde'nin Ebû Ubeyde b. Cerrah, Sa'd'ın da Sa'd b. Muaz olduğu anlaşılmaktadır⁵⁷⁶.

2.2.11. Câ'fer et-Tayyâr

Klasiklerde Câ'fer et-Tayyâr olarak anılan Hz. Ali'nin kardeşi Cafer b. Ebi Talib ile ilgili olarak Selmân-ı Fârisî'nin Hz. Ali'den aldığı şeddi onun beline

⁵⁶⁸ Adem Apak, “Amr b. Ümeyye ed-Damri”, *Diyanet Dergisi*, 230 (Şubat 2010), <http://www.diyanetdergisi.com/diyanet-dergisi-134/konu-925.html>

⁵⁶⁹ *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, 16b/121.

⁵⁷⁰ *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, 16b-17a/121-123.

⁵⁷¹ *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, 17a/121.

⁵⁷² *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, 17b/125.

⁵⁷³ *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, 17b-18a/125-127.

⁵⁷⁴ *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, 15a-b/115-117.

⁵⁷⁵ *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, 20a/135.

⁵⁷⁶ Bkz. Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi*, Özkan Matbaacılık, Ankara 2001, s. 274.

bağlaması ve fütüvvet teşkilatında kazazların (bezcilerin) silsilesinin ona dayandırıldığı⁵⁷⁷ bilgisine yer verilmektedir.

2.2.12. Sa'd b. Ebî Vakkâs

“Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde Selmân-ı Fârisî'nin Hz. Ali'den aldığı şeddi kırk dördüncü olarak Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın beline bağladığı ve kemankaşçıların (ok atan ve yay çekenlerin) silsilesinin ona çıkarıldığı⁵⁷⁸ bilgisinden başka bir bilgi bulunmamaktadır.

Fütüvetname-i Tarîkat'ta adı geçen Onyeddi Kemerbest yukarıda isimlerini bahsettiğimiz iki grup içerisinde farklı sahabiler alınarak zikredilmektedir. Örneğin Câbir el-Ensârî, Fığlalı'nın *Türkiyede Alevîlik Bektâşîlik*, Sezgin'in *Hacı Bektaş Veli ve Bektâşîlik*, İpek vd'nin *Şia'dan Kızılbaşlığa Türklerde Alevîlik* adlı eserlerinde verdikleri isimler arasında bulunmazken Kaplan'ın *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik* çalışmasında Şeyh Sâfî Buyruklarında sayılan Onyeddi Kemerbest arasında yer almaktadır. Buradan iki grubuda doğrular nitelikte bir on yedi kemerbest karşımıza çıkmamaktadır.

2.3. “Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde Sahabe Olarak Değerlendirilen Ancak Gerçekte Sahabe Olmayan Kişiler

Türkiye Diyanet Vakfı'nın yayınlamış olduğu 13 ciltlik “Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde gerçekte sahabe olmadığı halde sahabe olarak tanımlanan şahsiyetler bulunmaktadır. Fakat sadece Fütüvetnâme-i Tarîkat adlı eserde, Hz. Ali'nin ve Selmân-ı Fârisî'nin şedd bağladıkları kişilerin böyle bir tanımlamayla karşımıza çıkması dikkat çekicidir. Beline şedd bağlanan kişiler, tarihsel olarak farklı zaman dilimlerinde ve farklı mekânlarda yaşamalarına rağmen Hz. Peygamber'in çağdaşı, şedd bağlama işlemlerinin de O'nun huzurunda gerçekleştiği ve sahabeden olduğu anlatılmaktadır. Hatta bu şahsiyetlerden bazılarının isimleri tam olarak verilmemiş, bazılarının da lakablarının verildiği görülmektedir. Verilen bazı isimlerin de yapılan araştırmalarımıza rağmen kimler olduğu anlaşılamamıştır.

Fütüvetname'de sahabe olmadığı halde sahabe olarak adı geçen isimler şöyle sıralanmıştır. Bunlardan; Hasan Bastri, Beridet b. Sülemî, Zünnun Mısrî, Kanber, Kumeyt b. Ziyad, Malik b. Ecder, Muhammed b. Sadık, Cömerd-i Kassab

⁵⁷⁷ *Fütüvetnâme-i Tarîkat*, 19b/133.

⁵⁷⁸ *Fütüvetnâme-i Tarîkat*, 20a/135.

gibi şahsiyetler⁵⁷⁹ Hz. Ali'nin belini bağladığı on yedi kişinin arasında olup Onyedi kemerbest içerisinde yer almaktadır. Hz. Ali'den sonra şedd Selmân-ı Fârisî'ye verilmiş ve o da elli üç kişinin belini bağlamıştır. Ancak bu elli üç kişi sıralamasında içinde on birinci kişinin atlandığı görülmektedir. Bunlar arasında da hem sahabe olmayan hem de hakkında bir bilgiye ulaşamadığımız kişiler bulunmaktadır. Bu kişilerde şunlardır: Ebû'n-Nasr, Ömer b. İmran, Adi b. Yasir, Selman-ı Kufî, Ubeyd el-Mısrî, Muhammed b. Süleyman, Mansur b. Kasım, Zeyd Hindî, Davud b. Abdurrahman, Mansur b. Hallac, Abdullah el-Vasîfî, İmran b. Amir, Ebû Said eş-Şeybani, Ukayd, Mansur b. Ammar, Kasım b. Abdullah, Abdullah-ı Yetim, Hamza el-Yemani, Ebû Zeyd Müslim, Ebû Habib Muhyiddin, Ebû Kasım b. İyaz, Ebû'l Kasım Simya, Nasr b. Abdillâh, Hüseyin b. Nasr, Hüssam b. Abdillâh, Sa'd b. Ebi Ubeyde, Muhammed Ekber, Nasr b. Haşimî Bağdadî, El-Hindî, Ebû'l Feth b. Abdillâh el-Basrî, Nasır b. Abdillâh Mekkî, Ebû'n-Nasr Hindî, Hasan el-Fettal, Ömer b. Huzaa, Nasrullah es-Semmak, Ebû Kasım b. Abdulvâhid, Ebû Ubeyde el-Harrat, Kasım b. Nasr, Ebû Muhammed İmran, Amir b. Abdillâh, Ömer b. Nusayr, Abdulgaffar, Gayyas b. Abdulharis, Ebû Zeyd Hindî, Avn b. İmran-ı Hurda, Abdullâh Bahri, Muhammed b. Haris⁵⁸⁰.

⁵⁷⁹ *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, 16b/121 vd.

⁵⁸⁰ *Fütüvvetnâme-i Tarîkat*, 18a/127 vd.

SONUÇ

“Alevî-Bektâşî Klasikleri” olarak TDV tarafından yayınlanan eserler, tam yansıtmasa bile ilgili geleneğin yaklaşımlarını ciddi derecede içermesi açısından önem arz etmektedir. Pek çok açıdan incelenen eserlerden sahabe algısını çalıştığımız araştırmamız geleneğin ilk dönem Müslümanlar hakkındaki tutumunu ortaya koymaktadır. Bu anlamda ulaştığımız sonuçlar kısaca şöyledir.

Eserlerde sahabe'nin yer aldığı anlatımlarda olayların çoğu kez zaman-mekân üstü manevî/sanal ortamlarda ve menkıbevî bir şekilde gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla sahabe, bazen târihî olarak çağdaşı olmayan şahsiyetlerle aynı ortamlarda bulunmaktadır. Bu bağlamda klasik sahabe tanımının dışında farklı bir kullanımı söz konusudur.

Eserler geniş bir zaman aralığını kapsadığı ve içerisinde farklı yaklaşımları barındırdığından dil ve kavram bütünlüğü olmadığı gibi yeknesak bir kronolojik süreç gelişimi de takip edilememektedir. Örneğin aynı manayı ifade etme sadedinde farklı tarih aralıklarındaki eserlerde Muhammed-Ali kavramı Ali-Muhammed, Hakk-Muhammed-Ali kavramı Allah-Muhammed-Ali şeklinde kullanılmaktadır. Yine sahabe isimleri verilirken tam künye ve tek düze bir kullanımdan ziyade kısa ve tek bir isimle verilmektedir. Dolayısıyla konu edilen kişiyi tespit zorlaşmaktadır.

Tasavvufî karaktere sahip olan “Alevî-Bektâşî Klasikleri”nde zaman zaman Şî'î-Safevî tesirlerle mezhepsel yaklaşımlar bulunmakta bazen de Hurûfî-Bâtınî düşüncenin tezahürlerinin etkilerine rastlanılmaktadır. Tarihsel önceliği bulunan Makâlât, Besmele Tefsiri ve Velâyetnâme gibi erken dönem eserlerde bulunmayan Şî'î-Safevî, Hurûfî-Bâtınî unsurlar sonraki dönem -özellikle XVI. yy.'dan sonra- kaleme alınan Cabbâr Kulu, İlm-i Câvidân, Hızırnâme gibi eserlerde çokça görülmektedir. Bu durum Alevî-Bektâşî nitelemeli grupların yaşamış olduğu coğrafyanın sosyal ve siyasâl mücadelelerinden önemli derecede etkilendiğini göstermektedir.

Klasiklerde “velâyet” kavramıyla tanımlanan sahabeyle, genel olarak Şî'î'daki gibi inanç esasları arasına sokulmuş siyasî-itikâdî bir kullanımdan ziyade İslam tasavvufundaki Allah dostu bir velî portresi çizilmekte, Oniki İmâm içerisinde imâm olarak tanımlandığı yerlerde de sahabe, siyasî bir mana değil tasavvuftaki önder, bilge kişi olarak görülmektedir.

Hurûfî-Bâtînî ve Şî'î-Safevî tesirlerin ağırlık kazandığı eserlerde Ehl-i Beyt ve Oniki İmâm içerisinde konumlandırılan sahabîlerle ilgili yapılan tanımlamalarda sahabe inanç alanına taşınmakta ve bu düşünce ayet ve hadislerle teyid edilmeye çalışılmaktadır. Bu yapılırken ayet ve hadisler tam metinlerinden uzak kullanılmakta hatta referans gösterilen bazı bilgilerin ayet ve hadis olmadıkları görülmektedir. Eserlerde sahabeyi sevmek ve onları sevenleri sevmek (tevellâ) ile sevmeyenleri sevmemeye ve onlardan uzak durmaya (teberrî) işaret edilmektedir. Ancak bu Şî'â'daki gibi sahabeye genel bir düşmanlık yapma ve onlara lânet okuma şeklinde değildir.

Klasiklerde adı geçen toplam yirmi dört sahabe bulunmaktadır. Bununla birlikte Hasan Basri, Zunnûn Mısırî ve Mâlik b. Ejder gibi sahabe olmadıkları halde sahabe olarak tanımlanan târihî kişiliklere de rastlanılmaktadır. Sahabe tanımlanırken kullanılan kavramlar genel bir kabulden ziyâde gelenek içerisinde öne çıkartılan Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Selman-ı Farisi gibi sahabîler etrafında şekillenmektedir. Bunun dışında eserlerde adı geçen diğer sahabîler hakkında hem isimlendirme yapılırken eksiklikler bulunmakta, hem de ilgili gelenek içerisinde sahabe'ye bakış hakkında bir fikir verecek bilgi ve verîler yetersiz kalmaktadır. Klasiklerden Fütüvvetnâme'de târihî şahsiyet olarak sahabe arasında olmadığı halde sahabe olarak tanımlanan ve hakkında herhangi bir verîye ulaşamadığımız halde sahabe arasında zikredilen isimler de bulunmaktadır.

Eserlerde ilk üç halife ile ilgili olarak olumsuz bir tutuma rastlanılmamaktadır. Hz. Peygamber'in olduğu yerde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın duruşu Ehl-i sünnet anlayışındaki fazilet/hilâfet sıralamasına göreyken, Hz. Ali'nin ortama dâhil edilmesiyle bu sıralama değişmekte ve Hz. Ali en başa alınmaktadır. Yine Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman "Hz. Peygamber'in dört dostu", "Cihâr-ı Yâr" olarak tanımlanmaktadır. Buradan ilk üç halife ile ilgili olarak günümüzde bazı gruplarca dile getirilen yaygın kanaâtlerin söz konusu grupların hepsine teşmil edilemeyeceği, bu anlayışların daha sonraki süreç ve etkilere bağlı olarak yerleştiği anlaşılmaktadır.

Eserlerde yer alan bilgiler genel itibariyle menkıbevî bir tarzda anlatılmakla birlikte geçmişi yansıtmaları bakımından tarihsel bir değer arz etmektedir. Sözlü kültürün yazıya taşınmasına güzel bir örnek teşkil eden Klasiklerde sahabe algısı

üzerinden geleneği anlamak ve tarihsel süreç içerisindeki gelişim ve değişimlerin takibi adına önemli tespitler de bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Aksu, Hüsamettin; “Hurûfîlik”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, ss. 408-412.

Albayrak, Nurettin; “Virani”, *DİA*, XLIII, İstanbul 2013, ss. 109-111.

Algül, Hüseyin; *İslam Tarihi*, I-IV, Gonca Yayınevi, İstanbul 1991.

Altay, Ahmet Şükrü; *Selman-ı Farisi Hayatı Şahsiyeti İlk İslam Toplumundaki Yeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), SÜSBE, Konya 2008.

Altınok, Baki Yaşa; *Alevîlik Hacı Bektaş Veli Bektâşîlik*, Oba Kitabevi Yayınları, Ankara 1998.

Apak, Âdem; “Amr b. Ümeyye ed-Damri”, *Diyanet Dergisi*, 230 (Şubat 2010), <http://www.diyanetdergisi.com/diyanet-dergisi-134/konu-925.html>

Apaydın, H. Yunus; “Velayet”, *DİA*, IVIII, Ankara 2013, ss. 15-19.

Atalan, Mehmet; *Muhammed b. El-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri*, İlahiyat Yayınları, Ankara 2007.

Atalay, Besim; *Bektâşîlik ve Edebiyatı*, Ant Yayınları, çev. Vedat Atilla, İstanbul 1991.

Ateş, Süleyman; “Kutub”, *DİA*, XXVI, Ankara 2002, ss.498-499.

Atlı, Ahmet; *Tasavvufta Ricâlu'l-Gayb*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2011.

Aydın, Hayati; *Gadirihum*, Şa-to Yayınları, İstanbul 2001.

Aydın, Mehmet; *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Din Bilimleri Yayınları, Konya 2005.

Aydınlı, Osman; *Mu'tezili İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, Araştırma Yayınları, Ankara 2003.

Azamat, Nihat; “Kaygusuz Abdal”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, ss. 74-76.

Bağlıoğlu, Ahmet; *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004.

Ballı, Hasan Hüseyin; *Fazlullah-ı Hurûfî ve Hurûfîlik*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010.

Bulut, Halil İbrahim; *Dünden Bugüne Siyasi-İtikâdi İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.

Büyükkara, Mehmet Ali; “İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Terminolojiyle İlişkili Sorunlar”, *İslami Araştırmalar*, 19, 2 (2006), ss. 257-271.

Cabbar Kulu; *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*, haz. Osman Eğri, TDV Yayınları, II. Baskı, Ankara 2012.

-----; *Üveysilikten Bektâşîliğe Kitab-ı Cabbar Kulu*, haz. Hasan Yüksel, Saim Savaş, Dilek Matbaası, Sivas 1997.

Cebecioğlu, Ethem; *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2005.

Corbin, Henry; “Şî‘îlikte Velayet Kavramı”, çev. Sabri Hizmetli, *AÜİFD*, XXVI, Ankara 1983.

Coşan, M. Esad; *Makalat Hacı Bektaş Veli*, sad. Hüseyin Özbay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996,

Çapan, Ergün; *Kur’ân-ı Kerimde Sahabe*, Işık Yayınları, İstanbul 2002.

Çolak, Ali; “Sahabenin İslam Teşriinin Oluşması Ve Anlaşılmasındaki Konumu (Safvan B. Muattal Örneği)”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 4 (2013), ss. 170-195.

Dalkıran, Sayın; “Muhammed b. el-Hanefiyye ve Adına Oluşan Fırkalar”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, VII, 19 (2004), ss. 139-158.

Dâstân-ı İbrâhîm Edhem, Dâstân-ı Fâtıma, Dâstân-ı Hâtun, Haz. Mahfuz Söylemez, TDV Yayınları, Ankara 2007.

Demircan, Adnan; *Hız. Ali'nin Hilafet Hakkı Meselesinde Gadir-i Hum Olayı*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996.

-----; Hız. Hasan Ve Halifelîği, *HÜİFD*, I (1995), ss. 81-109.

Demirel, Harun Reşit; “Ehl-i Hadis Ve Usulcüler Arasında Sahabe Tanımı Tartışması”, *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe (27-28 Nisan 2013)*, Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2013, ss. 403-420.

Dini Kavramlar Sözlüğü; Fikret Karaman vd, DİB Yayınları, Ankara 2006.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi; red. Hakkı Dursun Yıldız, I-XIV, Çağ Yayınları, II, İstanbul 1992.

Duman, Zeki; “Tefsirin Temel İlkeleri Çerçevesinde Kur’ân-ı Kerim’de Ehl-i Beyt”, *Marife, Ehl-i Beyt Özel Sayısı*, IV, 3 (Kış 2004), ss. 7-36.

Ed-Deynuri, İbnu Kuteybe; *el-İmame ve’s-Siyase*, thk. Ali Şiyri, I-II, Darul Edva, Beyrut 1990.

Efendioğlu, Mehmet; “Sahabe”, *DİA*, XXXV, Ankara 2008, ss. 491-500.

Eğri, Osman; “Alevî Bektâşî Klasikleri Üzerine”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, 32(Şubat 2008), ss. 166-174.

-----; *İlimden İrfana Nehirden Ummana Alevîlik Bektâşîlik*, Şâh-ı Merdan Yayınları, İstanbul 2014.

El-Buhari, Muhammed b. İsmail; *Sahihu’l Buhari*, I-XVII, Çağ Yayınları, İstanbul 1992.

El-Elbani, Muhammed Nasıru’d-din b. El-Hac Nuh; *Silsiletü’l-Ehâdis*, I-XIV, Daru’l-Maarif, Riyad 1992.

El-Hakim, Ebû Abdillah; *Ma’rifetu Ulumi’l-Hadis*, thk. Ahmet b. Faris es-Selum, Daru İbn Hazm, Beyrut 2003.

El-Hindî, Alauddin Ali b. Hüsameddin; *Müntehabü’l-Kenz*, V, Daru Sadır, Beyrut ts.

El-Hindî, el Müttakî; *Kenzü’l-Ummâl*, I-XVI, Müessesetü’r-Risale, Beyrut 1993.

El-Kaşani, Abdürezzak; *Istilahatu’s-Sufiyye*, thk. Abdü’l-Al Şâhin, Darü’l-Menar, Kahire 1992.

El-Kuleyni, Muhammed b. Yakub; *Usulu’l-Kâfi*, I-II, Daru’l-Murtaza, Beyrut 2005.

El-Kunduzî, Süleyman; *Yenâbiü’l-Mevedde*, I-III, Müessesetü’l-Alemi li’l-Matbuat, Beyrut 1997.

Mes’udî, Ebû’l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali; *Mürücu’z-Zeheb ve Meadini’l Cevher*, thk. Kemal Hasan Mer’î, I-IV, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 2005.

El-Muzaffer, Muhammed Rıza; *Şî‘â İnançları*, çev. Abdülbakıy Gölpınarlı, Zaman Yayınları, İstanbul 1978.

En-Neysaburi, El-Hakim; *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, I-V, Darul Hameyn, Kahire 1997.

Erkânnâme I; haz. Doğan Kaplan, TDV Yayınları, Ankara 2007.

Eröz, Mehmet; *Türkiye’de Alevilik Bektâşîlik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Erul, Bünyamin; *Sahâbe’nin Sünnet Anlayışı*, TDV Yayınları, Ankara 1999.

Es’ad, Mahmud; *İslam Tarihi*, sad. Ahmet Lütfi Kazancı, Osman Kazancı, Marifet Yayınları, İstanbul 1983.

Es-Suyuti, Celaleddin Abdurrahman; *Tarihu’l Hulefa*, Daru İbni Hazm, Beyrut 2003.

Et-Taberî, Muhammed ibnu Cerir; *Zehâirü’l-Ukbâ fi Menakibi Zevi’l-Gurba*, Mektebetü’l-Kudsi, Kahire 1937.

-----; *Tarihu’t-Taberi*, I-XI, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim, Daru’l-Maarif, II. Baskı, Mısır ty.

Et-Tirmizi, Ebû İsa; *Sünenü’t-Tirmizi*, thk. Ahmed Mahmud Şakir, Daru’l-ihya’it-turasi’l Arabiyyi, Beyrut ts.

Fayda, Mustafa; “Ammâr b. Yâsir”, *DİA*, III, İstanbul 1991, ss. 75-76.

-----; “Bilâl-i Habeşî”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, ss. 152-153.

Fığlalı, Ethem Ruhi; “İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler”, Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu Tebliğ Ve Müzakereler, İzmir 1985, ss. 369-377.

-----; “Hüseyin”, *DİA*, XXVIII, İstanbul 1998, ss. 518-521.

-----; “Ali”, *DİA*, II, Ankara 1989, ss. 371-374.

-----; “Gadir-i Hum”, *DİA*, XIII, İstanbul 1996, ss. 279-280.

-----; “Hasan”, *DİA*, XVI, İstanbul 1997, ss. 282-285.

-----; *İmam Ali*, TDV Yayınları, Ankara 2012.

-----; *İmamiyye Şî'âsı*, Ağaç Kitabevi Yay, İst. 2008

-----; İslam Tarihinde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Dönemleri, *AÜİFD*, XXVI (1983), ss. 353-370.

-----; *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, Şa-to Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2001.

-----; *Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik*, Selçuk yayınları, 4. Baskı, Ankara 1996.

Firuzabadi, Ebû Tahir Muhammed B. Yakub; *Kamus 'ul Muhit*, Dar'ul Fikr, Beyrut 1990.

Geylani, Abdülkadir; *Sırru'l Esrar*, Ter: Mehmet Eren, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2006.

Gölpınarlı, Abdalbâki; *Vilayetnâme, Menâkıb-Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, İnkılab Kitabevi, İstanbul 1958.

-----; *Alevî Bektâşî Nefesleri*, İnkılap Yayınları, İstanbul 1992.

-----; *Hz. Peygamber Hz. Fatıma Oniki İmam*, Der Yayınevi, İstanbul 1979.

-----; *Pir Sultan Abdal Hayatı Sanatı Eserleri*, Varlık Yayınevi, İstanbul 1992.

Hacı Bektâş-ı Velî; *Velâyetnâme*, haz. Hamiye Duran, TDV Yayınları, Ankara 2007.

Hamidullah, Muhammed; *Hz. Peygamberin Savaşları*, Acar Matbaacılık, ys. ts.

Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b; *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, I-VI, Müessesetü Kurtuba, Kahire ts.

Hatipoğlu, İbrahim; "Selman-ı Farisi", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, ss.442-443.

Haydar, Esed; *el-İmam es-Sadık ve'l-Mezahibu'l-Erbaa*, II, Beyrut 1969.

Hizmetli, Sabri; *İslam Tarihi*, Özkan Matbaacılık, Ankara 2001.

Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî; *Besmele Tefsiri*, haz. Hamiye Duran, TDV Yayınları, Ankara 2007.

-----; *Makâlât*, haz. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk, TDV Yayınları, Ankara 2007.

İsfahani, Ebû'l-Ferec; *Mekatilü't-Talibiyyin*, thk. Seyyid Ahmet Sakr, Beyrut 1987.

İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebü'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. el-Askalânî; *el-İsabe fi Temyizi's-Sahabe*, I-IX, Matbaatü's-Saade, Mısır 1323.

-----; et-*Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvame, Deru'r-Reşid, Suriye 1986.

İbn Hişam; *İbn Hişam Tercemesi*, trc. Hasan Ege, I-IV, Kahraman Yayınları, İstanbul 1985.

İbn İshak; Muhammed, *Siretü İbni İshak*, thk. Süheyl Zukar, Darül Fikr, Beyrut 1978.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer; *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, I-XXI, Daru Hicr, Cize 1997.

İbn Manzur; *Lisânü'l-'Arab*, Daru'l-ihya'it-turasi'l Arabiyyi, I-XVIII, Beyrut 1996.

İbn Sa'd, Muhammed; *Tabakatü'l Kübra*, I-VI, Darü'l-Fikr, II, Beyrut 1994.

İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali el-Cezerî; *Üsdü'l-Ğâbe fi Mârifeti's-Sahâbe*, Daru İbni Hazm, Beyrut 2012.

İpek, Yasin vd; *Şî'a'dan Kızılbaşlığa Türklerde Alevîlik*, Bizim Kitaplar, İstanbul 2010.

Kalaycı, Mehmet; *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 2011.

Kandemir, M. Yaşar; "Ali" *DİA*, II, Ankara 1989, ss. 375-378.

-----; "Fatıma", *DİA*, XII, Ankara 1995, ss. 219-223.

-----; "Hatice", *DİA*, XVI, Ankara 1997, ss. 465-466.

Karaman, Hayreddin; *İslâm Hukuk Târihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1999.

-----; *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I-III, Nesil Yayınları, İstanbul 1991.

Kaşani, Abdürezzak; *Istilahatu's-Sufiyye*, thk. Abdü'l-Al Şâhin, Darü'l-Menar, Kahire 1992.

-----; *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

Kaygusuz Abdal; *Dil-güşâ*, haz. Abdurrahman Güzel, TDV Yayınları, Ankara 2009.

-----; *Saraynâme*, haz. Abdurrahman Güzel, TDV Yayınları, Ankara 2010.

Keskin, Yahya Mustafa; *Değişim Sürecinde Kırsal Kesim Alevîliği*, İlahiyat Araştırma-İnceleme, Ankara 2004.

Kırbaşoğlu, M. Hayri; *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000.

Kitâb-ı Dâr; Anonim, haz. Osman Eğri, TDV Yayınları, II. Baskı, Ankara 2007.

Koçoğlu, Kıyasettin; Türkiye Diyanet Vakfı Tarafından Yayımlanan Alevî-Bektâşî Klâsiklerinde Hz. Ali, *ÇÜİFD*, XII, 1 (Ocak-Haziran 2009), ss. 57-100.

Koçyiğit, Talat; *Hadis Istılahları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1985.

-----; *Hadis Tarihi*, TDV Yayınları, Ankara 1998.

Köksal, M. Asım; *Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası*, Akçağ Yayınları, Ankara 1984.

-----; *İslam Tarihi*, II, Şamil Yayınevi, İstanbul 1981.

Köprülü, M. Fuad, “Bektaş”, *İ.A.*, II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

Kutlu, Sönmez; “Alevîliğin Dinî Statüsü”, *İslamiyat Dergisi*, 6, 3 (2003), ss. 31-54.

-----; “Ehl-i Beyt Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreç İçinde Semerelendirilmesi”, *İslamiyat*, 3, 3 (Temmuz-Eylül 2000), ss. 99-120.

-----; “İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, *İslami İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi 1*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, ss.391-440.

-----; *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2008.

-----; *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, Otto Yayınları, Ankara 2012.

-----; *Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları; Alevîliğin Yazılı Kaynakları*, Ankara Okulu Yayınları, II. Baskı, Ankara 2008.

Mélikoff, Iréné; *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, çev. Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 1998.

-----; *Uyur İdik Uyardılar*, çev. Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul 2011.

Muhammed b. Hanefiyye Ceng; Anonim, haz. Ceyhun Ünlüer, TDV Yayınları, Ankara, 2010.

Ocak, Ahmet Yaşar; “Bektâşîlik”, *DİA*, V, İstanbul 1992, ss. 373-379.

-----; *Alevî ve Bektâşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2009.

-----; *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak MENAKIBNAMELER*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.

-----; *Babailer İsyanı*, Dergâh Yayınları, II. Baskı, İstanbul 1996.

-----; “Alevî”, *DİA*, II, İstanbul 1989, ss. 368-369.

Onat, Hasan; “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, *İslamiyat Dergisi*, 6, 3 (Temmuz-Eylül 2003), ss. 123-124.

-----; “Türkiyede Mezhepler Tarihi’nin Gelişim Sürecinde Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlalı’nın Yeri”, Ethem Ruhi Fırlalı’ya Armağan, Ankara 2002, s. 236.

-----; *Emeviler Devri Şi’î Hareketleri ve Günümüz Şi’îliği*, TDV Yayınları, Ankara 1993.

Oral, Osman; *Kelam ve İslam Mezheplerine Göre Başkanlık ve Seçimi*, Tiydem Yayıncılık, Ankara 2015.

Öz, Mustafa; “Ali Evladı”, *DİA*, II, İstanbul 1989, ss. 392-393.

-----; “Ehl-i Beyt”, *DİA*, X, İstanbul 1994, ss. 498-501.

-----; *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011.

-----; *Başlangıçtan Günümüze Şî‘îlik ve Kolları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011,

Öz, Mustafa; İlhan, Avni; “İmamet”, *DİA*, XXII, Ankara 2000, ss. 201-203.

Öztürk, Mustafa; *Tefsirde Şî‘â&Ehl-i Sünnet Polemikleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2009.

Pakalın, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, III, İstanbul 1993.

Paşa, Ahmet Cevdet; *Kıyas-ı Enbiya Ve Tevarih-i Hulefa*, I, Bedir Yayınevi, İstanbul 1970.

Radâvî, Abdulğani Muhammed b. Alâuddîn el-Hüseynî; *Fütüvvetnâme-i Tarikat*, haz. Osman Aydın, TDV Yayınları, Ankara 2011.

Said, Eyyub; *Zevcatü'n-Nebi*, Darü'l Hâdî, Beyrut 1997.

Sancaklı, Saffet; “Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber’in Hz. Ali ile Olan İlişkilerinin Önemi ve Analizi”, Hazreti Ali Sempozyum Bildirileri (24-25 Ekim 2007), Tıbyan Yayınları, İzmir 2009, ss. 161-187.

Sarikaya, Saffet; “*Alevî İnanç Kültüründe Hz. Muhammed*”, s. 8, http://www.msaffets.com/wp-content/uploads/Alevî_Muhammed.pdf

-----; “Bektâşî-Alevîlerde Bir Dua: Nadi Ali”. <http://www.msaffets.com/wp-content/uploads/NADIALI.pdf>

Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim; *Hızırnâme Alevî Bektâşî Âdab ve Erkânı (Buyruk)*, haz. Baki Yaşa Altınok, TDV Yayınları, Ankara 2007.

Sezgin, Abdülkadir; *Hacı Bektaş Veli ve Bektâşilik*, Sezgin Neşriyat, İstanbul 1991.

Sofuoğlu, M. Cemal; Şî‘â'nın Sahabîler Hakkındaki Bazı Görüşleri, *AÜİFD*, XXIV (1990), ss. 530-538.

Süleyman b. Davud b. Carud; *Müsned-ü Ebû Davud et-Tayalisi*, I-IV, thk. Doktor Muhammed b. Abdülmuhsin, Darul Hicr, I, Cize 1999.

Şehristani; *Milel ve Nihal*, çev. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul 2011.

Teber, Ömer Faruk; *Bektâşî Erkannamelerinde Mezhebi Unsurlar*, Aktif Yayınevi, Ankara 2008.

Tümer, Günay; Küçük, Abdurrahman; *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, IV. Baskı, Ankara 2002.

Türkdoğan, Orhan; *Alevî Bektâşî Kimliği*, Timaş Yayınları, İstanbul 1995.

Uğur, Mücteba; *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayınları, Ankara 1992.

Uludağ, Süleyman; “Alevîyye”, *DİA*, II, İstanbul 1989, ss. 369-370.

-----; “Veli”, *DİA*, IVIII, Ankara 2013, ss. 25-25.

Üçer, Cenksu; “Alevî Klasikleri Çalışmalarında Ocak Sisteminin Önemi Üzerine”, Uluslararası Alevî Bektâşî Klasikleri Sempozyumu (8-9 Kasım 2014), Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2014, ss. 1-18.

-----; “Alevîlikte Hakk-Muhammed-Ali Telakkileri”, Hz. Ali Sempozyum Bildirileri (24-25 Ekim 2007), İzmir 2009, ss. 117-143.

-----; *Alevîlikte Musahiplik*, Araştırma Yayıncılık, Ankara 2001.

-----; *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2010.

Ülkü, Hayati; *Başlangıçtan Günümüze Kadar İslam Tarihi*, Çile Yayınevi, İst. 1979.

Üzüm, İlyas; “Buyrukta Üç Sünnet Yedi Farz Kavramı ve Alevî Yazarların Tutumu”, *İslami Araştırmalar dergisi*, 5 (2001), ss. 157-174.

-----; *Günümüz Alevîliği*, İSAM Yayınları, İstanbul 2000.

-----; Şâh-ı Merdan Murtaza Ali: Kültürel Alevî Kaynaklarına Göre Hz. Ali Tasavvuru, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 11 (2004), ss. 75-105.

-----; *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla ALEVÎLİK*, İSAM Yayınları, İstanbul 2007.

Vakıdî, Muhammed b. Amr b, *Kitabü'l-Megâzî*, I-III, thk. Marsden Jones, Alemlü'l-Kutub, Beyrut 1984.

Varol, M. Bahaüddin; “İslam Tarihinin İlk İki Asrında Ehl-i Beyte İdeolojik Yaklaşımlar”, *Marife, Ehl-i Beyt Özel Sayısı*, IV, 3 (Kış 2004), ss. 73-92.

-----; *Hz. Hasan*, TDV Yayınları, Ankara 2014.

Virânî Baba; *İlm-i Câvidân*, haz, Osman Eğri, TDV Yayınları, Ankara 2008.

Yaşayan Dünya Dinleri; ed. Şinasi Gündüz, DİB Yayınları, Ankara 2007.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi; *Hak Dini Kur'an Dili*, Zahraveyn Yayıncılık, sad. İsmail Karaçam vd. IV, İstanbul 2011.

Yıldız, Harun; *Anadolu Alevîliği*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014.

Yılmaz, H. Kamil; *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyet, İstanbul 2010.

Zuhayli, Vehbe; *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuh*, X, Dimaşk 1984.

ÖZGEÇMİŞ

Orhan ÖZKAN, 10 Ocak 1983 yılında Sinop ili Boyabat ilçesi Muratlı Köyünde dünyaya geldi. İlkokulu köyünde okudu. Ortaokul ve liseyi Boyabat İmam Hatip Lisesinde bitirdi. 2001 yılında Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesini kazandı ve aynı fakülteden 2005 yılında mezun oldu. 2005-2011 yıllarında özel sektörde çalıştı. 2011-2014 yılları arasında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliği yaptı. 2012 yılında Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Temel İslam Bilimleri İslam Mezhepleri Tarihi Bölümünden yüksek lisansa başladı. 2014 yılında adı geçen üniversitede Araştırma Görevlisi olarak göreve başlayan Orhan Özkan evli ve 1 çocuk babasıdır.